

บทที่ ๓

หลักธรรมที่ปรากฏในรตนปริตร

รตนสูตร เป็นพระสูตรที่ในพระสุตตันตปิฎกเล่มที่ ๒๕ ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ และ ขุททกนิกาย สุตตนิบาต มีความสำคัญในฐานะเป็นหนึ่งในพระปริตรทั้ง ๑๒ บท เป็นพระสูตรที่ใช้ในการประพรมน้ำพระพุทธรูป และสวดมนต์เพื่อบรรเทาภัยที่เกิดขึ้นในเมืองเวสาลี ดังนั้น ในบทนี้ ผู้วิจัยจะได้ศึกษาหลักธรรมและคำสำคัญที่ปรากฏในรตนปริตร ประกอบด้วยเนื้อหาหลัก ดังนี้

๓.๑ ประวัติความเป็นมาของรตนปริตร

๓.๒ หลักธรรมและคำสำคัญที่ปรากฏในรตนปริตร

๓.๑ ประวัติความเป็นมาของรตนปริตร

พระสูตร เป็นคำที่เรียกหมวดธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่มีพระภาคเจ้า ที่บรรจุไว้ในพระสุตตันตปิฎก ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ล้วนแต่เป็นหมวดธรรมคำสอนที่ทรงคุณค่าอย่างยิ่ง ผู้วิจัย ได้เลือกศึกษารตนสูตร อันเป็นสูตรสำคัญสูตรหนึ่งในบทที่ ๓ ส่วนแรก คือ ประวัติความเป็นมาของ รตนปริตร จึงมีขอบข่ายเนื้อหา ดังนี้

๓.๑.๑ ความต่างกันระหว่างพระสูตรกับพระปริตร

๓.๑.๒ ประวัติและความสำคัญของรตนปริตร

๓.๑.๓ เนื้อหาของรตนปริตร

๓.๑.๑ ความแตกต่างระหว่างพระสูตรกับพระปริตร

พระสูตรและพระปริตร เป็นคำที่ได้ยินกันบ่อยไม่น้อยไปกว่ากัน หากก้าวเข้าสู่วงการการศึกษา จะได้ยินคำว่า พระสูตร แต่ครั้งมาประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา จะได้ยินคำว่า พระปริตร ดังนั้น คำทั้ง ๒ มีความหมายแตกต่างกันตามอรรถาธิบายที่ปรากฏในที่ต่างๆ อย่างไร มีรายละเอียด ดังนี้

๓.๑.๑.๑ ความหมายของคำว่า พระสูตร

อรรถกถาสมันตปาสาทิกา พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายความหมายของคำว่า พระสูตร โดยนัย ๖ ประการ ดังนี้

อตถาณํ สฺวจนโต สฺวุตฺตโต สฺวนโตถ สฺุทฺทโต
 สฺุตฺตานิ สฺุตฺตสภาคโต จ สฺุตฺตํ สฺุตฺตนิ อุกฺขาตํ^๑

แปลว่า ท่านกล่าวว่า สูตร เพราะบังถึงประโยชน์ เพราะมีอรรถอันพระผู้มีพระภาคตรัสดีแล้ว เพราะผลัดประโยชน์ เพราะหลังประโยชน์ เพราะป้องกันด้วยดี และเพราะมีส่วนเสมอด้วยเส้นด้าย

ความหมายของพระสูตร ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา เมื่อกกล่าวโดยสรุปแล้ว มีความหมาย ๖ ประการ คือ

๑. แสดงถึงประโยชน์ทั้งหลาย ชี้ให้เห็นประโยชน์ตนและผู้อื่น มีประโยชน์ในปัจจุบัน ประโยชน์ในภพหน้า ตลอดถึงประโยชน์อย่างยิ่ง คือ พระนิพพาน
๒. แสดงพระดำรัสที่พระพุทธองค์ตรัสดีแล้ว คือ ตรัสคล้อยตามอัธยาศัยและอุปนิสัยของผู้ฟัง ที่พอแนะนำสั่งสอนได้ เพื่อวัตถุประสงค์แห่งการบรรลุเป้าหมายสูงสุดคือพระนิพพาน
๓. มีการผลัดประโยชน์ คือ ทำให้เกิดผลมากมาย ตามสมควรแก่การปฏิบัติธรรม ดุจข้าวกล้าที่เจริญเติบโตดีแล้ว ผลผลิตออกมาเป็นรวงข้าวอันเจริญตา แล้วให้ผล
๔. มีการหลังประโยชน์ คือ ทำให้เป็นประโยชน์หลังออกมาไม่ขาดสายแก่ผู้ปฏิบัติ ดุจแม่โคนมหลังน้ำนมออกให้ผู้อื่นดื่ม
๕. เป็นที่ต้านทานอย่างดี คือ ย่อมรักษาประโยชน์ทั้งหลาย ทำให้ผู้ฟังและผู้ปฏิบัติธรรม ไม่ตกไปสู่ทาสแห่งอกุศล มีตณฺหาเป็นต้น
๖. มีส่วนเปรียบด้วยเส้นด้ายบรรทัด คือ ย่อมเป็นประมาณของบัณฑิตทั้งหลาย หมายถึง ใช้เป็นบรรทัดฐานและแนวทางการประพฤติปฏิบัติของวิญญูชนทั้งหลาย

^๑ วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๐๘-๐๙.

พระสูตรในพระไตรปิฎก แม้จะมีจำนวนมากก็ตาม ถึงกระนั้น พระสูตรต่างๆ ก็มีเหตุเกิดขึ้นที่แตกต่างกันไป เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงพระสูตร ทรงมุ่งเพื่อให้เป็นประโยชน์ต่อผู้รับโดยตรง ดังนั้น พระสูตรต่างๆ จึงมีเหตุแห่งการตรัส ๔ ประการ คือ

๑. ตรัสตามอัธยาศัยของพระองค์ลำพังอย่างเดียว เช่น พระสูตรทั้งหลาย มีอากังขยสูตร วัตถสูตร มหาสติปัฏฐานสูตร มหาสหายตนวิภังคสูตร อริยวังสสูตร เป็นต้น เป็นการทรงยกขึ้นแสดงไปตามอัธยาศัยของพระองค์เอง โดยไม่มีใครได้ทูลอาราธนา

๒. ตรัสตามอัธยาศัยของผู้อื่น เช่น พระสูตรทั้งหลาย จุลราหุโลวาทสูตร มหาราหุโลวาทสูตร ัมมจักกัปปวัตตนสูตร และอนัตตลักขณสูตร เป็นต้น เป็นการทรงยกขึ้นพิจารณาแสดงไปตามอัธยาศัย ความอดทน ความพอใจ ความรู้ อภินิหาร และภาวะที่จะตรัสรู้ได้ของผู้อื่น โดยการบ่งให้บารมีแก่กล้าขึ้น

๓. ตรัสเพราะถูกถาม อย่างเช่น พระสูตรทั้งหลาย มีเทวตาสังยุต มารสังยุต พรหมสังยุต และสักกปัญหสูตร เป็นต้น เป็นการทรงยกขึ้นแสดงเป็นไปด้วยอำนาจการสอบถามของพุทธบริษัท ๔ มีเทวตา มาร พรหม และท้าวสักกะ เป็นต้น

๔. ตรัสเพราะมีเหตุเกิดขึ้น เช่น ชันธุปมสูตร อัคคิขันธุปมสูตร เป็นต้น เป็นการทรงยกขึ้นแสดงโดยอาศัยเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแล้วตรัสเทศนา^๒

รัตนสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภทสุดท้าย คือ เป็นพระสูตรที่เป็นไปโดยเหตุเกิดขึ้น หมายความว่า ก่อนที่พระพุทธองค์จะแสดงรัตนสูตรนี้ ได้มีเรื่องราวเกิดขึ้นที่เมืองเวสาลีแล้ว จากนั้นชาวเมืองจึงได้มีมติให้มนต์พระพุทธองค์มา พอพระองค์เสด็จมาถึงแล้ว จึงทรงรับสั่งให้พระอานนท์ได้สาธยาย รัตนสูตรนี้

กล่าวโดยสรุป ความหมายว่า พระสูตร ที่เข้าใจกันทั่วไปนั้น เป็นการเรียก เนื้อหาที่ปรากฏในพระไตรปิฎก เพื่อมิให้เกิดการปะปนกัน จึงจัดแบ่งเป็นตอนๆ ไป แล้วตั้งชื่อตามที่ปรากฏแต่เดิม แล้วจัดให้เป็นหมวดหมู่เพื่อสะดวกต่อการศึกษาและสืบทอด ดังนั้น จะเห็นว่า ถ้าต้องการแก่นเนื้อหาของคำสอนในพระพุทธศาสนาแล้ว ก็ต้องค้นจากพระสูตร จึงเป็นความหมายเป็นที่รู้จักของบรรดาผู้ศึกษาพระพุทธศาสนา

^๒ มงคฺล. ๑/๒/๒.

๓.๑.๑.๒ ความหมายของคำว่า ปรีตร

การเรียกชื่อพระสูตร เป็น ปรีตร นั้น สันนิษฐานว่า จากเรื่องที่ปรากฏใน อรรถกถา น่าจะเกิดจากอานุภาพของการป้องกัน ด้านทาน สิ่งที่ไม่ดีทั้งหลาย จนทำให้บ้านเมืองเกิดความร่มเย็นเป็นสุข ดังนั้น จากเดิมเรียกชื่อว่า พระสูตร จึงได้รับการยกย่องว่าเป็น พระปรีตร แปลว่า การป้องกัน ดังที่ปรากฏในอฏฏนาฎยสูตรว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเรียนมนต์เครื่องรักษาชื่ออฏฏนาฎยะ จงเล่าเรียนมนต์เครื่องรักษาชื่ออฏฏนาฎยะ จงทรงจำมนต์เครื่องรักษาชื่ออฏฏนาฎยะไว้ ภิกษุทั้งหลาย มนต์เครื่องรักษาชื่ออฏฏนาฎยะนี้ ประกอบด้วยประโยชน์เพื่อคุ้มครอง เพื่อรักษา เพื่อไม่เบียดเบียน เพื่ออยู่สำราญของภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย”^๓ และในอรรถกถารตนสูตร พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวถึงตอนที่พระพุทธเจ้าก่อนที่จะรับนิมนต์ไปเมืองเวสาลีทรงดำริว่า “เมื่อตรัสรัตนสูตรในกรุงเวสาลี การอารักขาจักแผ่ไปแสนโกฏิจักรวาล”^๔ ครั้นเสด็จไปถึงเมืองเวสาลีแล้วตรัสกับพระอานนท์ว่า “อานนท์ เธอจงเรียนรัตนสูตรนี้ ถือเครื่องประกอบพลีกรรม เทียวเดินไประหว่างปราการ ๓ ชั้นแห่งกรุงเวสาลีกับพวกเจ้าฉัจฉวีราชกุมาร ทำพระปรีตร”^๕ จากนั้นจึงได้กล่าวต่อไปอีกว่า “รัตนสูตรนี้ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสกลัประตูกองเวสาลี เพื่อกำจัดอุปัทวะเหล่านั้น ท่านพระอานนท์ก็เรียนเอา เมื่อจะกล่าวเพื่อเป็นปรีตร ป้องกันอุปัทวะ จึงเอาบาตรของพระผู้มีพระภาคเจ้าตักน้ำมา เดินประพรมไปทั่วพระนคร”^๖

สรุปความว่า การถูกยกย่องจาก พระสูตร เป็น พระปรีตรนั้น เพื่อปกป้อง คุ้มครอง รักษาปรากฏในการประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา อันเป็นเหตุแตกต่างจากพระสูตร ในพิธีกรรมต่างๆ เช่น เจริญพระพุทธมนต์ เป็นต้น พิธีกรรมก็เรียกว่า สวดพระปรีตร บทสวดก็เรียกว่า ปรีตร เช่น โมรปรีตร เป็นต้น อาจจะเป็นเพราะมีอานุภาพด้านป้องกันแล้วทำให้เกิดความสุขแก่ผู้สวดพระปรีตร ส่วน ความหมายที่เข้าใจกัน เพราะเป็นบทสวดเพื่อป้องกันนั่นเอง ดังตัวอย่างที่ได้ยกเบื้องต้นว่า

๑) รตนสูตรเต วุตเต สา รกขา แปลว่า เมื่อกล่าวรัตนสูตรนี้ การรักษานั้น เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า รตนสูตร มีไว้เพื่อการป้องกัน เพื่อการรักษา

^๓ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๕/๒๔๖.

^๔ ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๑๗/๒๑๖.

^๕ ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๑๗/๒๑๙.

^๖ ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๑๗/๒๑๙.

๒) เติส อูปัทวานํ ปฏิฆาตตถาย วุตตมิทํ รตนสูตรํ แปลว่า รตนสูตรนี้ กล่าวเพื่อป้องกันอุปัทวะ แสดงถึงบทรตนสูตรนี้ว่า สวดเพื่อป้องกันอุปัทวะอันตราย

๓) ปริตตถาย ภาสมาโน แปลว่า เมื่อจะกล่าวเพื่อเป็นปริตร และ ปริตต์ กโรหิ แปลว่า จงกระทำพระปริตร ข้อความทั้ง ๒ นี้ น่าจะเป็นประเด็นที่พระโบราณจารย์ทั้งหลายยก รตนสูตรให้เป็น รตนปริตร

สรุปความว่า พระสูตรและพระปริตรที่มีความแตกต่างกัน คือ พระสูตรปรากฏในงานวิชาการที่ระบุเป็นแบบแผนที่ชัดเจนว่า เป็นพระสูตรไหน เล่มไหน ของพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นคัมภีร์หลักของพระพุทธศาสนา ส่วนพระปริตร ปรากฏในพิธีกรรมในทางพระพุทธศาสนา อันเกี่ยวเนื่องด้วยการสวด การเจริญพระพุทธานต์ อันเป็นหลักที่แตกต่างจากพระสูตรตามที่กล่าวแล้ว

๓.๑.๒ ประวัติและความสำคัญของรตนปริตร

รตนปริตร มีประวัติและความสำคัญ ที่จะกล่าวต่อไปนี้ ปรากฏในอรรถกถาปรมัตถโชติกา^๗ พระอรรถกถาจารย์อธิบายความของรตนสูตร ส่วนสำนวนและการแปลนั้น ได้นำมาจากคำแปลที่ ธนิต อยู่โพธิ์^๘ แปลไว้หนังสือ ตำนานพระปริตต์ มีรายละเอียด ดังนี้

เมืองเวสาลี ในสมัยพุทธกาล เป็นนครมั่งคั่งสมบูรณ์ มีอาณาเขตกว้างขวาง มีประชาชนอยู่หนาแน่น เป็นเมืองมีกำแพง ๓ ชั้น ห่างกันชั้น ๑ คาจตุ เป็นราชธานีของอาณาจักรที่ปกครองโดยระบอบสมพันธรัฐ เป็นที่ประทับของพวกกษัตริย์ลิจฉวี มีฐานะเป็นราชา ซึ่งกล่าวไว้ว่า มี ๗,๗๐๗ องค์ มีปราสาทมิกุฎาการ มีอุทยาน มีสระโบกขรณี และอื่นๆ อีกจำนวนเท่ากับราชาเหล่านั้น ณ ตอนเหนือนครเวสาลีมีป่าใหญ่เป็นพืดขึ้นไปทางเหนือจนถึงภูเขาหิมาลัย เรียกว่า ป่ามหาวัน ซึ่งมีผู้ศรัทธาสร้างกุฎาคารศาลาถวายไว้เป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าและเป็นที่พำนักของพระภิกษุสงฆ์ กษัตริย์ลิจฉวีมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับกษัตริย์แห่งอาณาจักรมครโดยทรงอภิเษกสมรส เช่นปรากฏว่า พระนางจัลลนา พระธิดาของพระราชาเจฏกะแห่งนครเวสาลี เป็นพระมเหสีองค์หนึ่งของพระเจ้าพิมพิสาร และน้องสาวของเจ้าเจฏกะนั้น ก็เป็นมารดาของพระมหาวิระ ศาสตราแห่งศาสนาเซน นอกจากนั้น กษัตริย์ลิจฉวียังเป็นบรรพบุรุษของกษัตริย์แห่งประเทศเนปาล แห่ง

^๗ ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๑๗/๑๓๘-๑๓๖.

^๘ ธนิต อยู่โพธิ์, *อานูกาพย์พระปริตต์*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย : ๒๕๓๗), หน้า ๕๖-๖๒.

ราชวงศ์โมริยะและแห่งราชวงศ์คุปตะ สืบต่อมาอีก นับว่า นครเวสาลี เป็นศูนย์กลางแห่งวัฒนธรรมทางสังคมและการเมืองที่สำคัญแห่งหนึ่งในสมัยนั้น

ต่อมา นครเวสาลีเกิดข้าวยาก ผืนไม่ตกตามฤดูกาล ข้าวกล้าแห้งเหี่ยวตาย เกิดทุพภิกขภัยครั้งใหญ่และมีโรคระบาด เพราะพวกคนยากคนจนอดอยากล้มตายลงก่อน จนชาวกศพที่พึ่งอยู่นอกเมืองส่งกลิ่นเหม็นคลุ้งตลบไปทั่ว พวกอมนุษย์ก็พากันเข้าเมือง คนยังล้มตายมากขึ้น ก็เกิดอหิวาตกโรคระบาดตามมา เมื่อภัย ๓ ประการ คือ ทุพภิกขภัย อมนุษย์ภัย และพยาธิภัย เกิดขึ้นในนครเวสาลี เช่นนี้ พวกประชาชนจึงพากันไปกราบทูลพระราชาว่า ภัย ๓ ประการนี้ ไม่เคยมีในรัชกาลก่อนๆ ตลอดเวลา ๗ ชั่ว รัชกาลมาแล้ว เพราะพระราชาในครั้งก่อนๆ ทรงเป็นผู้ประกอบด้วยธรรม เมื่อทรงสดับดังนั้น พระราชาจึงโปรดให้ประชาชนประชุมกันในสัณฐาคาร ร่วมพิจารณา สอดส่องจริยาของพระราชา ก็ไม่เห็นสิ่งที่เป็นโทษใดๆ จึงปรึกษากันหาทางระงับภัย ๓ ประการที่เกิดขึ้น ในที่สุดเห็นร่วมกันว่า ควรกราบทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าเสด็จมานครเวสาลี แล้วภัยทั้งหลายจะสงบไปเอง ขณะนั้นพระพุทธเจ้าประทับอยู่ในพระนครราชคฤห์ มีพระเจ้าพิมพิสาร พระราชาแห่งมคธทรงถวายอุปถัมภ์อยู่ จึงตกลงส่งเจ้าลิจฉวี ๒ องค์ เป็นทูตนำเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระเจ้าพิมพิสาร ณ กรุงราชคฤห์ กราบทูลเรื่องราวแด่พระเจ้าพิมพิสารให้ทรงทราบ แล้วทูลขอกราบทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าเสด็จนครเวสาลี พระเจ้าพิมพิสารตรัสให้เจ้าลิจฉวีไปกราบทูลนิมนต์เอง เจ้าลิจฉวีทั้งสองจึงไปเฝ้าพระพุทธเจ้า และกราบทูลว่า บัดนี้มีภัย ๓ ประการ เกิดขึ้นในนครเวสาลี ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปก็เชื่อว่าภัยเหล่านั้นจะสงบ และความสุखสวัสดิจะมีแก่ชาวนครเวสาลีทั่วไป พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาแล้วทรงเห็นว่า การเสด็จไปนครเวสาลีครั้งนี้ จะมีประโยชน์แก่ประชาชนหลายประการ จึงทรงรับนิมนต์

ครั้นพระเจ้าพิมพิสารทรงทราบว่า พระพุทธเจ้าทรงรับแล้ว จึงตรัสสั่งให้โฆษณาให้ชาวนครราชคฤห์ทราบทั่วกัน แล้วเสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้ากราบทูลขอให้รอเวลาจนกว่าจะตกแต่งมรรคาที่จะเสด็จดำเนินเสร็จเรียบร้อยเสียก่อน แล้วพระเจ้าพิมพิสารก็ตรัสสั่งให้ปราบพื้นที่ทำมรรคาให้เสมอราบเรียบตั้งแต่พระนครราชคฤห์ไปจนถึงฝั่งใต้ของแม่น้ำคงคา เป็นระยะทางยาว ๕ โยชน์ แล้วโปรดให้สร้างวิหารไว้สำหรับพักตามระยะทางโยชน์ละ ๑ หลัง โปรดให้ตั้งธงชัยธงปฏาก หม้อน้ำดื่ม และตั้งต้นกล้วยเป็นต้น ประดับประดาตลอดระยะทาง และตรัสสั่งให้โรยดอกไม้ ๕ สีสูงถึงเขา แล้วกราบทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าเสด็จพระพุทธดำเนินพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ รูป ไปตามมรรคา พระเจ้าพิมพิสารโปรดให้ทางเสวตฉนกันถวายพระพุทธเจ้า ๒ คัน และให้ทางถวายพระภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ รูป รูปละ ๑ คัน พระเจ้าพิมพิสารเสด็จดำเนินพร้อมด้วยข้าราชการบริพาร ทรงถวายสักการบูชาด้วยดอกไม้และของหอมเป็นต้น และกราบทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าเสด็จประทับพักพร้อม

ด้วยพระภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ ตามวิหารที่ทรงสร้างไว้เป็นระยะ แห่งละ ๑ วัน ทุกๆ โยชน์ ทรงบำเพ็ญกุศลถวายทานแห่งละมากมาย เสด็จประทับพักไปทุกวิหารทั้ง ๕ แห่งทุกๆ โยชน์ เป็นเวลา ๕ วัน จึงนำเสด็จพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ ไปตามมรรคาจนถึงฝั่งแม่น้ำคงคา แล้วส่งข้าวสาส์นไปยังชาวนครเวสาลีให้ทราบทั่ว บัดนี้พระพุทธเจ้าเสด็จมาแล้ว

พระเจ้าพิมพิสารโปรดให้จัดนาวา ๒ ลำ ตรึงขนานเข้าด้วยกัน แล้วให้สร้างมณฑปขึ้นบนเรือขนานตอแต่งประดับประดาด้วยดอกไม้เป็นต้น และจัดตั้งอาสนะสำหรับพระพุทธเจ้าประทับนั่งประดับประดาด้วยรัตน ๗ ประการ กราบทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าเสด็จขึ้นประทับ และทรงนิมนต์พระภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ รูป ขึ้นนั่งบนเรือตามอาสนะที่สมควร พระเจ้าพิมพิสารเสด็จลงไปส่งในแม่น้ำคงคา ทรงดำเนินลงไปในน้ำลึกถึงพระศอแล้วกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า หม่อมฉันจะรอคอยอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำคงคานี้จนกว่าพระองค์จะเสด็จกลับ ขณะนั้น ทั้งพวกเทวดาและพรหมตลอดขึ้นไปถึงชั้นอกนิษฐ์ในเบื้องบน และพวกนาค มีพญานาคชื่อกัมพัสสตระเป็นต้น ณ เบื้องล่าง ต่างก็ถวายสักการะบูชาพร้อมกัน

ฝ่ายทางนครเวสาลี เมื่อทราบข่าวว่า พระพุทธเจ้าเสด็จมาพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ จึงช่วยกันปราบที่ท่ามรรคาให้ราบเรียบ ตั้งแต่ฝั่งแม่น้ำคงคาขึ้นไปจนถึงเมื่อวสาลี เป็นระยะทาง ๓ โยชน์ และสร้างวิหารไว้ประจำทุกโยชน์ รวม ๓ หลัง สำหรับพระพุทธเจ้าเสด็จประทับพักพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ตามเสด็จ เพื่อถวายทาน เตรียมทำการบูชาเป็น ๒ เท่าของพระเจ้าพิมพิสารที่ทรงทำมาแล้ว เรือขนานนำพระพุทธเจ้ากับพระภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ มาในแม่น้ำคงคาเป็นระยะทาง ๑ โยชน์ ถึงเขตแดนเวสาลี บรรดาราชาลิจฉวีพากันลุยลงน้ำรับเสด็จพระพุทธเจ้าในแม่น้ำคงคาลึกถึงพระศอเช่นกัน ครั้นเรือขนานเทียบถึงฝั่ง พอพระพุทธเจ้าทรงยกพระบาทแรกย่างเหยียบฝั่งแม่น้ำคงคา กลุ่มเมฆหมึกมา ซึ่งแผ่กระจายตั้งเค้ามืดมิดเป็นพืดมีสายฟ้าแลบแปลบปลาบและคำรนเสียงสนั่นครั้นครั้นอยู่นั้นก็บันดาลให้ฝนโบกขรพรรษตกลงมาท่าใหญ่ ผู้ใดต้องการให้เปียก ก็เปียก น้ำฝนไหลนองท่วมพื้นดินระดับสูงถึงเข่าบ้าง ถึงขาบ้าง ถึงสะเอวบ้าง ถึงคอบ้าง พัดพาเอาซากศพลอยลงแม่น้ำคงคาไปหมด ทำให้ภาคพื้นดินบริสุทธิ์สะอาดโดยทั่วไป พวกราชาลิจฉวีก็นำเสด็จพระพุทธเจ้า พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ เข้าพัก ณ วิหารซึ่งสร้างไว้ประจำทุกโยชน์และถวายทานมากมายทุกแห่ง ถวายบูชาสักการะเพิ่มขึ้นเป็น ๒ เท่า ของพระเจ้าพิมพิสาร ให้ทางเสวตฉัตรกันถวายพระพุทธเจ้า ๔ คัน และกันถวายพระภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ นั้น รูปละ ๒ คัน นำเสด็จพระพุทธเจ้าดำเนินเป็นเวลา ๓ วัน ก็ถึงนครเวสาลี ขณะนั้น ท้าวสักกะเทวราชก็เสด็จพร้อมด้วยฝูงทวยเทพมาชุมนุมด้วย เมื่อเทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่พากันมาประชุมในนครเวสาลีเช่นนี้ พวกอมนุษย์ก็เกรงกลัวอำนาจพากันหลบหนีซุกซ่อนไปโดยมาก

พระพุทธเจ้าเสด็จถึงประตูเมืองเวสาลีเป็นเวลาเย็น จึงตรัสแก่พระอานนทเถระว่า
ดูก่อนอานนท์ เธอจงเรียน รตนสูตรนี้ แล้วเดินจาริกทำปริตต์ (ความคุ้มครองป้องกัน) ไปในระหว่าง
กำแพง ๓ ชั้น ในเมืองเวสาลี กับพวกกุมารลิจฉวีเถิด แล้วตรัสรตนสูตร ขึ้นกาลครั้งนั้น ที่เรียกพระ
สูตรนี้ว่า “รตนะ” หมายถึง พระรัตนตรัย หรือ รตนะ ๓ คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์

เมื่อพระอานนทเถระเรียนรตนสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสประทานแล้ว ได้เอาบาตรศิลาของ
พระพุทธเจ้าใส่น้ำถือไปยืนที่ประตูเมือง พลากรำลึกถึงพระคุณของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ทรงตั้งความ
ปรารถนาที่จะได้บรรลุพระโพธิญาณจนถึงทรงแสดงพระธรรมจักกัปปวัตตนสูตร และ โลกุตตรธรรม
๙ แล้วเข้าไปภายในพระนคร เดินทำพระปริตรไปในระหว่างกำแพงเมือง ๓ ชั้น พอพระเถระเริ่มต้น
พระสูตรว่า “ยัม ภิกขุ” เท่านั้น พวกอมนุษย์ที่ยังไม่หนีไป และเที่ยวหลบซ่อนอยู่ตามกองขยะบ้าง
หลบแอบฝาเรือนเป็นต้นบ้าง ก็พากันหนีออกจากประตูเมืองทั้ง ๔ ประตู เมื่อประตูเมืองไม่พอกัน
ออก อมนุษย์บางพวกก็ทะลایกำแพงเมืองพังแล้วพากันหนีออกไปทางนั้น ครั้นพวกอมนุษย์หนีกัน
ไปหมดแล้ว โรคภัยไข้เจ็บของชาวเมืองก็สงบลง พวกชาวเมืองจึงออกจากเหย้าเรือนของตน ถือ
ดอกไม้และของหอมเป็นต้น พากันตามบูชาพระอานนทเถระ แห่ห้อมล้อมท่านมา พระเถระเดินทำ
พระปริตรไปทั้งคืน ตลอด ๓ ยาม

ขณะนั้น ประชาชนได้ช่วยกันตกแต่งสัณฐานาคารกลางพระนครด้วยของหอม และผูก
เพดานประดับด้วยรตนะ ตกแต่งด้วยเครื่องอลังการต่างๆ และจัดตั้งอาสนะสำหรับพระพุทธเจ้าไว้
แล้วเชิญเสด็จพระพุทธองค์มาประทับในสัณฐานาคารกลางพระนคร พระภิกษุสงฆ์และพวกเจ้าลิจฉวี
ตลอดจนชาวเมืองก็พากันมานั่งล้อมพระพุทธเจ้า ท้าวสักกะเทวราชพร้อมด้วยเทพบริษัทในเทวโลก
๒ ชั้นฟ้า ก็พากันมาชุมนุมเฝ้าอยู่ ครั้นพระอานนทเถระไปทำอารักขาทั่วพระนครแล้วก็กลับมาพร้อม
กับชาวเมืองที่หายโรคเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ถวายบังคมแล้วนั่งกันอยู่ พระพุทธเจ้าทอดพระเนตรเห็น
ประชาชนมาประชุมอยู่พร้อมกัน จึงตรัสรตนสูตรขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ครั้นจบเทศนา ความสวัสดีได้มีแก่
ราชตระกูลลิจฉวี อุปัทวันตรายภัยทั้งปวงก็สงบลง สัตว์ ๘๔,๐๐๐ ได้บรรลุธรรมากิสมัย

ในโอกาสนี้ ท้าวสักกะเทวราชได้ผูกพระคาถาอิงอาศัยพระพระรัตนตรัยอย่างเป็นสัจ
วาจาขึ้นทำความสวัสดีแก่ชาวเมืองไว้เป็น ๓ คาถา คือ คาถาที่ ๑๕, ๑๖, และ ๑๗ ซึ่งพระสังคาห
จารย์ได้นำมาต่อลำดับไว้ท้ายรตนสูตรและในอรรถกถาขุททกปาฐะ ได้อ้างคำของพระอาจารย์บาง
พวกกล่าวไว้

พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ นครเวสาลีและตรัสเทศนารตนสูตรทุกวันซึ่งมีผู้บรรลุ
ธรรมากิสมัยทุกวัน วันละ ๘๔,๐๐๐ ตลอดเวลา ๑ สัปดาห์ เมื่อทรงเห็นว่าภัยทุกอย่างสงบเรียบร้อย

แล้ว จึงตรัสลาพวกชาวลิจฉวีเสด็จกลับพระนครราชคฤห์ ในโอกาสเสด็จพระพุทธดำเนินกลับพระนครราชคฤห์ครั้งนี้ ทั้งมนุษย์ เทวดา พรหม และนาค ต่างพากันมาทำบูชาสักการะถวายแด่พระพุทธเจ้าเป็นการยิ่งใหญ่ นับเป็นมหาสมาคม ซึ่งท่านกล่าวไว้ว่า มหาสมาคม เช่นนี้ มีขึ้นในครั้งพุทธกาลเพียง ๓ ครั้ง เท่านั้น คือ ยมกปาฏิหาริย์สมาคม ได้แก่ ชุมนุมใหญ่ในคราวพระพุทธเจ้าทรงทำยมกปาฏิหาริย์๑ เทโวโรหนสมาคม ได้แก่ ชุมนุมใหญ่ในสมัยพระพุทธเจ้าเสด็จลงจากดาวดึงส์ เทวโลก๑ และคังโคโรหนสมาคม ได้แก่ ชุมนุมใหญ่ในโอกาสที่พระพุทธเจ้าเสด็จลงแม่น้ำคงคา คือ การเสด็จกลับจากนครเวสาลีคราวที่กล่าวถึงนี้ จากนั้นพระองค์ก็เสด็จกลับถึงกรุงราชคฤห์ตามลำดับ

จากการศึกษาประวัติความเป็นมาของรัตนปริตรนี้ พบว่า ในพระไตรปิฎกท่านได้แสดงไว้เฉพาะพระคาถาที่เป็นเนื้อหาเท่านั้น ไม่ได้กล่าวถึงประวัติการเกิดขึ้นอย่างละเอียด แต่พระมาซัน อรรถกถา พระอรรถกถาจารย์ได้เล่าประวัติไว้โดยละเอียด ทั้งสภาพสังคม ทั้งเศรษฐกิจ ทั้งความเป็นอยู่ ทั้งการปกครอง ทำให้ทราบได้ว่า เมืองเวสาลีเป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์เมืองหนึ่ง แต่ต้องมาประสบภัยอย่างร้ายแรง จนกระทั่งได้นิมนต์พระพุทธเจ้ามาโปรดเพื่อระงับภัยเหล่านั้น และพระองค์ทรงใช้บุญฤทธิ์ที่สั่งสมมา เป็นเครื่องปิดเป่าภัยเหล่านั้น จนระงับได้อย่างสิ้นเชิง

๓.๑.๓ เนื้อหาของรัตนปริตร

เนื้อหาของรัตนปริตร^๙นี้ ผู้วิจัยได้รวบรวมจากพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับ มหาจุฬาเตปิฎก ๕๐๐ เล่มที่ ๒๕ และคำแปล นำมาจากพระไตรปิฎกพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ เล่มที่ ๒๕ นำมาเรียบเรียงเป็นคาถาๆ เหมือนที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเป็นข้อๆ ดังนี้

ยานีธ ภูตานิ สมากตานิ

ภุมมานิ วา ยานิ ว อนตลิกเข

สพเพว ภูตา สุมนา ภวนตุ

อโถปิ สกกจจ สุนนตุ ภาสิตํ

(พระผู้มีพระภาคตรัสรัตนสูตรดังนี้)

ภูตทั้งหลายผู้สิงสถิตอยู่บนภาคพื้น หรือผู้สิงสถิต อยู่ในอากาศ ที่มาประชุมกันอยู่ ณ ที่นี้ ขอให้ภูตทั้งปวง จงเป็นผู้มีใจดี และจงฟังภาสิตโดยเคารพเถิด ฯ

^๙ ชุ.ชุ. (ไทย) ๒๕/๑-๑๘/๙-๑๔., ชุ.สุ. ไทย ๒๕/๒๒๔-๒๔๑ /๕๕๓-๕๕๗.

ตสฺมา หิ ภูตา นิสาเมถ สพฺเพ
 เมตตํ กโรถ มานุสฺสียา ปชาย
 ทิวา จ รตฺโต จ หรณฺติ เย พลี
 ตสฺมา หิ เน รกฺขถ อปฺปมตฺตา ฯ

เพราะฉะนั้นแล ภูตทั้งปวง ท่านจงใคร่ครวญ จงแผ่เมตตาต่อหมู่มนุษย์ด้วย
 เกิด มนุษย์เหล่าใดนำเครื่องเช่นสรวงมาให้ ทั้งกลางวันและกลางคืน เพราะ
 เหตุนั้น ขอท่านทั้งหลายอย่าประมาท จงรักษามนุษย์เหล่านั้น ฯ

ยํ กิณฺจิ วิตฺตํ อธิ วา หุริ วา
 สคฺเคสุ วา ยํ รตนํ ปณฺธิตํ
 น โน สมํ อตฺถิ ตถาคเตน
 อิทมปิ พุทฺเธ รตนํ ปณฺธิตํ
 เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุ ฯ

ทรัพย์เครื่องปลื้มใจ หรือรัตนชาติที่ประณีตใด ๆ ที่มีในโลกนี้ ในโลกอื่น
 หรือในสวรรค์ ทรัพย์หรือรัตนชาตินั้น ๆ ที่เสมอด้วยตถาคต ไม่มี นี่เป็น
 รัตนอันประณีตในพระพุทธเจ้า ด้วยสัจจะนี้ ขอให้มีความสวัสดิ ฯ

ขยํ วิราคํ อมตํ ปณฺธิตํ
 ยทชฺฌคา สกฺยมนี สมาหิโต
 น เตन ฌมฺเมน สมตฺถิ กิณฺจิ
 อิทมปิ ฌมฺเม รตนํ ปณฺธิตํ ฯ
 เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุ ฯ

พระศากยมนีผู้มีพระทัยตั้งมั่น ทรงบรรลุธรรมได้นั้นเป็นที่สิ้นกิเลส
 ปราศจากราคะ เป็นอมตธรรมอันประณีต ไม่มีธรรมใด ๆ ที่เสมอด้วยธรรม
 นั้น นี่เป็นรัตนอันประณีตในพระธรรม ด้วยสัจจะนี้ ขอให้มีความสวัสดิ ฯ

ยมพุทฺธเสฏฺโฐ ปริวณฺณยํ สุจี
 สมาธิมานนฺตริกญฺญมาหุ
 สมาธินา เตน สโม น วิชฺชติ

อิทมปิ ธมเม รตนํ ปณิตํ

เอเตน สจเจน สุวตถิ โหตุ ฯ

พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ ตรัสสรรเสริญสมาธิใดว่าเป็นธรรมสะอาด ตรัสถึงสมาธิใดว่าให้ผลโดยลำดับ สมาธิอื่นที่เสมอด้วยสมาธินั้น ไม่มีนี้เป็นรัตนะอันประณีตในพระธรรม ด้วยสัจจะนี้ ขอให้มีความสุขสวัสดิ์

เย ปุคฺคลา อฏฺฐสฺสํ ปสฺมฺจฺจา

จตุตฺตาริ เอตานิ ยุกฺคานิ โหนติ

เต ทกฺขิณียยา สุคตฺตสฺส สวากา

เอเตสุ ทินฺนานิ มหปฺพลานิ

อิทมปิ สงฺฆे รตนํ ปณิตํ

เอเตน สจเจน สุวตถิ โหตุ ฯ

บุคคล ๑๐๘ จำพวก ที่สัตบุรุษสรรเสริญ ซึ่งจัดเป็นบุคคล ๔ คู่ เป็นสาวกของพระสุคต เป็นผู้ควรแก่ทักษิณา ทานที่เขาถวายในบุคคลเหล่านั้น มีผลมาก นี่เป็นรัตนะอันประณีตในพระสงฆ์ ด้วยสัจจะนี้ ขอให้มีความสุขสวัสดิ์

เย สุปฺปยุตฺตา มนสา ทพฺเพน

นิกฺกามิโน โคตมสาสนมฺหิ

เต ปตฺติปตฺตา อมตํ วิคฺยห

ลทฺธา มุธา นิพฺพุตฺติ ญฺญชฺมานา

อิทมปิ สงฺฆे รตนํ ปณิตํ

เอเตน สจเจน สุวตถิ โหตุ ฯ

บุคคลเหล่าใด ในศาสนาของพระโคตมพุทธเจ้าเป็นผู้ประกอบตนไว้ดี มีใจมั่นคง หมดความห่วงใยบุคคลเหล่านั้นชื่อว่าบรรลู่รหัตตผล หยั่งถึงอมตนิพพาน รับรสความดับสนิทแบบได้เปล่า นี่เป็นรัตนะอันประณีตในพระสงฆ์ ด้วยสัจจะนี้ ขอให้มีความสุขสวัสดิ์

ยถินทฺธิโล ปจฺวี สีโต ลียา

จตุพฺภิ วาเตภิ อสมปฺกมฺปิโย

ตญฺฐปมํ สบฺบุริสํ วทามิ

โย อริยสจฺจานิ อเวจฺจ ปสฺสติ

อิหมฺปิ สงฺฆเ รตนํ ปณฺตี

เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุ ฯ

สัทบุรุษใดพิจารณาเห็นแจ้งอริยสัจ เราเรียกสัทบุรุษนั้นว่า มีอุปมาเหมือน
เสาเชื่อมที่ฝังลงดินอันไม่หวั่นไหวเพราะลมที่พัดมาจากทิศทั้งสี่นี้เป็นรัตนะ
อันประณีตในพระสงฆ์ ด้วยสัจจะนี้ ขอให้มีความสวัสดิ

เย อริยสจฺจานิ วิภาวณฺติ

คมภีรปฺปญฺเณน สุเทสิตานิ

กิญฺจาปิ เต โหนฺติ ภูสฺบปมตฺตา

น เต ภวํ อฏฺฐมมาทียนฺติ

อิหมฺปิ สงฺฆเ รตนํ ปณฺตี

เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุ ฯ

พระโสดาบันเหล่าใดรู้แจ้งอริยสัจ ที่พระศาสดาผู้มีปัญญาลึกซึ้งแสดงแล้ว
ถึงแม้ว่าพระโสดาบันเหล่านั้นจะประมาทไปบ้าง ท่านเหล่านั้นก็จะไม่ถ้อ
กำเนิดในภพที่ ๘ นี่เป็นรัตนะอันประณีตในพระสงฆ์ ด้วยสัจจะนี้ ขอให้ม
ีความสวัสดิ

สหาวิสฺส ทสฺสนสมฺปทาย

ตยสฺส ฐมฺมา ชหิตา ภวณฺติ

สกุทายทิกฺขุจํ วิจิกิञฺชิตญจ

สีลพฺพตํ วาปิ ยทตฺถิ กิญฺจิ

จตุหฺปาเยหิ จ วิปฺปมฺตโต

ฉ จาภิชานานิ อภพฺโพ กาคํ

อิหมฺปิ สงฺฆเ รตนํ ปณฺตี

เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุ ฯ

พระโสดาบันนั้นละธรรม ๓ ประการ คือสัkkายทิกฺขุจํ วิจิกิञฺชา และ
สีลพฺพตปรามาส พร้อมกับการบรรลุโสดาปัตติมรรคได้แล้ว แม้จะมีกิเลส
บางอย่างเหลืออยู่ พระโสดาบันนั้นพ้นแล้วจากอบายทั้งสี่ และจะไม่ทำ
อภิชาน ๖ นี่เป็นรัตนะอันประณีตในพระสงฆ์ด้วยสัจจะนี้ ขอให้มีความ
สวัสดิ

กิญจาปิ โส กมมํ กโรติ ปาปกํ
 กาเยน วาจาเยห จेतสา วา
 อภพโป โส ตสส ปฏิจจทาย
 อภพพตา ทิฏฐปทสส วุตตา
 อิทมปิ สงฺฆเ รตนํ ปณฺตี
 เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โทตฺถ ๑

ถึงแม้ว่า พระโสดาบันนั้นจะทำบาปกรรม ทางกาย ทางวาจา หรือทางใจไป
 บ้าง ท่านก็ไม่ปกปิดบาปกรรมนั้นไว้ เรากล่าวว่าผู้เห็นบทแล้ว ไม่อาจทำ
 อย่างนั้นได้ นี่เป็นรัตนะอันประณีตในพระสงฆ์ ด้วยสังฆะนี้ ขอให้มีความ
 สวัสดิ์

วนปฺปคฺคุมฺเพ ยถา ผุสฺสิตคฺเค
 คิมฺหณมาเส ปจฺมสมิํ คิมฺเห
 ตถูปมํ ธมฺมวโร อเทสยิ
 นิพฺพานคามิํ ปรมํ หิตาย
 อิทมปิ พุทฺธเ รตนํ ปณฺตี
 เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โทตฺถ ๑

พุ่มไม้งามในป่า ซึ่งมียอดออกดอกบานสะพรั่ง ในต้นเดือนห้าแห่งคิมหันต
 ฤดู งามอย่างยิ่ง ฉันทิ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมอันประเสริฐที่ให้ถึง
 นิพพาน เพื่อประโยชน์อย่างยิ่ง ฉันทิ นั้น นี่เป็นรัตนะอันประณีตใน
 พระพุทธเจ้าด้วยสังฆะนี้ ขอให้มีความสวัสดิ์

วโร วรณฺณ วรโท วราหโร
 อนุตฺตโร ธมฺมวโร อเทสยิ
 อิทมปิ พุทฺธเ รตนํ ปณฺตี ๑
 เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โทตฺถ ๑

พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ ทรงรู้ธรรมอันประเสริฐ ทรงประทานธรรมอัน
 ประเสริฐ ทรงนำทางอันประเสริฐมาให้ ทรงเป็นผู้ยอดเยี่ยมกว่าใคร ๆ ได้

ทรงแสดงธรรมอันประเสริฐไว้ นี่เป็นรัตนอันประณีตในพระพุทธเจ้า ด้วย
สัจจะนี้ ขอให้มีความสุข

ชีณ ปุราณ นว นตฺถิ สมฺภวํ

วิรตฺตจิตฺตตายติเก ภวสฺมี

เต ชีณพีชา อวิรุฬฺหิณฺหา

นิพฺพนฺติ ธีรา ยถายมปทีโป

อิทฺมปิ สงฺฆเ รตนํ ปณฺธํ ฯ

เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุ ฯ

พระชีณาสพเหล่าใดสิ้นภพเก่าแล้ว ไม่มีการเกิดใหม่ ทั้งมีจิตเปื้อน่ายใน
ภพที่จะเกิดต่อไปท่านเหล่านั้นชื่อว่า มีพิษสิ้นแล้ว ไม่มีฉันทะงอกขึ้นเป็น
ปราชญ์ ย่อมดับสนิทเหมือนประทีปดวงนี้ดับไป นี่เป็นรัตนอันประณีตใน
พระสงฆ์ ด้วยสัจจะนี้ ขอให้มีความสุข

ยานีธ ภูตานิ สมาคตานิ

ภุมมานิ วา ยานิว อนตฺถิกฺเข

ตถาคตํ เทวมนุสฺสปุชิตํ

พุทฺธํ นมสฺสาม สุวตฺถิ โหตุ ฯ

ท้าวสักกะจอมเทพกราบทูลเป็นคาถา ดังนี้

ภูตทั้งหลายผู้สิงสถิตอยู่บนภาคพื้น หรือผู้สิงสถิตอยู่ในอากาศ ที่มาประชุม
กันอยู่ ณ ที่นี้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ขอนอบน้อมพระตถาคตพุทธเจ้า ที่
เทวดาและมนุษย์บูชาแล้ว ขอให้มีความสุข

ยานีธ ภูตานิ สมาคตานิ

ภุมมานิ วา ยานิว อนตฺถิกฺเข

ตถาคตํ เทวมนุสฺสปุชิตํ

ธมฺมํ นมสฺสาม สุวตฺถิ โหตุ ฯ

ภูตทั้งหลายผู้สิงสถิตอยู่บนภาคพื้นหรือผู้สิงสถิตอยู่ในอากาศ ที่มาประชุม
กันอยู่ ณ ที่นี้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ขอนอบน้อมพระธรรมของพระ
ตถาคตที่เทวดาและมนุษย์บูชาแล้ว ขอให้มีความสุข

ยานีธ ภูตานิ สมากตานิ
 ภูมมานิ วา ยานิว อนตลิกเข
 ตถาคคํ เทวมนุสสุชิตํ
 สงฆ์ นมสสาม สุวตถิ โหตุ ฯ

ภูตทั้งหลายผู้สิงสถิตอยู่บนภาคพื้น หรือผู้สิงสถิตอยู่ในอากาศ ที่มาประชุม
 กันอยู่ ณ ที่นี้ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ขอนอบน้อมพระสงฆ์ของพระ
 ตถาคต ที่เทวดาและมนุษย์บูชาแล้ว ขอให้มีความสุข

จากเนื้อหาของรตนปริตรที่กล่าวมานี้ ทำให้ทราบได้ว่า เป็นพระปริตรที่พระองค์ทรง
 ประทานให้ ดังในพระคาถาที่ ๑-๑๕ เป็นพระพุทธดำรัส ที่ตรัสไว้ด้วยพระองค์เอง ส่วน ๓ พระคาถา
 สุดท้ายเป็นพระดำรัสสรรเสริญคุณของพระรัตนตรัย ทั้งท้าวสักกเทวราชได้ตรัสไว้ นับว่าเป็น
 พระสูตรที่มีการผสมผสานระหว่างพุทธพจน์กับสักกภาษิต จนเป็นบทร้อยกรองที่มีความไพเราะด้วย
 อักษรบท ส่วนด้านหลักธรรมนั้น ผู้วิจัย จะกล่าวในตอนต่อไป

๓.๒ หลักธรรมและคำสำคัญที่ปรากฏในรตนปริตร

รตนปริตร มีความเป็นมาตามที่กล่าวแล้วในข้างต้น ส่วนด้านเนื้อหาผู้วิจัยได้นำมากล่าว
 ในตอนก่อนแล้ว ในตอนนี้ กล่าวถึงความหมายของหลักธรรมและคำสำคัญที่อยู่ในพระปริตรนี้ โดย
 เรียงตามลำดับที่ปรากฏในแต่ละข้อของพระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาฯ ปี ๒๕๐๐ ดังนี้

๓.๒.๑ หลักธรรมที่ปรากฏในรตนปริตร

หลักธรรมในรตนปริตรนี้ ผู้วิจัยได้คัดมาเฉพาะบางหลักที่มีความสำคัญและนำมาอธิบาย
 ความหมายของหลักธรรมนั้นๆ อันเป็นหลักที่ช่วยให้เกิดอานิสงส์ของการปฏิบัติตาม โดยจะอธิบาย
 เป็นข้อๆ ต่อไปนี้

๓.๒.๑.๑ เมตตา

เมตตา ปรากฏในพระคาถาข้อที่ ๒ ว่า

ตสฺมา หิ ภูตา นิสาเมถ สพฺเพ
 เมตตํ กโรถ มานุสฺสียา ปชาย

คำแปล เพราะเหตุนั้นแล ภูตทั้งปวง ท่านจงใคร่ครวญ จงแผ่เมตตาต่อหมู่มนุษย์

ด้วยเถิด

เมตตา ในพระคานี้ เป็นการกระทำที่ปรารถนาดีต่อผู้ที่ทำดีต่อ กล่าวคือ ญาติต่างๆ ที่สิ่งสถิตอยู่ที่ภาคพื้นบ้าง อากาศบ้าง มีจิตใจอ่อนโยน แล้วแผ่เมตตาไปยังหมู่มนุษย์ เพราะพวกมนุษย์ได้ทำดีต่อ คือ นำเครื่องเซ่นสรวงมาให้ทั้งกลางวัน กลางคืน ทำให้ญาติเหล่านั้น ได้คิดที่จะรักษามนุษย์ทั้งหลายให้ปลอดภัย ดังจะได้อธิบายความหมายของเมตตาต่อไปนี้

เมตตา เป็นคำภาษาบาลี แปลว่า ความรัก แยกศัพท์ ได้ดังนี้ มีท ธาตุ ใช้ในความหมายว่า สีนห (ความรัก) ลง ต ปัจจัย ในรูปอดีตลิงค์ เป็น อา^{๑๐}

๑) ใช้ในความหมายว่า ความรัก

เมตตา แปลว่า ธรรมชาติผู้รัก ดังรูปวิเคราะห์ว่า เมชชตีติ เมตตา สีนียตีติ อดธเ แปลว่า ธรรมชาติโดย้อมรัก หมายความว่า มีเอื้ออวย เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น จึงชื่อว่า เมตตา

๒) ความหมายว่า ธรรมที่มีอยู่ในมิตร

ธรรมดว่า มิตร ย่อมปรารถนาดี และหวังดีในมิตรเสมอ ดังนั้น ธรรมที่เป็นเครื่องรักษาใจของมิตรด้วยกันยิ่งกว่าเมตตาย่อมไม่มี ดังรูปวิเคราะห์ว่า มิตเต วา ภาว, มิตตสส วา เอสา ปวตตตีติปิ เมตตา แปลว่า ธรรมชาตินั้นมีอยู่ในมิตร หรือว่า ย่อมเป็นไปแก่มิตร เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า เมตตา

๓) ความหมายว่า ไมตรี

ไมตรี แปลว่า ความเป็นมิตร ได้แก่ ความผูกมิตร ความเป็นมิตรต่อกันได้นั้น มีจุดเริ่มต้นจากเมตตา จึงจะก่อให้เกิดความเป็นมิตรที่ปรารถนาแต่สิ่งที่ดีงามแต่มิตรด้วยกัน จนผู้รักใคร่กัน สนทนสนมกัน คนมีเมตตาต่อกัน และสหายผู้สนิทกัน จึงชื่อว่า มิตร อันเป็นไมตรีที่เชื่อโยงซึ่งกันและกัน ดังพุทธภาษิตว่า

มาตา มิตตํ สเก ฆเร^{๑๑} แปลว่า มารดา ชื่อว่า เป็นมิตรในเรือนของตน

อริยมิตตโกโร สียา^{๑๒} แปลว่า บุคคลสมควรทำอารยชนให้เป็นมิตร

^{๑๐} มหามกุฏราชวิทยาลัย, อภิธานบพิธิปกา พร้อมทั้งสุจิ. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไท, ๒๕๖๕).

หน้า ๗๒๘.

^{๑๑} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๕๓/๔๐.

^{๑๒} อ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๓๑/๓๗.

สหาโย อุตถาตสส โหติ มิตฺตํ ปุณฺณํ^{๑๓} สหายเป็นมิตรของผู้มีความต้องการ
 ใหม่ๆ

ดังนั้น เมตตา ในความหมายนี้ คือ ไมตรี ที่มีความรัก ความปรารถนาดี ความ
 เป็นมิตร ความผูกมิตร ความเป็นรักใคร่สนิทสนมกัน ความอนุเคราะห์ ตลอดจนความไม่พยายาม
 ปองร้ายซึ่งกันและกัน เป็นคุณธรรมที่สร้างสรรค์ให้สังคมเกิดความดีงาม น่ายุ่ เพราะทุกฝ่ายอยู่ด้วย
 ความรัก ความเมตตาต่อกันเหมือนแม่กับลูกที่อยู่ในครอบครัวเดียวกัน

คำว่า เมตตา ส่วนมากเมื่อนำมาแปลแล้ว จะนิยมคงศัพท์เดิมไว้ ซึ่งยากต่อการ
 เข้าถึงความหมายโดยลึกของศัพท์ ในความหมายที่จะกล่าวนี้ เมตตา ใช้ในความหมายว่า ความรัก
 ดังปรากฏว่า ไม่มีความหวังต่ออย่างยิ่งในอุปัชฌาย์^{๑๔} พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบาย ภาวนา คือ
 ความหวังดีในที่นี้ว่า เป็นเมตตาภาวนา^{๑๕} นั่นเอง

๕) ความหมายว่า ความปรารถนาให้เขามีความสุข

บุคคลผู้มีจิตปรารถนาดี มุ่งหวังเพื่อความไม่เบียดเบียนของสัตว์ในโลกลนี้ทั้งหมด
 แล้ว จะเห็นได้จากการแผ่เมตตาให้มีแต่ความสุข ไม่มีความทุกข์ ความเบียดเบียนกัน ดังปรากฏใน
 กกจูฬสูตรว่า เราจักแผ่เมตตาจิตไปให้บุคคลนั้นอยู่ และเราจักแผ่เมตตาจิต อันไพบุลย์ เป็น
 มหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนไปยังสัตว์โลกทุกหมู่เหล่าอันเป็นอารมณ์ของ
 เมตตาจิตนั้นอยู่^{๑๖}

นอกจากนี้ พระพุทธองค์ได้ตรัสให้แผ่เมตตาสังสรรพสัตว์ทั้งหลาย ดังในอิทธิราชสูตรว่า

เราขอมีเมตตาต่อตระกูลพญาวิรูปักษ์
 เราขอมีเมตตาต่อตระกูลพญาเอราปถะ
 เราขอมีเมตตาต่อตระกูลพญาจันพยาบุตร
 เราขอมีเมตตาต่อตระกูลพญาภิณฑาโคตมกะ
 เราขอมีเมตตาต่อสัตว์ไม่มีเท้า
 เราขอมีเมตตาต่อสัตว์สองเท้า

^{๑๓} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๕๓/๔๑.

^{๑๔} วิ.ม.ท. (ไทย) ๔/ ๖๘/๙๔.

^{๑๕} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๖๘/๓๙.

^{๑๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๒๗/๒๓๙.

เราขอมีเมตตาต่อสัตว์สี่เท้า

เราขอมีเมตตาต่อสัตว์หลายเท้า

สัตว์ไม่มีเท้าอย่าได้เบียดเบียนเรา

สัตว์สองเท้าอย่าได้เบียดเบียนเรา

สัตว์สี่เท้าอย่าได้เบียดเบียนเรา

สัตว์หลายเท้าอย่าได้เบียดเบียนเรา

ขอสรรพสัตว์ที่มีลมหายใจ

ขอสรรพสัตว์ที่ยังมีชีวิตทั้งมวล

จงประสพกับความเจริญ

ความเลวร้ายอย่าได้มาแผ้วพานสัตว์ใด ๆ เลย^{๑๗}

จะเห็นได้ว่า การแผ่เมตตาลักษณะเช่นนี้ นับว่า ปรากฏในที่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา อีกทั้ง นิยมปฏิบัติสืบทอดต่อๆ กันมาถึงปัจจุบัน เมตตาที่เจริญดีแล้ว ย่อมได้รับอานิสงส์ ๑๑ ประการ คือ หลับเป็นสุข ตื่นเป็นสุข เป็นต้น

เมตตา ชื่อว่า เป็นธรรมมีความสำคัญในหลายด้าน ปรากฏเป็นองค์ของหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาหลายหมวด ดังยกมาแสดงพอสังเขป ดังนี้

๑) เมตตา ในบารมี ๑๐

ในบารมี ๑๐ นั้น เมตตา จัดเป็นหนึ่งในองค์ธรรมนั้น คำว่า บารมี หมายถึง การบำเพ็ญบารมีอันเป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณ เหล่านี้จัดเป็นบารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ ปรมัตถบารมี ๑๐ ใน บารมี ๑๐ คุณธรรม คือ เมตตา ที่จัดเป็นปารมีธรรมนี้มี ๓ ชั้น คือ

ชั้นที่ ๑ เรียกว่า เมตตาบารมี

ชั้นที่ ๒ เรียกว่า เมตตาอุปบารมี

ชั้นที่ ๓ เรียกว่า เมตตาปรมัตถบารมี

ผู้ที่บำเพ็ญจนสำเร็จเป็นโพธิญาณได้นั้น จะต้องได้บำเพ็ญเมตตานี้ผ่าน และครบทั้ง ๑๐ บารมี จึงจะสำเร็จเป็นโพธิญาณตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณได้

๒) เมตตา ในสาราณียธรรม

^{๑๗} อกุ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๗/๑๑๑-๑๑๒.

ธรรมที่เป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน เรียกว่า สารณียธรรม โดยปกติแล้ว การอยู่ร่วมกันจะต้องมีความเคารพ ความสามัคคี ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน อันเป็นการแสดงหรือจ่านกเมตตาดอกมาในรูปแบบปฏิบัติทางกาย ทางวาจา และทางใจ เมตตาในสารณียธรรม มี ๓ ประการคือ

ก. เมตตากายกรรม ได้แก่ แสดงกิริยาอาการสุภาพช่วยเหลือทำกิจธุระด้วยความเต็มใจทั้งต่อหน้าและลับหลัง^{๑๘} หรือการแสดงพฤติกรรมทางกายต่อกันด้วยความรักอันเป็นผลที่จิตใจ ซึ่งมีความรักความหวังดีแสดงออกมา^{๑๙}

ข. เมตตาวจีกรรม ได้แก่ การกล่าวคำสุภาพที่อ่อนหวานและมีสารประโยชน์ต่อกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง ตลอดถึงการแนะนำตักเตือนกัน ด้วยความหวังดี^{๒๐}

ค. เมตตามโนกรรม ได้แก่ มองดูกันด้วยใบหน้าอันยิ้มแย้มแจ่มใส มีความปรารถนาดี และคิดทำประโยชน์ต่อกัน^{๒๑} ความรู้สึกนึกคิดปรารถนาดี เช่น อยากเห็นคนมีความสุข มีความเจริญอยากให้เขาพ้นทุกข์พ้นความเดือดร้อน แม้ยังมีได้ลงมือทำอะไร พุทอะไร แต่กระแสความรู้สึกนึกคิด เช่นนั้น อาจทำให้เห็นทางสีหน้าและแววตา

๓) เมตตา ในอารักขกรรมฐาน

อารักขกรรมฐาน มี ๒ นัย คือ กรรมฐานที่ควรรักษาไว้ หมายถึง ควรที่ทุกคนจะพึงปฏิบัติอย่าให้ขาดจากใจให้ทำเสมอๆ และกรรมฐานสำหรับอารักขาผู้ปฏิบัติ ก็คือ เมื่อใครปฏิบัติในหลักนี้แล้วจะได้ผลในทางคุ้มครองรักษาชีวิตจิตใจของตน และป้องกันการรังควาญของหมู่มาร^{๒๒}

๔) เมตตา ในเบญจธรรม

เบญจธรรม คือ ธรรมทำให้บุคคลเป็นกัลยาณชน หรือคนดี เป็นธรรมที่ควรประพฤติคู่กันไปกับเบญจศีล มี ๕ ประการ

เบญจธรรมข้อที่ ๑ ได้แก่ เมตตากรุณา ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะเมตตา สิ่งที่ตรงกันข้ามกับเมตตา คือ การเบียดเบียน การที่บุคคลมีศีล ๕ ข้อที่ ๑ คือ ละเว้นจากการเบียดเบียน

^{๑๘} วจ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๑๑/๒๗๙.

^{๑๙} สมบุญ เจริญใจ, สามัคคีธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๐), หน้า ๑๖.

^{๒๐} วจ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๑๑/๒๗๙.

^{๒๑} วจ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๑๑/๒๗๙.

^{๒๒} ปิ่น มุทุกันต์, แนวสอนธรรมะ, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๓๙๓.

หรือละเว้นจากความชั่วยังไม่พอ จะต้องทำดี คือต้องมีธรรมะที่เป็นพื้นฐานด้านจิตใจ หรือเป็นจริยศาสตร์อันเป็นข้อปฏิบัติขั้นพื้นฐาน เมตตา หรือความรัก ความปรารถนาดี ต่อบุคคลอื่นสัตว์อื่น อยากรู้ให้บุคคลอื่น สัตว์อื่น เป็นสุข การทำ การพูด ของผู้มีจิตเมตตา นั้น ย่อมปราศจากโทษ ไม่เป็นไปเพื่อประทุษร้ายเบียดเบียนผู้อื่น ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขโดยส่วนเดียว เพราะผู้มีจิตใจปราศจากเอาฆาตพยาบาท เบียดเบียน เมื่อมีจิตหวังดี พูดและทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น ไม่มีใครโกรธหรือเกลียดถึงกับตั้งตนเป็นศัตรูป้องกัน จะมีแต่บุคคลที่มุ่งหวังดี รักใคร่นับถือ เพราะมนุษย์เรามีน้ำใจมุ่งจะทำดีต่อกันมากกว่าที่จะคิดร้ายต่อกัน เมื่อฝ่ายหนึ่งทำดีต่ออีกฝ่ายหนึ่งก็ย่อมมักใคร่ทำดีต่อบ้างเป็นธรรมดา^{๒๓}

๕) เมตตา ในพรหมวิหาร

พรหมวิหาร แปลว่า ความเป็นพรหมวิหาร ในคุณชาตมีเมตตาเป็นอาทินันท์พึงทราบ ว่า เพราะอรรถว่าเป็นธรรมประเสริฐ และเพราะมีความเป็นธรรมหาโทษมิได้ แท้จริงธรรมเหล่านั้น จัดว่าเป็นวิหารธรรมอันประเสริฐ เพราะภาวะที่เป็นความปฏิบัติชอบในสัตว์ทั้งหลาย^{๒๔}

เมตตา อันเป็นองค์ธรรมข้อ ๑ ในพรหมวิหารนี้ ได้แก่ ความมีมิตรไมตรี มีน้ำใจปรารถนาดี ต้องการให้เขามีความสุข หมายถึง ปรารถนาดีต่อผู้อื่นที่เราเกี่ยวข้อง ขยายออกไปจนถึงความปรารถนาดีต่อเพื่อนมนุษย์ ตลอดถึงสังคมโลก เมตตาเป็นคุณธรรมพื้นฐานใจที่ต้องมี ซึ่งใช้ในยามปกติ คือ เมื่อคนอื่นเขาอยู่กันเป็นปกติ เราก็มีความปรารถนาดี คิดหาทางสร้างสรรค์ความสุข ความเจริญให้แก่เขาเรื่อยไป^{๒๕} หลักการเจริญเมตตาในพรหมวิหารนี้ บุคคลควรแผ่เมตตาเป็นอันดับแรก คือ ตัวเอง การที่ท่านสอนแผ่เมตตาให้ตนเองก่อนก็เพื่อจะได้ถือตนเป็นพยานว่า เรารักสุขเกลียดทุกข์ คนอื่น สัตว์อื่นก็เหมือนกัน เมื่อทำตนเป็นพยานแล้ว การที่จะแผ่เมตตาไปยังผู้อื่น ก็จะสะดวกมากขึ้น ต่อจากนั้น ก็แผ่ไปถึงคนอื่นได้ ไม่ว่าจะเป็นคนที่รักที่ชัง หรือมีเวรต่อกัน แต่ทางที่ดีควรแผ่ไปยัง คนที่มีอุปการคุณก่อน เช่น บิดามารดา อุปัชฌาย์อาจารย์ ต่อจากนั้นก็แผ่ไปยังคนที่รักคนที่ไม่รักไม่เกลียดกัน และคนมีเวรต่อกัน^{๒๖}

^{๒๓} ทรงวิทย์ แก้วศรี, เบญจศีล เบญจธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๐), หน้า ๒๐.

^{๒๔} วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๑๖๘/๓๕๒.

^{๒๕} พระธรรมปิฎก, ภาวะผู้นำ, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๑๓.

^{๒๖} วิสุทธิ.(บาลี) ๑/๒๔๒/๓๒๕.

เมตตาในพรหมวิหารนี้ จึงเป็นคุณธรรมที่เกิดขึ้นในใจ เป็นมโนกรรมซึ่งจัดเป็นสัมมาสังกัปปะ คือความคิดในสิ่งที่ถูกต้อง เป็นสภาวะจิตที่มีคุณภาพที่ดีคิดเกื้อกูลด้วยประโยชน์สุข ปราศจากความเห็นแก่ตัว ความลำเอียง ความเกลียดชัง และการเบียดเบียนกันเป็นต้น โดยมุ่งความสุขความเจริญแก่ทุกคนเสมอกัน ประารถอย่างแรงกล้าในอันที่จะนำความสุขไปให้เขาโดยส่วนเดียว

เมตตาในรตนสูตรนี้ เมื่อจัดเข้ากับองค์ธรรมในหมวดธรรมต่าง ผู้วิจัยเห็นว่า มีความสอดคล้องในองค์ธรรม ๓ หมวด เช่น พรหมวิหาร อารักขกรรมฐาน และสาราณียธรรม ผู้ที่ปฏิบัติในเมตตา ย่อมได้รับประโยชน์ หรือ อานิสงส์ ๓ ประการ คือ

- ๑) ย่อมประสบบุญเป็นอันมาก คือ เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ผู้ทำเมตตา
- ๒) ย่อมได้รับอานิสงส์ ๑๑ ประการ
- ๓) ย่อมได้รับความเจริญทุกเมื่อ บุคคลผู้เจริญเมตตา เชื่อว่าเป็นประโยชน์เกื้อกูล แม้แก่สัตว์ทั้งหลายที่เขาทำเมตตา ดังพระสูตรเป็นต้นอย่างนี้ว่า

เทวดานุกมปิโต โปโส สทา ภาทรานิ ปสสตี.^{๒๗}

แปลว่า บุคคลอันเทวดาอนุเคราะห์แล้ว ย่อมเห็นความเจริญทุกเมื่อ.

สรุปความว่า เมตตาที่เจริญดีแล้ว ย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จหลายๆ ด้านโดยเฉพาะเทวดาปกป้องรักษา ค้ำครองเหล่ามนุษย์ที่แผ่เมตตา ให้รอดพ้นจากอันตรายต่างๆ จนประสบแต่ความเจริญก้าวหน้าอย่างเดียว ดังกล่าวมาแล้ว

๓.๒.๑.๒ ความไม่ประมาท

ความไม่ประมาท ปรากฏในพระคาถาข้อที่ ๒ ว่า

ทิวา จ รตโต จ หรณติ เย พลี
ตสฺมา หิ เน รกฺขถ อปฺมตฺตา

แปลว่า มนุษย์เหล่าใด นำเครื่องเช่นสรวงมาให้ ทั้งกลางวันและกลางคืน เพราะเหตุนั้น ขอท่านทั้งหลาย อย่าประมาท จงรักษามนุษย์เหล่านั้น

^{๒๗} พุ. อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๐๕/๒๔๕., พุ. อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๗๓/๒๒๑.

คำว่า ความไม่ประมาท หมายถึง การมีสติกำกับตัวอยู่เสมอ ไม่ปล่อยจิตไปตามอารมณ์ที่ปรารถนา สามารถหักห้ามจิตใจไม่ได้ถลาลึกในการประกอบกรรมชั่วทั้ง ๓ ทาง มีความประพฤติสุจริตอย่างสม่ำเสมอ ไม่ทอดทิ้งธุระ และพอใจฝึกฝนในการบำเพ็ญกุศลธรรม^{๒๘} โดยความหมายแล้ว มีลักษณะตรงกันข้ามกับความประมาท ที่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎกว่า ประมาท แปลว่า ความหลงมัวเมา การปล่อยจิต การส่งเสริมการปล่อยจิตไปในกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต หรือในเบญจกามคุณ^{๒๙} พระอรรถกถาจารย์อธิบายความหมายของความประมาทและความไม่ประมาทว่า ความมัวเมา ชื่อว่าความประมาท เพราะเป็นการปล่อยสติ กล่าวคือการหลงลืมสติ ส่วนความไม่ประมาท หมายถึง การไม่อยู่ปราศจากสติ เพราะคำว่า ความไม่ประมาทเป็นของสติอันตั้งมั่น^{๓๐}

ความไม่ประมาทนี้ ชื่อว่า เป็นหลักธรรมสำคัญ เพราะเป็นหลักใหญ่ในการกระทำสิ่งต่างๆ และปฏิบัติธรรมขั้นสูงๆ ขึ้นไป ดังปรากฏในพระสุตตันตปิฎก ต่อไปนี้

ก. เป็นธรรมกุศลธรรมเจริญและอกุศลธรรมเสื่อม ดังพระดำรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไป เหมือนความประมาทนี้ เมื่อประมาทแล้ว อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมไป

ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไป เหมือนความไม่ประมาทนี้ เมื่อไม่ประมาทแล้ว กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมไป^{๓๑}

ข. เป็นธรรมมีอุปการมาก เพราะความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย ดังปรากฏว่า

ในการบำเพ็ญศีล ในการสำรวมอินทรีย์ ในความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร ในการประกอบเนืองๆ ซึ่งความพอของบุคคลผู้ตั้งอยู่ในธรรม ๗ ประการ ในอันยังวิปัสสนาให้ถือเอาซึ่งกรรม ในปฏิสัมภิทา ๔ มีอรรถปฏิสัมภิทาเป็นต้น ในธรรมชั้น ๕ มีศีลชั้นเป็นต้น ในฐานะและมีในฐานะ ในสมบัติเป็นเครื่องอยู่อันใหญ่ ในอริยสัจ ๔ ในโพธิปักขิยธรรม มี

^{๒๘} มงคล. (บาลี) ๒/๒๔๘/๑๘๕.

^{๒๙} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๔๖/๕๕๐.

^{๓๐} ชุ.ธ.อ. ๒/๙๒. (มมร.)

^{๓๑} อญ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๕๘-๕๙/๑๐.

สติปัญญาเป็นต้น ในวิชา ๘ มีวิปัสสนาญาณ เป็นต้น ธรรมเหล่านี้ทั้งหมด จะสำเร็จได้ก็ เพราะอาศัยความไม่ประมาท^{๓๒}

ค. เป็นธรรมศูนย์รวมของธรรมทั้งหมด หมายถึง ธรรมทั้งหมดล้วนแต่มีความไม่ประมาทเป็นที่ตั้งทั้งสิ้น ดังพระพุทธพจน์ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายไม่มีเท้า มีสองเท้า มีสี่เท้า หรือมีเท้ามากก็ตาม มีรูป หรือไม่มีรูปก็ตาม มีสัญญา ไม่มีสัญญา หรือมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ก็ตาม มีประมาณเท่าใด ตลาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าบังผิตกกล่าวว่า เลิศกว่าสัตว์มีประมาณเท่านั้น ฉันทใด กุศลธรรมทั้งหมดก็ฉันทนั้นเหมือนกัน มีความไม่ประมาทเป็นมูล รวมลงในความไม่ประมาท ความไม่ประมาทบังผิตกกล่าวว่า เลิศกว่ากุศลธรรมเหล่านั้น”^{๓๓}

ดังนั้น ความไม่ประมาท ชื่อว่า เป็นหลักธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนาดังกล่าวแล้ว แม้ในวาระสุดท้ายของพระพุทธองค์ พระองค์ยังทรงเลือกความไม่ประมาทนี้เป็นพระโอวาทครั้งสุดท้าย ส่วนความไม่ประมาทที่ปรากฏในรตนปริตร เป็นความไม่ประมาทขั้นพื้นฐาน เพราะเป็นสิ่งจำเป็นที่มนุษย์ผู้อยู่ด้วยกันจะพึงมีแก่กัน กล่าวคือ เมื่อเหล่านมนุษย์ได้กระทำพลีกรรมแก่เหล่าภูตในที่นี้ คือ เทวดา ทำให้เทวดาเหล่านั้น ระลึกว่า มนุษย์มีคุณ ขอให้เทวดาทั้งหลายอย่าได้ประมาท จึงปฏิการคุณตอบแทนมนุษย์เหล่านั้นเกิด ความไม่ประมาทในรตนปริตรนี้ นอกจากที่กล่าวแล้ว ยังจัดอยู่ในประเภทของ กตเวทิตาธรรมด้วย เพราะถือว่า เทวดาเหล่านั้นผู้ได้รับการต้อนรับ แล้วกระทำตอบแทนกลับ

๓.๒.๑.๓ สมာธิ

สมာธิ ปรากฏในพระคาถาข้อที่ ๕ ว่า

ยมพุทธเสฏโฐ ปวิณณยี สุจี

สมาธิมานนตริกญมาหุ

สมาธินา เตน สโม น วิชชติ

แปลว่า พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ ตรัสสรรเสริญสมาธิไฉว่า เป็นธรรมสะอาด ตรัสถึงสมาธิไฉว่า ให้ผลโดยลำดับ สมาธิอื่นที่เสมอด้วยสมาธินั้น หามิได้

^{๓๒} มงคล. (บาลี) ๒/๒๔๘/๑๘๕-๑๘๖.

^{๓๓} ส.ม. (ไทย) ๑๘/๑๓๘/๗๒.

คำว่า “สมาธิ” แปลว่า ความตั้งมั่นของจิต หรือภาวะที่จิตแน่วแน่ต่อสิ่งที่กำหนด
 ดังมีคำจำกัดความของสมาธิว่า เอกัคคตา ภาวะที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง คือ กำหนดแน่วแน่อยู่กับสิ่ง
 ใดสิ่งหนึ่งไม่ฟุ้งซ่าน ในพระอภิธรรมปิฎกได้กล่าวความหมายไว้ว่า

ข้อที่ภิกษุในธรรมวินัยนี้สังตจากามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มี
 วิตก มีวิจาร์ มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจาร์สงบระงับไปแล้วบรรลุตติยฌานที่มี
 ความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตกไม่มีวิจาร์มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่
 เพราะปีติจางคลายไป มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะอยู่และเสวยสุขด้วยกาย (นามกาย)
 บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายกล่าวสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุขและ
 ทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุตตตถฌานที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธ์
 เพราะอุเบกขาอยู่ นี้เรียกว่า สัมมาสมาธิ^{๓๔}

ปกรณวิเสสชื่อวิสุทธิมรรค พระพุทธโฆษาจารย์ได้ให้ความหมายของสมาธิ ดังนี้
 เอการมมณ สุภูจฺจ อาธานํ สมาธิ^{๓๕} แปลว่า การตั้งจิตไว้ด้วยดีในอารมณ์เดียว และความของสมาธิอีก
 ข้อความหนึ่งว่า นานาลมพณวิเกชปวสปปวตฺตํ อธิสงขาตํ จิตตพฺยธํ สเมตฺติติ สมาธิ^{๓๖} แปลว่า ภาวะ
 ที่ยังความฟุ้งซ่านแห่งจิตให้สงบ

ในเรื่องสมาธินี้ พระพุทธโฆษาจารย์ได้อธิบายลักษณะของสมาธิอีกว่า

สมาธานุสฺเสน สมาธิ ๗ กิมีทํ สมาธานํ นาม ๗ เอการมมณ จิตฺตเจตสิกานํ สมนํ
 สมมา จ อาธานํ ฐปนนฺติ วุตฺตํ โหติ ๗ ตสมมา ยสฺส ธมฺมสฺसानุภาเวน เอการมมณ จิตฺตเจตสิกานํ สมนํ
 สมมา จ อวิกฺขิปปมานา อวิปฺภิณฺณา จ หุตฺวา ติฏฺฐนฺติ อิทํ สมาธานํ^{๓๗}

แปลว่า ชื่อว่าสมาธิ เพราะอรรถว่าตั้งมั่น ถ้ามว่า ชื่อว่าตั้งมั่นนี้เป็นอย่างไร ตอบว่า
 ชื่อว่าตั้งมั่นนี้ คือการดำรงอยู่ อธิบายว่าตั้งอยู่สม่ำเสมอด้วย ถูกทางด้วย แห่งจิตและเจตสิกทั้งหลาย
 ในอารมณ์อันเดียว เพราะเหตุนี้ ฟังทราบ่ว่าจิตและเจตสิกเป็นธรรมชาติไม่ซัดส่ายและไม่ซ่านไป
 ตั้งอยู่สม่ำเสมอและถูกทาง ด้วยอานุภาพแห่งธรรมใด การตั้งอยู่แห่งจิต เจตสิก สม่ำเสมอและถูกทาง
 ด้วยอานุภาพแห่งธรรมนั้น นี้ชื่อว่าความตั้งมั่น

^{๓๔} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๖/๑๗๒.

^{๓๕} วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๓๘/๙๑.

^{๓๖} วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๓๘/๙๑.

^{๓๗} วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๓๘/๙๑.

ในอรรถกถาโนรธปุณณิ ได้กล่าวความหมายไว้ว่า จิตตัสเสกัคคตา ความที่จิตมี
อารมณ์เลิศดวงเดียว และ ปัญญาเห็นแจ้งการกำหนด สังขารว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา^{๓๘}

ส่วนในขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ปรากฏความของสมาธิ ๒๕ อย่าง คือ

๑. ชื่อว่าสมาธิ เพราะมีความหมายว่าสัทธิณทรีย์เป็นต้นกำหนดถือเอา
๒. ชื่อว่าสมาธิ เพราะมีความหมายว่าอินทรีย์เป็นบริวารแห่งกันและกัน
๓. ชื่อว่าสมาธิ เพราะมีความหมายว่าสัทธิณทรีย์เป็นต้นบริบูรณ์
๔. ชื่อว่าสมาธิ เพราะมีความหมายว่ามีอารมณ์เดียว
๕. ชื่อว่าสมาธิ เพราะมีความหมายว่าไม่ฟุ้งซ่าน
๖. ชื่อว่าสมาธิ เพราะมีความหมายว่าไม่ซ่านไป
๗. ชื่อว่าสมาธิ เพราะมีความหมายว่าไม่ขุ่นมัว
๘. ชื่อว่าสมาธิ เพราะมีความหมายว่าไม่หวั่นไหว
๙. ชื่อว่าสมาธิ เพราะมีความหมายว่าหลุดพ้นจากกิเลส
- สรุปว่า ชื่อว่าสมาธิ เพราะจิตตั้งมั่นด้วยอำนาจปรากฏชัดในเอกัคคตารมณ์
๑๐. ชื่อว่าสมาธิ เพราะมีความหมายว่าแสวงหาความสงบ
๑๑. ชื่อว่าสมาธิ เพราะมีความหมายว่าไม่แสวงหาธรรมที่เป็นข้าศึกแก่ความสงบ
๑๒. ชื่อว่าสมาธิ เพราะมีความหมายว่าแสวงหาความสงบแล้ว
๑๓. ชื่อว่าสมาธิ เพราะมีความหมายว่าไม่แสวงหาธรรมที่เป็นข้าศึกแก่ความสงบ
๑๔. ชื่อว่าสมาธิ เพราะมีความหมายว่ายึดมั่นความสงบ
๑๕. ชื่อว่าสมาธิ เพราะมีความหมายว่าไม่ยึดมั่นธรรมที่เป็นข้าศึกแก่ความสงบแล้ว
๑๖. ชื่อว่าสมาธิ เพราะมีความหมายว่ายึดมั่นความสงบแล้ว
๑๗. ชื่อว่าสมาธิ เพราะมีความหมายว่าไม่ยึดมั่นธรรมที่เป็นข้าศึกแก่ความสงบแล้ว
๑๘. ชื่อว่าสมาธิ เพราะมีความหมายว่าปฏิบัติความสงบ
๑๙. ชื่อว่าสมาธิ เพราะมีความหมายว่าไม่ปฏิบัติความไม่สงบ
๒๐. ชื่อว่าสมาธิ เพราะมีความหมายว่าปฏิบัติความสงบแล้ว
๒๑. ชื่อว่าสมาธิ เพราะมีความหมายว่าไม่ปฏิบัติความไม่สงบแล้ว
๒๒. ชื่อว่าสมาธิ เพราะมีความหมายว่าเพ่งความสงบ
๒๓. ชื่อว่าสมาธิ เพราะมีความหมายว่าเฝ้าธรรมที่เป็นข้าศึกแก่ความสงบ

^{๓๘} อัง.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๒๕๔/๔๔๗

๒๔. ชื่อว่าสมาธิ เพราะมีความหมายว่าเพ่งความสงบแล้ว

๒๕. ชื่อว่าสมาธิ เพราะมีความหมายว่าเพาธรรมที่เป็นข้าศึกแก่ความสงบแล้ว^{๓๙}

สรุปว่า ชื่อว่าสมาธิ เพราะสงบเกื้อกูลและเป็นสุข เหล่านี้เป็นความหมายแห่งสมาธิ ๒๕ ประการ

สมาธิ จากความหมายที่ได้กล่าวไว้เบื้องต้น เมื่อสรุปแล้วก็คือ ความตั้งไม่มั่น ไม่หวั่นไหว ความมีอารมณ์เดียว อันเป็นธรรมที่สงบปราศจากนิวรณ์ ประณีตไม่เจือปนด้วยกิเลสหยาบ ในพระพุทธศาสนาสมาธิจำแนกเป็นหลายประการ ทั้งสมาธิที่เป็นโลกียะและที่เป็น โลกุตระ อันมีนัยที่แตกต่างกันไปตามลำดับขั้นของสมาธิ

สมาธิที่ประสงคในรตนสูตรนี้ ได้แก่ สัมมาสมาธิ พระพุทธะผู้ประเสริฐสุดพระองค์นั้น ทรงสรรเสริญ ประกาศสมาธิธรรมไว้ในบาลีนั้นๆ โดยนัยเป็นต้นว่า มรรคมีองค์ ๘ ประเสริฐสุดแห่งมรรคทั้งหลาย เกษมเพื่อบรรลुพระนิพพาน^{๔๐} และว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงสัมมาสมาธิอันเป็นอริยะ ที่มีเหตุ มีเครื่องประกอบแก่ท่านทั้งหลาย^{๔๑}

คำว่า สัมมาสมาธิ หมายถึง มัคคสมาธิ สมาธิที่ช่วยให้ตรัสรู้ หรือสมาธิที่เป็นองค์แห่งมรรค มีชื่อเรียก พิเศษว่า อนันตริกสมาธิ แปลว่า สมาธิที่ให้ผลต่อเนื่องไปทันที^{๔๒} และหมายถึงผลสมาธิ หรือ อรหัตตผลสมาธิ ได้แก่ เจโตวิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยกำลังจิตที่ประกอบด้วย สมาธิ ซึ่งการปราบระคะลงได้ ทำให้หลุดพ้นจากกิเลสเครื่องผูกมัดทั้งหลายได้^{๔๓}

อนึ่ง อนันตริกสมาธิ ที่เกิดในลำดับ เพราะอำนวยการผลแน่นอนในลำดับการดำเนินการปฏิบัติของตน อันตรายใดๆ ที่ห้ามกั้นความเกิดผลแห่งอนันตริกสมาธินั้น เมื่อสมาธิอันเป็นตัวมรรคเกิดขึ้นแล้ว ก็ไม่มี เพราะอบรมสมาธิเหล่านั้นแล้ว ก็ยังมีการเกิดในอบายมีนรกเป็นต้นอีกได้ และเพราะพระอริยบุคคลตัดการเกิดทุกอย่างได้เด็ดขาด เพราะอบรมสมาธิที่เป็นตัวพระอรหัตนี้แล้ว. เพราะฉะนั้น แม้ในสูตรอื่น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายที่ปัจจัยปรุงแต่ง มีประมาณเท่าใด ฯลฯ อริยมรรคมีองค์ ๘ กล่าวกันว่าเป็นเลิศกว่าสังฆธรรมเหล่านั้น^{๔๔}

^{๓๙} พุ.ปฏิ. (ไทย) ๓๑/๔๔/๖๘-๖๙.

^{๔๐} ม. ม. (ไทย) ๑๓/๒๘๗/๒๘๑.

^{๔๑} ม. อุ. (ไทย) ๑๔/๒๕๒/๑๘๐.

^{๔๒} พุ.พุ. (ไทย) ๒๕/๕/๖, พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๒๒๘/๓๗๗.

^{๔๓} อง.ปญจก.อ. ๓/๒๑/๖.

^{๔๔} พุ. อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๗๐/๓๐๘

สรุปความว่า อนันตริกสมาธิ คือ รัตนธรรม พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสความที่อนันตริกสมาธิ อันสมาธิอื่นๆ เทียบไม่ได้แบบนี้แล้ว บัดนี้ ทรงอาศัยความที่รัตนาคือมรรคธรรม อันรัตนอื่นไม่เทียบได้ โดยนัยก่อนนั้นแล จึงทรงประกอบสัจจนะว่า อิทปิ ธมเม ฯ เป ฯ สุตถิโหตุ แม้อนันตริกเป็นรัตนอันประณีตในพระธรรม ฯลฯ ขอความสวัสดิ์จงมี.

๓.๒.๑.๔ ทาน

ทาน ปราภกฏในพระคาถาข้อที่ ๖ ว่า

เย ปุคฺคลา อฏฺฐสฺสํ ปสฺมฺญา
จตฺตาริ เอตานิ ยุกานิ โหนติ
เต ทกฺขิณฺเอยยา สุกตฺสสฺส สวากา
เอเตสุ ทินฺนานิ มหปฺพลานิ

แปลว่า บุคคล ๑๐๘ จำพวก ที่สัทบุรุษสรรเสริญ ซึ่งจัดเป็นบุคคล ๔ คู่ เป็นสาวกของพระสุต เป็นผู้ควรแก่ทักษิณา ทานที่เขาถวายในบุคคลเหล่านั้น มีผลมาก

คำว่า ทาน พระสิริมังคลาจารย์ได้กล่าวความหมายไว้ ๔ ประการ^{๔๕} ดังอธิบายต่อไปนี้

๑. ทานหมายถึง จากเจตนา กล่าวคือ การให้ทานต้องมีเจตนาเป็นสำคัญ จึงจะสละสิ่งที่จะให้ได้ และเจตนาจะต้องประกอบด้วยลักษณะ ๓ ประการ คือ ๑) มีความเชื่อ ๒) มีความละอายต่อบาป ๓) ให้สิ่งที่เป็นประโยชน์

๒. ทาน หมายถึง การให้อภัย หมายถึงเอาการงดเว้นจากเวรภัย เช่น การรักษาศีล มีเว้นจากการฆ่าสัตว์เป็นต้น จัดเป็นการให้ทานอย่างหนึ่ง และถือว่าเป็นการให้ที่ยิ่งใหญ่ เพราะเป็นการให้ความปลอดภัยในชีวิตสัตว์ทั้งหลาย

๓. ทาน หมายถึง วัตถุทาน เช่น สิ่งของ มีข้าว น้ำ เป็นต้น

๔. ทาน หมายถึง การให้ และเป็นการให้เพื่อบูชาคุณ เพื่อตอบแทนคุณหรือเพื่อสงเคราะห์

^{๔๕} มงคล. (บาลี) ๒/๒-๕/๒-๔.

๕. ทาน หมายถึง อาการที่ให้โดยไม่คิดจะเอากลับคืนมา คือให้สิ่งของ เช่น เครื่องนุ่งห่ม ข้าว น้ำ หรือที่อยู่อาศัย รวมทั้งการให้กำลัງกาย กำลัງใจ และกำลัງสติปัญญา โดยมุ่งประโยชน์แก่ผู้รับ เพื่อบูชาคุณหรือเพื่อสงเคราะห์

๖. ทาน หมายถึง การให้สิ่งที่ควรให้แก่คนที่ควรให้ เพื่อประโยชน์แก่คนอื่น เป็นการสละสิ่งของๆ ตนเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น

กล่าวโดยสรุป ทานที่มีความหมายทั้ง ๖ ประเภทนี้ ประกอบด้วย กิริยา คือ การกระทำด้วยตนเองในเวลาที่ได้รับ วัตถุ คือสิ่งของที่นำมาเป็นของที่มอบให้แก่คนอื่น และเจตนา คือ ความบริสุทธิ์ใจที่อยากจะให้และให้โดยไม่หวังผลตอบแทน รวมถึงการให้อภัยด้วย

การให้ทาน ชื่อว่า เป็นบันไดขั้นแรกของการประกอบบุญกิริยาวัตถุ เพราะเป็นสิ่งที่ทำได้ง่ายด้วยวิธีง่ายๆ ด้วยตนเอง ประกอบกับมีหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาที่กล่าวถึงอานิสงส์ของทานไว้หลายแห่ง จึงทำให้พุทธศาสนิกชนนิยมการให้ทานเป็นหลัก แม้ผู้ให้ทานจะมีวัตถุประสงค์แตกต่างกัน แต่โดยมากก็เพื่อต้องการบุญนั่นเอง พระมหาบุญทัน อานนโท ได้กล่าวถึงความมุ่งหมายของการให้ทาน โดยสรุปจากนิธิกัณฐสูตร ๓ ประการ คือ

๑. ให้เพื่อสงเคราะห์ การสงเคราะห์เป็นจุดหมายของผู้กระทำทานอย่างหนึ่ง ผู้ให้มีใจประกอบด้วยเมตตา หวังสงเคราะห์เขาด้วยสิ่งอันเป็นประโยชน์ การสงเคราะห์นั้น แบ่งออกเป็น ๒ คือ (๑) สงเคราะห์ด้วยอามิส ได้แก่ การให้ปัจจัย ๔ มีเครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่ อาศัยและยารักษาโรค ด้วยหวังให้เขาบริโภคล้วนแล้วมีสุข (๒) สงเคราะห์ด้วยธรรม ได้แก่ การแนะนำ สั่งสอนให้เขารู้สิ่งที่ประโยชน์ และไม่เป็นประโยชน์ ให้รู้การกระทำว่าอะไรเป็นความดี อะไรเป็นความชั่ว อะไรควรทำ อะไรไม่ควรทำ เป็นต้น

๒. ให้เพื่อบูชาคุณ การให้เพื่อบูชาคุณ เป็นจุดมุ่งหมายของผู้กระทำทานอย่างหนึ่ง ผู้กระทำทานทราบชัดว่า บุคคลนั้นเป็นผู้ทรงคุณธรรม หรือเป็นผู้มีพระคุณต่อตนเองหรือต่อสังคม แม้ผู้รับนั้นจะไม่มี ความขัดสนในสิ่งนั้นก็ตาม แต่ท่านผู้นั้นมีอุปการะต่อเรา ต่อสังคม บุคคลที่ควรบูชา ได้แก่ บิดามารดา ครูอาจารย์ พระภิกษุ สามเณร พระมหากษัตริย์ เป็นต้น

๓. ให้เพื่อทำบุญ การให้เพื่อทำบุญนี้ เป็นจุดมุ่งหมายของการให้ทานอย่างหนึ่ง เป็นการให้ที่มุ่งจะปรับปรุงจิตใจให้สูงขึ้น เป็นเครื่องมือในการกำจัดความเห็นแก่ตัวได้เป็นอย่างดี และเป็นเครื่องกำจัดกิเลสอันเป็นตัวที่ทำให้จิตใจเศร้าหมองเป็นสำคัญ^{๔๖}

กล่าวโดยสรุป เมื่อบุคคลประสงค์จะให้ทาน ก็ย่อมมีความมุ่งหมายที่แตกต่างกัน โดยมากที่ต้องการ คือ บุญ เพราะบุญที่เกิดจากการให้ทานมีอานิสงส์ ๕ ประการ คือ ๑) ผู้ให้ย่อมเป็นที่รัก ๒) บัณฑิตย่อมคบหาผู้นั้น ๓) ชื่อเสียงย่อมขจรไป ๔) เป็นผู้ไม่ห่างธรรม ๕) เมื่อสิ้นชีวิตแล้ว ไปสุคติโลกสวรรค์^{๔๗} นอกจากนี้แล้ว ในนิกายมหายาน ผู้ให้ทาน ก็ย่อมได้รับอานิสงส์อีกมากมาย เช่น ย่อมได้รับสิ่งปรารถนา เป็นผู้มีผิวพรรณงาม มีเสียงไพเราะ มีทรวดทรงดี มีบริวาร^{๔๘} เป็นต้น ล้วนแต่เป็นเหตุจูงใจเพื่อให้ได้ทำทาน

การให้ทาน จะสมบูรณ์และมีอานิสงส์มากได้ ต้องประกอบด้วยทักษิณียบุคคล ในรัตนปริตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “บุคคล ๑๐๘ จำพวก ที่สัทบุรุษสรรเสริญ ซึ่งจัดเป็นบุคคล ๔ คู่ เป็นสาวกของพระสุคต เป็นผู้ควรแก่ทักษิณา ทานที่เขาถวายในบุคคลเหล่านั้น มีผลมาก” เพราะพระประสงค์ให้รู้ว่า ถ้าผู้รับทานเป็นพระอริยบุคคล อานิสงส์ก็ยิ่งมากขึ้นเรื่อยตามลำดับ ในทักษิณาวินัยสูตร ปรากฏอานิสงส์ของการให้ทาน ๑๔ ประการ ดังนี้

๑. ให้ทานแก่สัตว์เดรัจฉาน ได้อานิสงส์ ๑๐๐ เท่า
๒. ให้ทานแก่ปุถุชนผู้ทุศีล ได้อานิสงส์ ๑,๐๐๐ เท่า
๓. ให้ทานแก่ปุถุชนผู้มีศีล ได้อานิสงส์ ๑๐๐,๐๐๐ เท่า
๔. ให้ทานแก่บุคคลภายนอก ผู้ปราศจากความกำหนัด ได้อานิสงส์แสนโกฏิเท่า
๕. ให้ทานแก่ผู้ปฏิบัติเพื่อทำพระโศดาปัตติผลให้แจ้ง ได้อานิสงส์นับไม่ได้
๖. ให้ทานพระโศดาบัน ได้อานิสงส์มากกว่าให้แก่ผู้ปฏิบัติเพื่อทำพระโศดาบันให้

แจ้ง

๗. ให้ทานแก่ผู้ทำสกทาคามีผลให้แจ้ง ได้อานิสงส์นับไม่ได้
๘. ให้ทานแก่พระสกทาคามี ได้อานิสงส์มากกว่าให้แก่ผู้ทำสกทาคามีผลให้แจ้งนั้น
๙. ให้ทานแก่ผู้ปฏิบัติเพื่อทำอนาคามีผลให้แจ้ง ได้อานิสงส์นับไม่ได้

^{๔๖} พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๑-๑๖/๑๗-๒๐.

^{๔๗} อง.ปญจก. ๒๒/๓๕/๓๕.

^{๔๘} พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๑๐-๑๑/๒๕.

๑๐. ให้ท่านแก่พระอนาคามี ได้อานิสสงส์มากกว่าให้แก่ผู้ปฏิบัติเพื่อทำอนาคัมผลให้
แจ้ง

๑๑. ให้ท่านแก่ผู้ปฏิบัติเพื่อทำอรรถผลให้แจ้ง ได้อานิสสงส์นับไม่ได้

๑๒. ให้ท่านแก่พระอรหันต์ ได้อานิสสงส์มากกว่าให้แก่ผู้ปฏิบัติเพื่อทำอรรถผลให้
แจ้ง

๑๓. ให้ท่านแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า ได้อานิสสงส์มากกว่าให้แก่พระอรหันต์

๑๔. ให้ท่านแก่พระตคาคตเจ้า ได้อานิสสงส์มากกว่าให้แก่พระปัจเจกพุทธเจ้า^{๔๙}

ฉะนั้น การให้ท่านในรัตนปริตรนี้ ชื่อว่า ได้รับอานิสสงส์มาก เพราะในพระคาถาได้กล่าวถึงทักษิณียบุคคลเหล่านั้นว่า เป็นพระอริยบุคคลมีพระโสดาบันเป็นต้น จึงเป็นเหตุให้การให้ท่านมีอานิสสงส์มาก ดังพระดำรัสว่า เอเตสุ ทินนานิ มหปฺพลานิ ท่านที่เขากล่าวในบุคคลเหล่านั้น มีผลมาก

๓.๒.๑.๕ อริยสัจ

อริยสัจ ปรากฏในพระคาถาข้อที่ ๙ ว่า

เย อริยสจฺจานิ วิภาวณฺติ
คมภีรปญฺเณน สุเทสิตานิ
กิญฺจาปิ เต โหนฺติ ภูสพมตฺตา
น เต ภวํ อฏฺฐมมาทียนฺติ

แปลว่า พระโสดาบันเหล่าใด รู้แจ้งอริยสัจ ที่พระศาสดาผู้มีปัญญาหลักซึ่งแสดงแล้วถึงแม้ว่าพระโสดาบันเหล่านั้น จะประมาณไปบ้าง ท่านเหล่านั้นก็จะไม่ถือกำเนิดในภพที่ ๘

ฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ ท่านได้อธิบายความหมายของ คำว่า อริยสัจ ไว้ ดังนี้

๑) ความจริงอย่างประเสริฐ

คำว่า สัจจะ ในความหมายที่ ๑ นี้ ท่านแสดงความหมายไว้ว่า “ความจริงอย่างประเสริฐ” ตจฺจนาวโต สจฺจานิตี อริยสจฺจานิ^{๕๐} แปลว่า ชื่อว่าสัจจะ เพราะเป็นของแท้ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า อริยสัจ

^{๔๙} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๙/๔๒๖.

^{๕๐} อภิวิณี. ๒๒๙.

๒) ความจริงของพระอริยะ

คำว่า “สัจจะ” ในความหมายนี้ ท่านแสดงความหมายไว้ว่า “ความจริงของพระอริยะ” ดังพระบาลีว่า อริยานํ วา สจฺจานิ อริยสจฺจานิ เตหิ ปฏฺวิชฺฌิตพฺพตฺตา^{๕๑} แปลว่า ความจริงของพระอริยเจ้า ชื่อว่าอริยสัจ เพราะท่านจะต้องตรัสรู้ และได้แสดงความจริงอีกอย่างหนึ่งว่า “ความจริงของพระอริยะ” ดังนี้ว่า “อริยสฺส วา สมฺมาสมพฺพุทฺธสฺส สจฺจานิ เตน เทสิตตฺตาทิ อริยสจฺจานิ”^{๕๒} แปลว่า อีกอย่างหนึ่ง หรือของจริงของพระอริยะ คือของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะพระองค์ทรงแสดงไว้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อริยสัจ ฯ

๓) ความจริงที่ทำให้คนเป็นพระอริยะ

ลักษณะความหมายนี้ ท่านประสงค์เป็นตวามธรรมว่าเป็นความจริง จึงได้แสดงความจริงไว้ว่า “อริยะ (ประเสริฐ)” ดังพระบาลีว่า “อริยกรตฺตา อริยานิ”^{๕๓} แปลว่า ธรรมชาติมีทุกข์เป็นต้น ชื่อว่าอริยะ เพราะกระทำความเป็นอริยะ

จากความหมายดังกล่าว ท่านได้อธิบายความหมายของความจริงที่ทำให้คนให้เป็นพระอริยะต่อไปอีกว่า แท้จริง สัจจะเหล่านี้ ย่อมทำพระอริยบุคคล ๘ จำพวก คือ พระผู้ปฏิบัติเพื่อผล (ผู้ตั้งอยู่ในมรรค) ๔ และพระผู้ตั้งอยู่ในผล ๔ ให้สำเร็จเพราะเมื่อไม่มีการตรัสรู้สัจจะ พระอริยบุคคลเหล่านั้น ก็ไม่เข้าถึงความเป็นพระอริยะ และเพราะเมื่อมีการตรัสรู้สัจจะนั้น พระอริยบุคคลเหล่านั้น จึงเข้าถึงความเป็นพระอริยะนั้นได้แน่นอน^{๕๔}

อริยสัจ มี ๔ ประการ ผู้วิจยจะยกอธิบายแต่เพียงนัยสังเขป เพราะการจะกล่าวถึงอริยสัจโดยละเอียดนั้น มีนัยที่พิสดารและปรากฏในพระสูตรหลายแห่งในพระไตรปิฎก ส่วนการอธิบายที่ยกมานี้ ปรากฏในมหารวรรค พระวินัยปิฎก ดังนี้

๑) อริยสัจ คือ ทุกข์

คำว่า ทุกข์ ท่านกล่าวไว้เป็นรูปวิเคราห์ว่า กุจฺฉิตตฺตา ตฺวจฺฉตฺตา จ ทุกฺขํ ฯ

แปลความว่า สัจจะที่ ๑ ชื่อว่า ทุกข์ เพราะเป็นของที่บัณฑิตเกลียด และเพราะเป็นของว่างเปล่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้พรรณนาอริยสัจประการแรกไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้

^{๕๑} อภิวิณี. ๒๒๙.

^{๕๒} อภิวิณี. ๒๒๙.

^{๕๓} อภิวิณี. ๒๒๙.

^{๕๔} อภิวิณี. ๒๒๙.

เป็นทุกข์ขอรียสัจ คือ แม้ความเกิดก็เป็นทุกข์แม้ความแก่ก็เป็นทุกข์ แม้ความเจ็บก็เป็นทุกข์ แม้ความตายก็เป็นทุกข์ ความประสบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความไม่ได้สิ่งที่ปรารถนาก็เป็นทุกข์ โดยย่อ อุปาทานขันธ์ ๕ ก็เป็นทุกข์^{๕๕}

๒) อริยสัจ คือ สมุทัย

กมมาทิปจยสนนิธานะ ทุกขุปปตติณิมิตตตาย สมุทโย

สมุเทติ เอตสมา ทุกขนติ กตวา ฯ ทุกขสส สมุทโย ทุกขสมุทโย ฯ

แปลว่า สัจจะที่ ๒ ชื่อว่าสมุทัย โดยเป็นเครื่องหมายของความเกิดทุกข์ ในเมื่อมีการตั้งลงแห่งปัจจัยมีกรรมเป็นต้น เพราะกระทำวิเคราะห์ว่า ทุกข์ ย่อมเกิด จากต้นหานี้ ฯ เหตุเกิดแห่งทุกข์ ชื่อว่าทุกข์สมุทัย พระผู้มีพระภาคเจ้าได้พรรณนาอริยสัจประการที่ ๒ ไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกข์สมุทยอริยสัจ คือ ต้นหาอันทำให้เกิดอีกประกอบด้วยความเพติดเพลินและความกำหนด มีปกติให้เพติดเพลินในอารมณ์นั้น ๆ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา^{๕๖}

๓) อริยสัจ คือ นิโรธ

ทุกขสส อนุปปาทนิโรธ เอตถ เอเตน วาติ ทุกขนิโรธ ฯ

แปลว่า ที่ชื่อว่า ทุกขนิโรธ เพราะอรรถว่า เป็นที่ หรือเป็นเครื่องดับคือความไม่เกิดขึ้นแห่งทุกข์ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้พรรณนาอริยสัจประการที่ ๓ ไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกขนิโรธอริยสัจ คือ ความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ ความสละทิ้ง ความพ้น ความไม่อาลัยในตัณหา^{๕๗}

๔) อริยสัจ คือ มรรค

ทุกขนิโรธ คจจติ ปฏิปชชนติ จ ตํ เอตยาติ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ฯ

แปลว่า ธรรมชาติที่ชื่อว่าทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เพราะอรรถว่า ถึงความดับทุกข์ และเป็นเหตุดำเนินไปสู่ดับความดับทุกข์นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้พรรณนาอริยสัจประการที่ ๔ ไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แหละ คือ

^{๕๕} วิมหา. (ไทย) ๔/๑๔/๒๑.

^{๕๖} วิมหา. (ไทย) ๔/๑๔/๒๑.

^{๕๗} วิมหา. (ไทย) ๔/๑๔/๒๑.

๑) สัมมาทิฏฐิ ๒) สัมมาสังกัปปะ ๓) สัมมาวาจา ๔) สัมมากัมมันตะ ๕) สัมมาอาชีวะ
๖) สัมมาวายามะ ๗) สัมมาสติ ๘) สัมมาสมาธิ^{๕๘}

อริยสัจทั้ง ๔ ประการนี้ ทุกข์เป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้ สมุทัยเป็นสิ่งที่ควรละ นิโรธเป็นสิ่งที่ควรกระทำให้แจ้ง และมรรคเป็นสิ่งที่ควรให้เจริญ เมื่อบุคคลได้รู้และเข้าใจในอริยสัจแล้ว ย่อมจะก้าวล่วงจากความทุกข์ทั้งปวงได้

รัตนสูตร ได้กล่าวถึงอริยสัจ ที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเป็นสัจจวาทะ อันมีสังฆรัตนะเป็นที่สุดด้วยคุณของพระโสดาบัน^{๕๙} ด้วยคำว่า เย อริยสัจจานิ พระโสดาบันที่ถึงนั้นประกอบด้วยด้วยคุณของพระโสดาบันสัตตักขัตตุปรมะ น้อยน้อยของพระโสดาบันทั้งหมด บรรดาพระโสดาบัน ๓ ประเภท คือ เอกพิชิ โกลังโกละ สัตตักขัตตุปรมะ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในบุคคลบัญญัติ อภิธรรมปิฎก ว่า

บุคคลบางคนในพระศาสนานี้ ย่อมชื่อว่าโสดาบัน เพราะสิ้นสังโยชน์ ๓ โสดาบันนั้นบังเกิดภพเดียวเท่านั้น ก็ทำที่สุดทุกข์ นี้ชื่อ เอกพิชิ. โสดาบันท่องเที่ยวอยู่ ๒ หรือ ๓ ตระกูลก็เหมือนกัน ย่อมทำที่สุดทุกข์ได้ นี้ชื่อ โกลังโกละ โสดาบันยังเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในเทวดา และมนุษย์ ๗ ครั้ง ก็เหมือนกันย่อมทำที่สุดทุกข์ได้ นี้ ชื่อ สัตตักขัตตุปรมะ^{๖๐}

ดังนั้น อริยสัจในที่นี้ จึงหมายถึง บุคคลผู้บรรลุโสดาบันทุกประเภทที่ได้บรรลุญาณทัสสนะ ตามเป็นจริงของเราในอริยสัจ ๔ เหล่านี้ ๓ รอบ ๑๒ อาการ อย่างนี้ ยังไม่หมดจดดีตราบใดเราก็ยังไม่ยืนยันว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก กับทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก

๓.๒.๑.๖ สังโยชน์

สังโยชน์ ปรากฏในพระคาถาข้อที่ ๑๐ ว่า

สหาสสุ ทสสนสมปทาย
ตยสสุ ธมมา ชหิตา ฆานนติ
สกุทายทิฏฐี วิจิกิฉนิตถจ
สีลพพตฺ วาปี ยทถฺถิ กิณฺณิ

^{๕๘} วิมหา. (ไทย) ๔/๑๔/๒๒.

^{๕๙} ชุ.ขุ.อ. (บาลี). ๑๔๒.

^{๖๐} อภิ. ปุ. (ไทย) ๓๖/๔๗/๑๔๗.

แปลว่า พระโสดาบันนั้น ละธรรม ๓ การ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส พร้อมกับการบรรลุโสดาปัตติมรรคได้แล้ว แม้จะมีกิเลสบางอย่างเหลืออยู่

คำว่า สังโยชน์ มีความหมายตามรูปศัพท์ว่า การประกอบพร้อมหรือ “การผูกมัด” ใช้เป็นชื่อของกิเลสตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา มีรูปวิเคราะห์ว่า ส โยเชติ พนธตติ ส โยชน์ กิเลสที่ผูกใจสัตว์โลก^{๖๑}

สังโยชน์นี้จัดเป็นกิเลสที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เป็นหมวดหมู่ โดยแสดงเป็นหมวด ๓^{๖๒} บ้าง แสดงเป็นหมวด ๗^{๖๓} บ้าง โดยเรียงลำดับตามความหยาบและละเอียดของกิเลสแต่ละประเภท และในแต่ละหมวดเองก็มีชื่อกิเลสทั้งที่เหมือนกันบ้าง แตกต่างกันบ้าง ในที่นี้จะแสดงเฉพาะสังโยชน์ที่ปรากฏในรัตนปริตรเท่านั้น ฉะนั้น โดยลักษณะสังโยชน์ มี ๒ ประเภท คือ

ก. สังโยชน์ที่เป็น รูปธรรม ได้แก่ คิหิสังโยชน์ สังโยชน์ของคฤหัสถ์ หมายถึง ความผูกพันของคฤหัสถ์คือความใคร่ในบริหารของคฤหัสถ์อันได้แก่ ทรัพย์สมบัติ บุตร ภรรยา ข้าทาส บริวาร และกามคุณ ๕ ประการ อันเป็นเหตุผูกพันและรักใคร่^{๖๔} เป็นเครื่องห่วงเหนี่ยวคฤหัสถ์เครื่องผูกมัด คฤหัสถ์ไม่ให้ออกไปจากวัฏฏะทุกข์ ดังที่วัจจนโคตรปริพาชกได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่ท่านพระโคตม คฤหัสถ์บางคน ผู้ยังละสังโยชน์ของคฤหัสถ์ไม่ได้ หลังจากตายแล้วทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ มีอยู่หรือ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า วัจนะ คฤหัสถ์ที่ยังละสังโยชน์ของคฤหัสถ์ไม่ได้หลังจากตายแล้วย่อมทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ ไม่มีเลย”^{๖๕}

ข. สังโยชน์ที่มีลักษณะเป็นนามธรรม ได้แก่ สังโยชน์ ๓ ประการ ดังนี้

๑) สักกายทิฏฐิ หมายถึง ความเห็นว่าเป็นตัวของตน

^{๖๑} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด ศัพท์วิเคราะห์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๖๔๒.

^{๖๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๗๔-๒๗๕/๒๐๖.

^{๖๓} สังโยชน์ ๗ ประการ ได้แก่ ๑) อนุยสังโยชน์หมายถึง สังโยชน์คือความยินดี ๒) ปฏิมสังโยชน์ หมายถึง สังโยชน์คือความยินร้าย ๓) ทิฏฐิสังโยชน์ หมายถึง สังโยชน์คือความเห็นผิด ๔) วิจิกิจฉาสังโยชน์ หมายถึง สังโยชน์คือความลังเลสงสัย ๕) มานสังโยชน์ หมายถึง สังโยชน์คือความถือตัว ๖) ภวราคสังโยชน์ หมายถึง สังโยชน์คือความติดใจในภพ ๗) อวิชชาสังโยชน์ หมายถึง สังโยชน์คือความไม่รู้แจ้ง

ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๒/๓๓๘

^{๖๔} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๘๖/๑๔๔.)

^{๖๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๘๖/๒๑๗-๒๑๘.

๒) วิจิติจินา หมายถึง ความลึกลับสงสัย

๓) สัตถ์พตปรมาส หมายถึง ความถ่อมมันศีลพรต^{๖๖}

สังโยชนทั้ง ๓ ประการนี้ ในคัมภีร์อรรถกถาที่นิกาย ปาฎิกวรรค อธิบายความหมายเพิ่มเติมแต่ละองค์ธรรมของ สักกายทิฎฐิ ความเห็นในกาย ดังพระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายไว้ว่า

รูป เป็นต้นว่ามีอยู่ หรือว่า ความเห็นในกาย อันมีอยู่ มีวัตถุ ๒๐ ประการว่า “ย่อมพิจารณาเห็นรูปว่าเป็นตัวตน” วิจิติจินา หมายถึง การพิจารณาเลือกเฟ้นอยู่ ย่อมเกิดความสงสัย คือไม่สามารถที่จะตกลงใจได้ เพราะธรรมชาติอันนี้ มีวัตถุ ๘ ประการเป็นต้นว่า “ย่อมสงสัยในพระศาสดา” สัตถ์พตปรมาส หมายถึง การที่บุคคลลูบคลำ, ยึดติดศีลด้วย วัตรด้วยการยึดถืออย่างผิดปรกติเป็นต้นว่า “บางคนในโลกนี้ ลูบคลำ, ยึดติดลูบคลำศีลพรตว่า หมดจดได้ด้วยศีล ด้วยวัตร ด้วยศีลพรต, ทิฐิความเห็นไปข้างทิฐิมีลักษณะอย่างนี้”^{๖๗}

สังโยชน ๓ ประการนี้ คือ สักกายทิฎฐิ (ความเห็นว่าเป็นตัวของตน) วิจิติจินา (ความลึกลับสงสัย) และสัตถ์พตปรมาส (ความถ่อมมันศีลพรต) อริยสาวกย่อมละได้เด็ดขาด^{๖๘} เป็นผู้บรรลุโสดาปัตติมรรคและโสดาปัตติผล ส่วนกิเลสที่ตั้งอยู่ในฐานเดียวกันกับสังโยชน ๓ นั้น ได้แก่ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธ ที่สัมปยุตด้วยสังโยชน ๓ นั้น กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม ที่มีสังโยชน ๓ นั้นเป็นสมุฏฐาน สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าต้องประหารด้วยโสดาปัตติมรรค^{๖๙} สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าต้องประหารด้วยโสดาปัตติมรรค โภคะ โทสะ โมหะ ที่ตั้งอยู่ในฐานเดียวกันกับสังโยชน ๓ นั้น สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่ามีเหตุต้อง ประหารด้วยโสดาปัตติมรรค ส่วนกิเลสที่ตั้งอยู่ในฐานเดียวกันกับโภคะ โทสะ โมหะนั้น ได้แก่ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธที่สัมปยุตด้วยโภคะ โทสะ โมหะ นั้น กายกรรม วจีกรรม มโนกรรมที่มีโภคะ โทสะ โมหะนั้นเป็นสมุฏฐาน สภาวธรรม เหล่านี้ชื่อว่ามีเหตุต้องประหารด้วยโสดาปัตติมรรค^{๗๐} ผู้นั้น จึงได้ชื่อว่า บรรลุโสดาปัตติมรรค และโสดาปัตติผล แต่ก็ยังมีกิเลสบางอย่างเหลืออยู่

^{๖๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๗๔-๒๗๕/๒๐๖.

^{๖๗} ที.ปา.อ. (ไทย) ๓/๓๖๓/๒๙๔.

^{๖๘} ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๒๑/๘๑.

^{๖๙} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๒๖๑/๓๒๐.

^{๗๐} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๒๗๑/๓๒๑.

๓.๒.๑.๗ อภิธาน ๖

อภิธาน ปรากฏในพระคาถาข้อที่ ๑๑ ว่า

จตุรปาเยหิ จ วิปมุตโต

ฉ จาภิธานานิ อภัพโพ กาคุ

แปลว่า พระโสดาบันนั้น พ้นแล้วจากอบายทั้งสี่ และจะไม่ทำอภิธาน ๖

อภิธาน หมายถึง ฐานะอันหนัก หรือฐานะอันหยาบ^{๗๑} พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวถึงความผิดสถานหนักนี้ไว้ ๖ ประการ คือ ๑) ข่มมารดา ๒) ข่มบิดา ๓) ข่มพระอรหันต์ ๔) ทำโลหิตของพระพุทธเจ้าให้ห้อ ๕) ทำให้สงฆ์แตกกัน ๖) เข้ารีตศาสนาอื่น^{๗๒}

อภิธานในรัตนสูตรนี้ กล่าวถึงธรรมที่พระโสดาบันละได้ มี ๓ ประการ คือ สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาสและท่านก็ก้าวข้ามพ้นจากอบายสี่ ไม่กระทำความหนักทั้ง ๖ ประการ^{๗๓} นี้อย่างแน่นอน ท่านอธิบายเพิ่มเติมอีกว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงการละวิปากวัญของพระโสดาบันนี้เรียบร้อยแล้ว บัดนี้ กรรมวิภูติ เป็นมูลรากของวิปากวัญนี้ เมื่อทรงแสดงการละกรรมวิภูติแล้วนั้น จึงตรัสว่า ฉ จาภิธานานิ อภัพโพ กาคุ แปลว่า พระโสดาบันไม่ควรทำอภิธานะ ๖^{๗๔}

เอกนิบาต อังคุตตรนิกาย พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสบุคคลผู้มีความเห็นถูกต้อง เชื่อในกรรม และผลของกรรม ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อที่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฐิ จะพึงปลงชีวิต มารดาเสีย ไม่เป็นฐานะ ไม่เป็นโอกาส^{๗๕} ความเป็นผู้เว้นจากการทำกรรมของพระโสดาบันนั้น เพราะความถึงพร้อมด้วยสัมมาทิฐิ ท่านจะไม่ฆ่าแม้กระทั่งมดตำตแดง และท่านไม่ใช่จะไม่ทำแต่ในภพนี้เท่านั้น แม้ในภพอื่นก็ไม่ทำด้วย ถึงตัวท่านเองไม่รู้ตัวเองว่าเป็นอริยสาวกก็ตาม แต่ก็ไม่ได้ทำบาปหนัก ๖ ประการ หรือ ทำเวร ๕ มีปาณาติบาต เป็นต้น

^{๗๑} อภิธานานิ ได้แก่ ฐานะอันหยาบ พุ.พ.อ. (บาลี) ๖/๑๖๖.

^{๗๒} พุ.พ.อ. (บาลี) ๖/๑๖๖.

^{๗๓} พุ.พ. (บาลี) ๒๕/๑๐-๑๑/๑๒.

^{๗๔} พุ.พ.อ. (บาลี) ๖/๑๖๖.

^{๗๕} อจ. เอก. (ไทย) ๒๐/๑๕๖/๓๕; ม. อุ. (ไทย) ๑๔/๒๔๕/๑๗๐

ดังนั้น อภิธาน ๖ ประการนี้ จึงเป็นเครื่องวัดข้อปฏิบัติของพระโสดาบันทั้งในภพนี้และภพหน้า เพราะอุปนิสัยของพระอริยบุคคลไม่กระทำความบาปกรรมแม้เล็กน้อย ในรัตนสูตรนี้ ท่านจึงยกย่องพระอริยสงฆ์ว่า “เป็นหนึ่งในรัตนะทั้ง ๓” ประการ ที่ประณีตที่สุด ล้ำค่าที่สุด

๓.๒.๑.๗ กรรม

กรรม ปรากฏในพระคาถาข้อที่ ๑๒ ว่า

กิญจาปิ โส กมมํ กโรติ ปาปกํ

กาเยน วาจาเยท เจตสา วา

แปลว่า ถึงแม้ว่า พระโสดาบันนั้นจะทำความบาปกรรม ทางกาย ทางวาจา หรือทางใจไปบ้าง ท่านก็ไม่ปกปิดบาปกรรมนั้นไว้

คำว่า กรรม แปลว่า การกระทำ มีความหมายกลาง ๆ กรรมดีเรียกว่า กุศลกรรม กรรมไม่ดีเรียกว่า อकुศลกรรม ในนิพเพธิกสูตร พระพุทธองค์ตรัสเจตนาว่าเป็นกรรม ดังนี้ “ภิกษุทั้งหลาย เพราะอาศัยเหตุนี้ว่า เรากล่าวว่าเจตนาเป็นตัวกรรม บุคคลคิดแล้ว จึงกระทำด้วยกาย วาจา และใจ”^{๗๖}

พระญาณติโลกะ (Nyanatiloka) กล่าวถึงเจตนาว่าเป็นกรรม เป็นทัศนะอธิบายความเพื่อให้เข้าใจยิ่งอีกว่า กรรม คือ การกระทำที่มีพื้นฐานมาจากกุศลกับอกุศล ทำให้เกิดการเวียนว่ายตายเกิด หรือเจตนาเป็นตัวกำหนดที่ไป เจตนาของกรรมคือ การแสดงออกของการกระทำที่เป็นกุศลหรืออกุศลมีกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม กรรมทางพระพุทธศาสนา จึงมิใช่ตัวกำหนดโชคชะตาหรือสังคมของมนุษย์ แต่เป็นเรื่องของการกระทำ^{๗๗} แสง จันทรงาม แสดงทัศนะเกี่ยวกับกรรมว่าเป็นแรงกระตุ้นที่เกิดจากเจตนา ว่า การกระทำ (action) ที่ประกอบด้วยเจตนาหรือความตั้งใจ (volition) อันมีกิเลสเป็นแรงผลักดัน ฉะนั้น กรรมที่สมบูรณ์จะต้องมีตัวประกอบกรรม ๓ เสมอ คือ มีกิเลสเป็นแรงกระตุ้น มีความตั้งใจหรือเจตนา มีการกระทำหรือการเคลื่อนไหว^{๗๘} จึงสรุปได้ว่า

^{๗๖} อจ. ฉก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๗.

^{๗๗} ชะบา นาคอ่อน, “การศึกษาเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนาของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษา : ศึกษากรณีโรงเรียนชลบุรี “สุขบท” จังหวัดชลบุรี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยา : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๗.

^{๗๘} แสง จันทรงาม, พุทธศาสนวิทยา, หน้า ๑๑๒.

กรรมคือการทำให้เกิดจากเจตนา มีลักษณะที่เป็นแรงกระตุ้นจากเจตนาเสมอ เมื่อว่าจะกระทำอะไรก็ตาม ล้วนแต่มีเจตนาเป็นที่ตั้งทั้งสิ้น

ประเภทของกรรม ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ได้แสดงกรรมที่ปรากฏ ๓ ประการ คือ ลักษณะของกรรม ทางเกิดของกรรม และประเภทของกรรม มีรายละเอียด ดังนี้

อกุศลมูลสูตร พระพุทธองค์ได้แสดงลักษณะของกรรมเป็น ๒ อย่าง ตามลักษณะของการให้ผล เรียกว่า กรรมดีและกรรมชั่ว กรรมทั้ง ๒ นั้นล้วนมีการกระทำที่เป็นกุศลหรืออกุศลเป็นที่ตั้งทั้งสิ้น ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย อกุศลมูล ๓ ประการนี้ อกุศลมูล ๓ ประการอะไรบ้าง คือ ๑. อกุศลมูลคือ โลภะ (ความอยากได้) ๒. อกุศลมูล คือ โทสะ (ความคิดประทุษร้าย) ๓. อกุศลมูลคือโมหะ (ความหลง) โลภะจัดเป็นอกุศลมูล กรรมที่บุคคลผู้มีโลภะกระทำทางกาย วาจาและใจ จัดเป็นอกุศลกรรม แม้กรรมของบุคคลผู้มีโลภะถูกโลภะครอบงำ มีจิตถูกโลภะกลุ้มรุมก่อทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่ผู้อื่นด้วยเรื่องที่ไม่จริง ด้วยการเบียดเบียน จองจำ ทำให้เสียทรัพย์ ตีเตียนหรือขบไล่ โดยอวดอ้างว่า เรามีกำลัง ทรงพลัง ก็จัดเป็นอกุศลกรรม บาปอกุศลกรรมจำนวนมากเหล่านี้ที่เกิดจากโลภะมีโลภะเป็นเหตุ มีโลภะเป็นแดนเกิด มีโลภะเป็นปัจจัย ย่อมเกิดมีแก่บุคคลผู้มีโลภะนั้น ด้วยประการฉะนี้ โทสะจัดเป็นอกุศลมูล โมหะจัดเป็นอกุศลมูลภิกษุทั้งหลาย กุศลมูล ๓ ประการนี้ กุศลมูล ๓ ประการ อะไรบ้างคือ ๑ กุศลมูลคืออโลภะ (ความไม่อยากได้) ๒. กุศลมูลคืออโทสะ (ความไม่คิดประทุษร้าย) ๓. กุศลมูลคืออโมหะอโลภะจัดเป็นกุศล กรรมที่บุคคลผู้ไม่มีโลภะกระทำทางกาย วาจาและใจ จัดเป็นกุศลกรรม แม้กรรมของบุคคลผู้ไม่มีโลภะ ไม่ถูกโลภะครอบงำ มีจิตไม่ถูกโลภะกลุ้มรุม ไม่ก่อทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่ผู้อื่นด้วยเรื่องที่ไม่เป็นจริง ด้วยการเบียดเบียน จองจำ ทำให้เสียทรัพย์ ตีเตียน หรือขบไล่โดยอวดอ้างว่า เรามีกำลัง ทรงพลัง ก็จัดเป็นกุศลกรรม กุศลกรรมจำนวนมากเหล่านี้ที่เกิดจากอโลภะมีอโลภะเป็นเหตุ มีอโลภะเป็นแดนเกิด มีอโลภะเป็นปัจจัยย่อมเกิดมีแก่บุคคลผู้มีอโลภะนั้นด้วยประการฉะนี้ อโทสะจัดเป็นกุศลมูล อโมหะจัดเป็นกุศลมูล^{๗๙}

จากพุทธพจน์ดังกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นว่า มูลเหตุที่เกิดของกรรมดี มาจากความไม่โลภ ความไม่โกรธ และความไม่หลง เรียกว่ากุศลมูล ส่วนมูลเหตุที่เกิดของกรรมชั่ว มาจากความ

^{๗๙} วจ.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๔๕/๑๓๑.๕๕๑.

โลก ความโกรธ และความหลง เรียกว่า อกุศลมูล แล้วแสดงลักษณะออกมาให้เห็นเป็นกรรมดีและกรรมดังที่กล่าวแล้ว

ลักษณะของกรรม คือ กุศลกรรม และอกุศลกรรม ที่กล่าวมาแล้ว มีมนุษย์เป็นผู้ลงมือกระทำ จึงแสดงออกมาปรากฏให้เห็น และสามารถจำแนกทางเกิดของกรรมได้ว่า เป็นกรรมเกิดจากประเภทใด ดังนั้น กรรมจึงมีการเกิดขึ้นจาก ๓ ทาง ได้แก่

๑. กายกรรม กรรมที่กระทำด้วยกาย หรือทางกาย
๒. วจีกรรม กรรมที่กระทำด้วยวาจา หรือทางวาจา
๓. มโนกรรม กรรมที่กระทำด้วยใจ หรือทางใจ^{๘๐}

เพราะฉะนั้น ไม่ว่าจะเป็่อกุศลกรรม หรือ อกุศลกรรมก็ตาม ที่จะแสดงลักษณะออกมา ล้วนต้องผ่านทางเกิดของกรรมทั้ง ๓ ทางนี้ โดยการกระทำของมนุษย์นั่นเอง

ผลของการกระทำที่ผ่านการเกิดจาก ๓ ทางเบื้องต้นนั้นแล้ว จะแสดงผลออกมาเป็นลักษณะที่ชัดเจน พระพุทธองค์ตรัสแยกกรรมประเภทนี้ออกเป็น ๔ อย่าง คือ

๑. กรรมดำ (อกุศลกรรม) มีวิบากดำ
๒. กรรมขาว (กุศลกรรม) มีวิบากขาว
๓. กรรมทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำทั้งขาว
๔. กรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม^{๘๑}

กรรมทั้ง ๔ ประเภทนี้ เมื่อได้แสดงผลออกมาแล้ว จึงเป็นการกระทำที่เรียกได้ตามลักษณะของการให้ผลในปัจจุบัน แต่การให้ผลของกรรมยังไม่สิ้นสุด มีกรรมบางประเภทที่ให้ผลต่อไปอีก พระพุทธองค์ ตรัสเรียกว่า วิบากแห่งกรรม ปรากฏในนิพเพธิกสูตร ว่า “วิบากแห่งกรรมเป็นอย่างไร คือ เรากล่าววิบากแห่งกรรมว่ามี ๓ ประการ คือ ๑) กรรมที่พึงเสวยในปัจจุบัน ๒) กรรมที่พึงเสวยในอภัพถัดไป ๓) กรรมที่พึงเสวยในอภัพต่อ ๆ ไป นี่เรียกว่า วิบากแห่งกรรม”^{๘๒}

จากที่ได้กล่าวเรื่องกรรมมานี้ ทำให้ทราบได้ว่า กรรม เป็นคำกลางๆ มีแรงกระตุ้นจากกิเลสภายใน คือ กุศลมูลและอกุศลมูล และแสดงออกมาทางการกระทำ ๓ ทาง โดยผ่านร่างกายของมนุษย์ คือ ทางกาย วาจา และใจ จากนั้น จึงแสดงธรรมออกมาเป็นกรรม ๔ ประเภทดังกล่าวแล้ว

^{๘๐} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๔๕/๑๓๑.๕๕๑.

^{๘๑} ดุราลละเหียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๑/๗๙.

^{๘๒} อัง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๗.

กรรม ที่ปรากฏในรัตนสูตรนี้ ดังข้อความที่ยกขึ้นเบื้องต้นว่า “ถึงแม้ว่า พระโสดาบันนั้น จะทำบาปกรรม ทางกาย ทางวาจา หรือทางใจไปบ้าง ท่านก็ไม่ปกปิดบาปกรรมนั้นไว้” บาปกรรม หมายถึง อกุศลกรรม เท่านั้น เพราะพระอริยบุคคลตั้งแต่โสดาบันขึ้นไป ท่านไม่ทำอกุศลกรรม คือ บาปกรรมทั้งในที่ลับและที่แจ้ง ทั้ง ๓ ทาง คือ กาย วาจา และใจ อันจะทำให้เกิดความเศร้าหมอง ต่อไป จากการศึกษา พบว่า กรรมที่กล่าวในรัตนสูตร มี ๒ ประเภท คือ

๑) กรรมเล็กน้อย ที่กระทำความตั้งใจก็ตาม ไม่ได้ตั้งใจก็ตาม แล้วแสดงผลออกมาทาง กาย วาจา และใจ ทำให้ได้ทราบว่าเป็นความเศร้าที่เกิดขึ้นจากการกระทำ คือ กรรม

๒) กรรมหนัก ได้แก่ อภิฐาน ๖ เป็นกรรมหนักที่พระอริยบุคคลไม่ทำโดยประการทั้งปวง คือ ๑) ข่มมารดา ๒) ข่มบิดา ๓) ข่มพระอรหันต์ ๔) ทำโลหิตของพระพุทธเจ้าให้ห้อ ๕) ทำให้ สงฆ์แตกกัน ๖) เข้าวรีตศาสดาอื่น

จึงสรุปได้ว่า ไม่ว่าจะเป็กรรมประเภทใด พระอริยบุคคลมีพระโสดาบันเป็น ก็ไม่ทำ เช่นเดียวกัน แต่ท่านยกเรื่องกรรมมาแสดงไว้ในพระคาถานี้ เพราะเป็นการสรรเสริญคุณของพระ โสดาบันว่า ท่านจะไม่ทำกรรมแม้เล็กน้อย ทั้งในที่ลับและที่แจ้ง

๓.๒.๑.๘ นิพพาน

นิพพาน ปรากฏในพระคาถาข้อที่ ๑๕ ว่า

เต ชีณพีชา อวิรุฬหกินทา

นิพพนติ อีธา ยถายมปิโป

แปลว่า ท่านเหล่านั้นชื่อว่า มีพืชสิ้นแล้ว ไม่มีฉันทะงอกขึ้นเป็นปราชญ์ ย่อมดับสนิท เหมือนประทีปดวงนี้ดับไป

คำว่า นิพพาน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวความหมายไว้ในพุทธธรรมว่า “นิ + วาน มาจาก วา ธาตุ - อน (นิ = ออกไป, วาน = พัดไป ใช้เป็นกิริยาของไฟ หรือการดับไฟ หรือของที่ร้อนเพราะไฟ แปลว่า ดับไฟ หรือดับร้อน หมายถึง หายร้อน เย็นลง หรือเย็นสนิท (แต่ ไม่ใช่ดับสูญ)”^{๘๓} สุชีพ ปุณฺณานุภาพ ได้แสดงความหมายนิพพานในแง่เป็นดับเพลิงกิเลสอันได้แก่

^{๘๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, (กรุงเทพมหานคร : ๒๕๕๓), หน้า ๓๓๙.

ความโลภ ความโกรธ ความหลง และเป็นความดับทุกข์ หยุดการเวียนว่ายตายเกิด ดังนั้น นิพพาน จึงเป็นอุดมสูงสุดในทางพุทธศาสนา^{๘๔}

นิพพาน มี ๒ ประการ ดังพระผู้มีพระภาค จึงตรัสไว้ในสัทตมสูตร ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นพระอรหันต์ มีอาสวะสิ้นแล้ว อยู่จบแล้ว มีภริยา อันทำแล้ว มีภาระอันปลงแล้ว มีประโยชน์ของตนตามบรรลุแล้ว มีกิเลส เครื่องผูกไว้ในภพสิ้น รอบแล้ว หลุดพ้นไปแล้วเพราะรู้ชอบ ภิกษุนั้น ยังเสวยอารมณ์ที่ชอบใจและไม่ชอบใจ ยังต้อง เสวยสุขและทุกข์ เพราะอินทรีย์ ๕ เหล่าใด ยังไม่ปราศจากไป อินทรีย์ ๕ เหล่านั้นของเธอตั้งอยู่ ตามเดิม ภิกษุทั้งหลาย ธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งราคะ ธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งโทสะ ธรรมเป็นที่สิ้น ไปแห่งโมหะ ของภิกษุนั้นเรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นพระอรหันต์ ฯ ล ฯ หลุดพ้นไปแล้ว เพราะรู้ชอบ ภิกษุทั้งหลาย ความเสวยอารมณ์ทั้งสิ้นของเธอ อันเธอไม่ผลิตเพิลินแล้ว จักเย็นในโลกนี้แล ภิกษุทั้งหลาย นี้ เรียกว่า อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ^{๘๕}

จากความหมายและประเภทของนิพพานที่แล้ว เสฐียรพงษ์ วรรณปก แสดงทัศนะถึง บุคคลผู้ที่ปฏิบัติดีแล้ว สามารถบรรลุนิพพานได้ทุกคนว่า “ทุกคนมีศักยภาพที่จะบรรลุนิพพาน ได้โดยการปฏิบัติตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสอนไว้ แต่คนส่วนมากก็เข้าใจผิดเกี่ยวกับนิพพานโดย เฉพาะที่เข้าใจเพียงว่า นิพพานคือความตาย แล้วเกิดกลัวนิพพาน ไม่อยากเกี่ยวข้องกับนิพพาน จะ เป็นสาเหตุให้เดินสวนทางนิพพาน หมายความว่า ปฏิบัติตนไม่ถูกทางตามหลักคำสอนในทาง พระพุทธศาสนา^{๘๖} ด้านธรรมที่จะให้บรรลุนิพพาน ที่พระพุทธองค์แสดงไว้เป็นอันมาก คือแสดงตาม พื้นฐานของผู้ฟัง คือ ทรงแสดงให้ตรงกับจริตของผู้ฟัง เหมือนนายแพทย์จัดยาให้ตรงกับโรค เนื่องจากธรรมะก็มีอยู่มาก เหมือนกับยารักษาโรคก็มีมากชนิด เมื่อนายแพทย์ฉลาดได้ตรวจสมุฏฐาน ของโรคอย่างละเอียดแล้ว จึงจัดยาให้ตรงกับโรคของผู้ป่วยโรคนั้น ก็จะหายไปในไม่ช้าคนไข้ ธรรมะ นั้นคือธรรมโอสธสำหรับรักษาโรคจิตหรือโรคกิเลส ดังกล่าวแล้วว่า จริตของคนนั้นมี ๖ ชนิด ดังนั้น การจัดธรรมเพื่อรักษาโรคจิตจึงมีความจำเป็นว่า จะต้องจัดหมวดธรรมให้ตรงกับจริตของผู้ฟัง

^{๘๔} สุชีพ ปุญญานุภาพ, ประวัติศาสตร์ศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : อมรการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๒๓๖-๒๓๗.

^{๘๕} พุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๔๔/๓๙๒-๓๙๓.

^{๘๖} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, สวนทางนิพพาน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๓๐) หน้า ๑๒.

เนื่องจากธรรมแต่ละอย่างแต่ละหมวดนั้นเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน คือ อาศัยกันและกัน สนับสนุนให้ปฏิบัติบรรลุนิพพาน ธรรมเหล่านั้นท่านเรียกรวมกันว่า “โพธิปักขิยธรรม คือ ธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งความตรัสรู้ คือ เกื้อกูลแก่การตรัสรู้ เป็นธรรมที่เกื้อกูลแก่อริยมรรค มี ๓๗ ประการ มีหลักธรรมดังต่อไปนี้

๑. สติปัฏฐาน ๔^{๘๗} หมายถึง การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตามความเป็นจริง คือ ตามที่สิ่งนั้นๆ มันเป็นอย่างมันเอง มี ๔ ประการ คือ ๑) กายานุปัสสนา สติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณากาย ๒) เวทนานุปัสสนา สติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา ๓) จิตตานุปัสสนา สติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต ๔) ธัมมานุปัสสนา สติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม

๒. สัมมปธาน ๔^{๘๘} หมายถึง ความเพียรที่ตั้งไว้เป็นหลักเบื้องต้น มี ๔ ประการ คือ ๑) สังวรปธาน เพียรระวัง ๒) ปหานปธาน เพียรละ ๓) ภavanaปธาน เพียรเจริญ ๔) อนurักขนาปธาน เพียรรักษา

๓. อิทธิบาท ๔^{๘๙} หมายถึง คุณเครื่องให้สำเร็จตามต้องการ มี ๔ ประการ คือ ๑) ฉันทะ ความพอใจ ๒) วิริยะ ความเพียร ๓) จิตตะ ความเอาใจฝักใฝ่ ๔) วิมังสา การหมั่นตรិตรองพิจารณา

๔. อินทรีย์ ๕^{๙๐} หมายถึง ความเป็นใหญ่ในกิจของตนเอง มี ๕ ประการ คือ ๑) สัทธินทรีย์ อินทรีย์คือศรัทธา ๒) วิริยินทรีย์ อินทรีย์คือวิริยะ ๓) สตินทรีย์ อินทรีย์คือสติ ๔) สมานินทรีย์ อินทรีย์คือสมาธิ ๕) ปัญญินทรีย์ อินทรีย์คือปัญญา

๕. พละ ๕^{๙๑} หมายถึง กำลัง เพราะเมื่อใจได้ฟังธรรมนี้แล้ว ย่อมเข้มแข็งในการกระทำความดีตามที่ตนปรารถนา มี ๕ ประการ คือ ๑) สัทธาพละ กำลังคือศรัทธา ๒) หิริพละ กำลังคือหิริ ๓) โอตตปปพละ กำลังคือโอตตปปะ ๔) วิริยพละ กำลังคือวิริยะ ๕) ปัญญาพละ กำลังคือปัญญา

^{๘๗} ดุรายละเอียดโน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๙๘/๒๒๒.

^{๘๘} ดุรายละเอียดโน อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓/๒๕-๒๖.

^{๘๙} ดุรายละเอียดโน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๖/๑๘๘

^{๙๐} ดุรายละเอียดโน อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๓/๒๒๘.

^{๙๑} ดุรายละเอียดโน อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๓/๒๒๘.

๖. โปชนงค์ ๗^{๙๒} หมายถึง ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ อันเป็นธรรมที่เป็นองค์ประกอบสนับสนุนให้ตรัสรู้ ให้บรรลุมรรคผลนิพพาน เป็นคุณปลูกเร้าใจให้ตื่น ให้เบิกบาน มี ๗ ประการ คือ ๑) สติสัมโพชนงค์ ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความระลึกได้ ๒) ธัมม-วิจยสัมโพชนงค์ ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือการเพียรธรรม ๓) วิริยสัมโพชนงค์ ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความเพียร ๔) ปีติสัมโพชนงค์ ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความอิ่มใจ ๕) ปัสสัทธิสัมโพชนงค์ ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความสงบกายสงบใจ ๖) สมาธิสัมโพชนงค์ ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความตั้งจิตมั่น ๗) อุเบกขาสัมโพชนงค์ ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความวางใจเป็นกลาง

๗. อริยมรรค ๘^{๙๓} หมายถึง หนทางอันปรีเสริญ มี ๘ ประการ คือ ๑) สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ ๒) สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ ๓) สัมมาวาจา เจรจาชอบ ๔) สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ ๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ ๖) สัมมาวายามะ พยายามชอบ ๗) สัมมาสติ ระลึกรู้ชอบ ๘) สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ

หลักธรรมเหล่านี้ เป็นทางดำเนินสู่การบรรลุพระนิพพาน ที่เรียกว่า โพธิปักขิยธรรม ดังนั้น ผู้จะเข้าถึงพระนิพพานได้ จะต้องบรรลุธรรมเหล่านี้ ในรัตนปริตรข้อนี้ ท่านกล่าวว่า “ท่านเหล่านั้นชื่อว่า มีพิษสิ้นแล้ว ไม่มีฉันทะงอกขึ้นเป็นปราชญ์ ย่อมดับสนิทเหมือนประทีปดวงนี้ดับไป”^{๙๔} เป็นแสดงถึงผู้เข้าถึงกระแสแห่งพระนิพพาน เพราะไม่มีฉันทะในสิ่งใด ไม่มีเชื้อเหลืออยู่ในที่สุดท่านก็นิพพานไป จึงชื่อว่า ผู้เข้าถึงพระนิพพาน โดยพระอริยบุคคลในรัตนสูตร จัดอยู่ในประเภท สอูปาติเสสนิพพาน เพราะเป็นผู้ดับแต่ยังมีเบญจขันธ์เหลืออยู่ เพียงรอเพื่อดับธาตุขันธ์ไป

๓.๒.๑.๘ การวระ

การวระ ปรากฏในพระคาถาข้อที่ ๑๖-๑๗-๑๘ เป็นคาถาที่ท้าวสักกะตรัสด้วยความนอบน้อมต่อพระรัตนตรัย ยกมาเป็นตัวอย่าง ๑ คาถา ว่า

ยานีธ ภูตานิ สมากตานิ
 ภูมมานิ วา ยานิว อนตลิกเข
 ตถาคตฺ เทวมนุสฺสปัญฺชิตํ

^{๙๒} คุรยลละเอียดใน ที.ปา (ไทย) ๑๑/๑๕๑/๑๑๒.

^{๙๓} คุรยลละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๑.

^{๙๔} พุ. (ไทย) ๒๕/๑๕/๑๓.

พุทฺธิ นมสฺสาม สุวตฺถิ โหตุ

แปลว่า ภูตทั้งหลายผู้สิงสถิตอยู่บนภาคพื้น หรือผู้สิงสถิตอยู่ในอากาศที่มาประชุมกันอยู่ ณ ที่นี้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ขอนอบน้อมพระตถาคตพุทธเจ้า ที่เทวดาและมนุษย์บูชาแล้ว ขอให้มีความสุขสวัสดิ์

การระในพระคาถาข้อที่ ๑๖-๑๗-๑๘ นี้ ท้าวสักกะเทวราชได้ตรัสถึงอานิสงส์ของการแสดงความนอบน้อมด้วยพระดำรัสว่า นมสฺสาม แปลว่า นอบน้อม ในที่นี้ ผู้วิจัย ได้ให้ความหมายของนอบน้อมว่า เป็นความเคารพ ในอัมปมาทสูตร ได้กล่าวถึงความเคารพ ๗ ดังนี้

๑. ความเป็นผู้มีความเคารพในพระศาสดา
๒. ความเป็นผู้มีความเคารพในพระธรรม
๓. ความเป็นผู้มีความเคารพในพระสงฆ์
๔. ความเป็นผู้มีความเคารพในสิกขา
๕. ความเป็นผู้มีความเคารพในสมาธิ
๖. ความเป็นผู้มีความเคารพในความไม่ประมาท
๗. ความเป็นผู้มีความเคารพในปฏิสันถาร^{๙๕}

ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะหลักธรรมที่เกี่ยวข้องในพระคาถาที่ ๑๖-๑๗-๑๘ เท่านั้น กล่าวคือ ท้าวสักกะเทวราช ได้แสดงความเคารพ ต่อพระรัตนตรัย ได้แก่ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ดังจะได้อธิบายต่อไป

๑) เคารพในพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าทรงมีคุณสมบัติหลายอย่าง กล่าวคือ “มีคุณสมบัติภายนอก ได้แก่ บุคลิกภาพ และคุณสมบัติภายใน ได้แก่ คุณธรรมต่าง ๆ” ในบทสวดระลึกถึงพระพุทธคุณ ได้แสดงพระพุทธานุลักษณะของพระองค์ไว้ ๙ ประการ ดังนี้

๑. เป็นพระอรหันต์
๒. ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ
๓. เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ
๔. เสด็จไปได้

^{๙๕} อัง.สตุตถก. (ไทย) ๒๓/๓๒/๔๙.

๕. รู้แจ้งโลก
๖. เป็นสารีริกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม
๗. เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
๘. เป็นพระพุทธเจ้า
๙. เป็นพระผู้มีพระภาค^{๙๖}

ดังนั้น พระองค์ทรงมีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง เพราะเป็นผู้ค้นพบอริยสัจ ๔ เป็นผู้ตั้งพระพุทธศาสนา เป็นเจ้าของธรรมวินัย เป็นผู้ให้กำเนิดพุทธบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เป็นผู้มีพระคุณ ๓ ประการ คือ พระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ และพระมหากรุณาคุณ เป็นผู้เสียสละโดยทรงบำเพ็ญพระจริยา ๓ ประการ คือ โลภัตถจริยา ญัตตถจริยา และ พุทธัตถจริยา^{๙๗} ด้วยคุณธรรมที่กล่าวมานี้ ท้าวสักกเทวราช จึงได้น้อมจิตถวายความเคารพต่อพระพุทธองค์อย่างยิ่ง

๒) เคารพในพระธรรม

พระธรรม คือ คำสั่งสอนที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบและนำมาตรัสสอนสัตว์โลกให้รู้ตาม พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงเคารพธรรม ในบทสวดระลึกถึงพระธรรมคุณ ได้แสดงคุณของพระธรรมไว้ ๖ ประการ ดังนี้

๑. พระธรรมเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว คือ ตรัสไว้เป็นความจริงแท้ อีกทั้งงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง และงามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถพร้อมทั้งพยัญชนะ ประกาศหลักการครองชีวิตอันประเสริฐบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง

๒. ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง คือ ผู้ใดปฏิบัติ ผู้ใดบรรลุผู้นั้นย่อมเห็นประจักษ์ด้วยตนเอง ไม่ต้องเชื่อตามคำของผู้อื่น ผู้ใดไม่ปฏิบัติ ไม่บรรลุ ผู้อื่นจะบอกก็เห็นไม่ได้

๓. ไม่ประกอบด้วยกาล คือ ไม่ขึ้นกับกาลเวลา ให้ผลแก่ผู้ปฏิบัติทุกเวลา ทุกโอกาส บรรลุเมื่อใดก็ได้รับผลเมื่อนั้น และเป็นจริงอยู่อย่างไร ก็เป็นอย่างนั้นไม่จำกัดด้วยกาล

๔. ควรเรียกให้มาดู คือ เชิญชวนให้มาชม พิสูจน์ และทำหยาต่อการตรวจสอบ เพราะเป็นของจริงและดีจริง

^{๙๖} อก.ฉก. (ไทย) ๒๒/๑๐/๔๒๑.

^{๙๗} มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หลักสูตรและประมวลการสอนวิชาธรรม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๔๑.

๕. ควรน้อมเข้ามาในตน คือ ควรน้อมเข้ามาไว้ในใจ หรือน้อมใจเข้าไปให้ถึงด้วยการปฏิบัติให้เกิดมีขึ้นในใจ หรือให้ใจบรรลุถึงอย่างนั้น หมายความว่าเชิญชวนให้ทดลองปฏิบัติดู อีกอย่างหนึ่งว่าเป็นสิ่งที่นำผู้ปฏิบัติให้เข้าไปถึงที่หมายคือนิพพาน

๖. อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน คือ เป็นวิสัยของวิญญูชนจะพึงรู้ได้ เป็นของจำเพาะตนทำให้กันไม่ได้ เอาจากกันไม่ได้ และรู้ได้ประจักษ์ใจเฉพาะตนเท่านั้น^{๙๘}

กล่าวโดยสรุป พระธรรมมีความสำคัญพอจะสรุปได้ ๑) รักษาผู้ปฏิบัติตามไม่ให้ตกไปในที่ชั่ว ๒) ส่งเสริมให้ผู้ปฏิบัติเจริญก้าวหน้า ๓) ทำให้ผู้ปฏิบัติมีความสุข ๔) ทำให้ผู้ปฏิบัติมีเหตุผลและหนักแน่น ๕) เป็นความจริงที่ไม่เปลี่ยนแปลง^{๙๙} ดังนั้น การแสดงความเคารพพระธรรมนั้น มีวิธีการปฏิบัติหลายอย่างด้วยกัน เช่น เมื่อมีโอกาสฟังธรรมก็ตั้งใจฟังด้วยความเคารพ ไม่นั่งหลับ ไม่พูดหรือขีดพื้นเล่นในขณะที่นั่งฟัง นอกจากนั้นแล้ว หนังสือพระไตรปิฎกซึ่งเป็นที่บรรจุรวบรวมทั้งหลักธรรมและวินัยไว้ ไม่ควรวางไว้ในที่ต่ำ การตีความหมายหลักธรรมที่ผิดเพี้ยนไปจากหลักการจริงถือเป็นการไม่เคารพต่อพระธรรม

๓) เคารพในพระสงฆ์

พระสงฆ์ เป็นหนึ่งในรัตน ๓ ประการ คือสิ่งที่พระพุทธองค์ทรงจัดตั้งขึ้นมาภายหลังเป็นสังคมหนึ่งเรียกว่า สังฆะ หรือ สงฆ์ ในบทสวดระลึกถึงพระสังฆคุณ ได้แสดงคุณของพระสงฆ์ไว้ ๙ ประการ ดังนี้

๑. พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติดี
๒. เป็นผู้ปฏิบัติตรง
๓. เป็นผู้ปฏิบัติถูกทาง
๔. เป็นผู้ปฏิบัติสมควร
๕. เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย
๖. เป็นผู้ควรแก่ของต้อนรับ
๗. เป็นผู้ควรแก่ทักษิณ
๘. เป็นผู้ควรแก่การทำอัญชลี
๙. เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก^{๑๐๐}

^{๙๘} อก.ฉก. (ไทย) ๒๒/๑๐/๔๒๒.

^{๙๙} มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หลักสูตรและประมวลการสอนวิชาธรรม, หน้า ๑๔๑.

กล่าวโดยสรุปแล้ว พระสงฆ์ชื่อว่า เป็นผู้นำหลายด้านในสังคม เช่น เป็นผู้ประพฤติปฏิบัติชอบเป็นตัวอย่าง เป็นบุญเขตของชาวโลก เป็นเครื่องหมายแห่งความเจริญก้าวหน้าของพระพุทธศาสนา เป็นผู้นำของบริษัท ๔ เป็นต้นเหล่านี้ เป็นเพียงคุณลักษณะที่สำคัญเท่านั้น ดังนั้น พระสงฆ์แม้จะเป็นปุถุชน แต่เมื่อเป็นผู้มีความเพียรพยายามที่จะฝึกฝนอบรมตนเอง ทั้งในด้านความรู้และข้อวัตรปฏิบัติ ถือว่าควรแก่การกราบไหว้ของคฤหัสถ์แม้ที่เป็นอริยบุคคล พระสงฆ์รูปใดเมื่อชาวบ้านกราบไหว้ ยังมีความสำนึกที่จะสำรวจตนว่าเป็นผู้มีคุณความดีสมควรแก่การเคารพกราบไหว้ของเขาหรือไม่ ภิกษุสามเณรรูปนั้นถือว่าน่าเคารพกราบไหว้

ท้าวสักกเทวราช ได้เลื่อมใสในพระรัตนตรัยเช่นนี้แล้ว จึงน้อมจิตถวายความเคารพแด่พระสงฆ์ด้วยศรัทธาอย่างแรงกล้า และในท้ายของรัตนปริตรนี้ ท้าวสักกได้ประพันธ์คำนอบน้อมต่อพระรัตนตรัย เป็นพระคาถาที่ ๑๖-๑๗-๑๘ ต่อท้ายรัตนปริตรนี้ อย่างไรก็ตาม ชื่อว่า ความเคารพย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จแก่คนทุกหมู่เหล่าด้วยกันทั้งสิ้น เพราะเป็นเหตุนำมาซึ่งความเจริญอย่างเดียว

๓.๒.๒ คำสำคัญที่ปรากฏในรัตนปริตร

คำสำคัญ คือ คำที่ผู้วิจัยเห็นว่า น่าจะได้นำมาอธิบายในบทนี้ด้วย เพื่อให้เกิดความครอบคลุมทั้งเนื้อหา โดยยึดหลักอธิบายตามคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นหลัก คำสำคัญนั้น คือ ภูต บุคคล ๑๐๘ สัตบุรุษ ภพ อบาย ๔ บาปกรรม และ พืช ดังจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

๓.๒.๒.๑ ภูต

ภูต ปรากฏในพระคาถาข้อที่ ๑ ว่า

ยานีธ ภูตานิ สมากตานิ

ภุมมานิ วา ยานิ ว อนตลิกเข

แปลว่า ภูตทั้งหลายผู้สิงสถิตอยู่บนภาคพื้น หรือผู้สิงสถิต อยู่ในอากาศ ที่มาประชุมกันอยู่ ณ ที่นี้

คำว่า ภูตานิ ในพระคาถาข้อที่ ๑ ว่า ยานีธ ภูตานิ สมากตานิ เป็นต้น มีความหมายที่ปรากฏในพระคัมภีร์พระพุทธศาสนา ๘ ประการ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๑) ใช้ในความหมายว่า ของเขียว หรือ ภูตคาม

ภูต ในคำว่า ภูตสมิ ปาจิตติย^{๑๐๐} แปลว่า เป็นปาจิตติย เพราะภูตคาม หมายถึง กลุ่มแห่งพืชพันธุ์ที่จะงอกได้ ที่เจริญเติบโตแล้ว เป็นชื่อเรียกต้นไม้ยืนต้นและหญ้าเขียวสด^{๑๐๑} คือ ของเขียว พืชพรรณที่อยู่กับที่มี ๕ ชนิด คือ ๑) พืชเกิดจากเหง้า คือ ใช้เหง้าเพาะ เช่น ขมิ้น ๒) พืชเกิดจากต้น คือ ตอนออกได้จากไม้ต้นทั้งหลาย เช่น ต้นโพธิ์ ๓) พืชเกิดจากข้อ คือ ใช้ลูกปลูกลง ได้แก่ ไม้ลำ เช่น อ้อย ไม้ไผ่ ๔) พืชเกิดจากยอด คือ ใช้ยอดปักก็เป็น ได้แก่ ผักต่างๆ มีผักชีล้อม ผักบุ้ง เป็นต้น ๕) พืชเกิดจากเมล็ด คือ ใช้เมล็ดเพาะ ได้แก่ ถั่ว งา ข้าว^{๑๐๒} และอธิบายเพิ่มเติมอีกว่า เป็นชื่อแห่งหญ้า และต้นไม้เขียวสดที่ยืนต้นแล้ว เป็นต้น

๒) ใช้ในความหมายว่า ชั้นปัญจก กองแห่งชั้น ๕

ภูต ในคำว่า ภูตมิท ภิกขเว สมณุปสฺส^{๑๐๓} แปลว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงพิจารณาเห็นชั้นปัญจกนี้ ใช้ในความหมายว่า ชั้นปัญจก คือ ชั้นปัญจก หมายถึงหมวดห้าแห่งชั้น ได้แก่ รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้น^{๑๐๔} ดังนั้น คำว่า ภูตในที่นี้ จึงใช้ในความหมายว่า ชั้น ๕ หรือ ชั้นปัญจก

๓) ใช้ในความหมายว่า รูป

ภูต ในคำว่า จตตารโ โข ภิกขุ มหาภูตา เหตุ^{๑๐๕} แปลว่า ภิกษุ มหาภูตรูป ๔ แล เป็นเหตุ ความหมายว่ารูปดังกล่าว มีปรากฏในทีฆนิกาย สีลขันธวรรคว่า กตถ นุ โข อิเม จตตารโ มหาภูตา อปริเสสา นิรุชฌนติ เสยยถิทํ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ^{๑๐๖} แปลว่า มหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ย่อมดับสนิทที่ไหนหนอ

^{๑๐๐} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๙๐/๒๗๘.

^{๑๐๑} วิ.อ. ๒/๙๐-๙๑/๒๘๓-๒/๙๐-๙๑/๒๘๓-๒๘๔

^{๑๐๒} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๙๑/๒๗๘.

^{๑๐๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๑/๔๓๒.

^{๑๐๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑/๑.

^{๑๐๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๘๖/๙๘.

^{๑๐๖} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๔๓/๒๑๖.

๔) ใช้ในความหมายว่า พระชีณาสพ

กาลโฆ สติ ภูตานิ สพพาเนว สหตตนา
โย จ กาลฆโส ภูโต ส ภูตปจนิ ปจิ.^{๑๐๗}

แปลว่า กาลเวลาย่อมกินเหล่าสัตว์ทั้งปวงพร้อมกับตัวเอง ส่วนผู้ใดกินกาลเวลาได้ ผู้
นั้นชื่อว่าเผาตณหาที่เผาเหล่าสัตว์ได้แล้ว คำว่า ผู้กินกาลเวลาได้ หมายถึง พระชีณาสพ เพราะทำ
กาลปฏิสนธิในคราวต่อไปให้สิ้น คือกลืนกินกาลเวลาด้วยอริยมรรค^{๑๐๘} เป็นผู้ที่ไม่ต้องกลับมาเกิด
ใหม่อีก

๕) ใช้ในความหมายว่า สรรพสัตว์

ทีฆนิกาย มหาวรรค ได้แสดงความของของ ภูต ศัพท์นี้ ในความหมายว่า สรรพ
สัตว์ ว่า “สพเพว นิฆิปปิสสนติ ภูตา โลเก สมุสสย”^{๑๐๙} แปลว่า สรรพสัตว์จะต้องทอดทิ้งร่างกายไว้
ในโลก และมีปรากฏ ในขุททกนิยาย ธรรมบท ดังนี้ว่า

สุขกามานิ ภูตานิ โย ทณฺเฑน วิหีสติ
อตฺตโน สุขเมสฺसानิ เปจฺจ โส น ลภเต สุข.^{๑๑๐}

แปลว่า ผู้ใดเฝ้าหาความสุขเพื่อตน แต่กลับใช้ท่อนไม้ทำ ร้ายสัตว์ทั้งหลายผู้รักสุข ผู้
นั้นตายไปแล้วย่อมไม่ได้รับความสุขเลย

๖) ใช้ในความหมายว่า ต้นไม้

ความหมายว่า ต้นไม้ นี้ ปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ ว่า “ภูตคาม-
ปาตพฺพตฺตย ปาจิตฺตีย”^{๑๑๑} แปลว่า ภิกษุต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะพรากภูตคาม

๗) ใช้ในความหมายว่า หมูสัตว์ภายใต้เทพชั้นจาตุมหาราช

ความหมายนี้ ดังพระบาลีเป็นหลักฐานว่า เต ภูตโต สยชานาติ ภูเต ภูตโต
สยญตฺวา ภูเต มญฺยติ ภูเตสุ มญฺยติ ภูตโต มญฺยติ ภูเต เมติ มญฺยติ ภูเต มญฺยติ ภูเตสุ มญฺยติ

^{๑๐๗} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๙๐/๑๑๖.

^{๑๐๘} ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๓/๑๙๐/๒๖๑

^{๑๐๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๒๐/๑๖๘.

^{๑๑๐} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๓๑/๗๓.

^{๑๑๑} วิ.มहा. (ไทย) ๒/๙๐/๒๗๘.

ภูตโต มลลติ ภูเต เมติ มลลติ ภูเต อภินนทิตี^{๑๑๒} แปลว่า หมายถึงภูต โดยความเป็นภูต ครั้นหมายรู้ ภูตโดยความเป็นภูตแล้ว กำหนดหมายซึ่งภูต กำหนดหมายในภูต กำหนดหมายนอกภูต กำหนด หมายภูต ว่าเป็นของเรายินดี ภูต^{๑๑๓} จากข้อความที่ยกมานี้ แสดงว่า ภูต มีความหมายเป็นเทวดาผู้ อยู่ในชั้นจาตุมหาราช

๘) ใช้ในความหมายว่า ผี, อมนุษย์

คำว่า อมนุษย์ หมายถึง ผู้ไม่ใช่มนุษย์หรือคน ภูต ศัพท์ มีความหมายว่าเป็น อมนุษย์เช่นกัน ดังหลักฐานว่า คหบดีผู้นี้เมื่อยังเป็นเด็ก ถูกเขาทิ้งไว้ในป่าช้า เป็นอยู่ด้วยน้ำนมที่ ไหลออกจากนิ้วมือตลอดราตรี ยักษ์และภูตผีปีศาจ หรือสัตว์เลื้อยคลาน ก็ไม่เบียดเบียนเด็กผู้ที่ได้ ทำบุญไว้แล้ว^{๑๑๔}

๙) ใช้ในความหมายว่า เป็นวรรคของสิกขาบท

พระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ ได้ให้ความ ภูต ว่าเป็นชื่อของวรรค คือ ภูตคามวรรค และเป็นชื่อของสิกขาบท คือ ภูตคามสิกขาบท^{๑๑๕}

จากความหมายที่กล่าวมาแล้วนี้ ในรัตนสูตร พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายความหมาย ของคำว่า ภูต ดังนี้

๑) หมายถึง อมนุษย์^{๑๑๖}

๒) หมายถึง สัตว์ที่เกิดในอากาศ ได้แก่ สัตว์เหล่าใด เป็นแล้วเกิดแล้วในอากาศ ตั้งแต่ เทพชั้นยามาจนถึงชั้นอนิขรุฐะ พึงทราบว่าเป็นแล้ว [เกิดแล้ว] ในอากาศ เพราะเป็นสัตว์ที่บังเกิดใน วิมานอันปรากฏในอากาศ.

๓) หมายถึง สัตว์ที่เกิดที่พื้นดิน ได้แก่ สัตว์ทั้งหลายภายใต้แต่นั้นตั้งแต่ขุนเขาสิเนรุ จนถึงจำพวกที่สิงอยู่ในต้นไม้และเถาวัลย์เป็นต้น และจำพวกที่บังเกิดแล้วเป็นแล้วที่แผ่นดิน สัตว์ เหล่านั้นทั้งหมด พึงทราบว่าสัตว์เกิดที่พื้นดิน เพราะเป็นสัตว์ที่บังเกิด ณ พื้นดินและ ณ ต้นไม้ เถาวัลย์และภูเขาเป็นต้น ที่เกี่ยวเนื่องกับพื้นดิน.

^{๑๑๒} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒/๒.,

^{๑๑๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐/๔.

^{๑๑๔} ชุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๔๕๔/๒๓๙.

^{๑๑๕} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๘๙/๒๗๗.

^{๑๑๖} อธิ ปน อวิเสสโต อมนุษย์เสสุ ทฎฐพโพ.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงกำหนดหมู่สัตว์อมนุษย์ทุกหมู่เหล่า ด้วยสองบทว่า ภูมมานิ วา ยานิ ว อนตลิกเข ทรงกำกับด้วยอีกบทหนึ่ง จึงตรัสว่า สพเพว ภูตา สุมนา ฆวนตุ.

อย่างไรก็ตาม พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวการระบุ ภูต ไว้ในอรรถกถาพระสูตรนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงระบุพวกภูตด้วยพระดำรัสที่แน่นอนดังนี้

๑) พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงระบุจำพวกภูตที่แน่นอน ด้วยพระดำรัสว่า ยานิธ ภูตานิ สมากทานิ

๒) พระองค์ทรงจำแนกประเภทของภูต ด้วยพระดำรัสว่า ภูมมานิ วา ยานิ ว อนตลิกเข

ด้วยการกำหนดทั้ง ๒ นี้ต่อจากนั้น ก็ตรัสประกอบสัตว์ไว้ในสมบัติคือโยนิโสมนสิการ และในสมบัติ คือการโฆษณาจากผู้อื่น ในสมบัติ คือการตั้งตนไว้ชอบและการเข้าหาสัตว์บุรุษ และในสมบัติ คือเหตุแห่งสมาธิและปัญญา ด้วยการรวมบทอีกว่า สพเพว ภูตา แล้วทรงประกอบสัตว์ไว้ในอาสยสมบัติ ด้วยพระดำรัสที่ว่า สุมนา ฆวนตุ ทรงประกอบสัตว์ในประโยคสมบัติ ด้วยพระดำรัส สกกจจํ สุนนตุ ภาสิตํ^{๑๑๗}

๓.๒.๒.๒ รัตนะ

คำว่า รัตนะ ปรากฏในพระคาถาข้อที่ ๓-๑๕ โดยย่อ ดังนี้

.....อิทมิปิ พุทฺเธ รตนํ ปณฺธิตํ

.....อิทมิปิ ธมฺเม รตนํ ปณฺธิตํ

.....อิทมิปิ สงฺฆे รตนํ ปณฺธิตํ

นี้เป็นรัตนะอันประณีตในพระพุทธเจ้า

นี้เป็นรัตนะอันประณีตในพระธรรม

นี้เป็นรัตนะอันประณีตในพระสงฆ์

ในอรรถกถารตนสูตร ท่านได้อธิบายความหมายของ รัตนะ ว่า เป็นทรัพย์น่าปลื้มใจ มีอรรถที่ท่านได้อธิบายไว้ ดังนี้

จิตฺตีกตํ มหคฺขณฺจ

อตฺถํ ทูลลภทสฺสนํ

อโนมสฺตตปรีโกคํ

รตนํ เตน วุจฺจติ.

^{๑๑๗} พุ.พ.อ. (บาลี) ๒๒๒.

แปลว่า ของที่ทำให้เขายำเกรง มีค่ามาก ชั่งไม่ได้ เห็นได้ยาก เป็นเครื่องใช้สอยของสัตว์ผู้ไม่ต่ำทราม ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า รัตนะ.

จากข้อความดังกล่าว ผู้วิจัย แยกประเด็นอธิบาย ความหมายของ “รัตนะ” เป็นข้อๆ ตามที่พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวไว้ในรตนสูตร ดังต่อไปนี้

๑) หมายความว่า จิตตีกต ทำให้เกิดความยำเกรง

รัตนะ ชื่อว่า ทำให้เกิดความยำเกรง หมายถึง จักรรัตนะและมณีรัตนะของพระเจ้าจักรพรรดิ มหาชนจะต้องให้ความเคารพยำเกรง บูชา สักการะจักรรัตนะแล้วอธิษฐานขอพรให้ประสบสิ่งที่ตนปรารถนา และสำเร็จผลตามปรารถนา จนมหาชนได้เกิดความยำเกรงขึ้นมา แม้รัตนะเหล่านี้ ก็ไม่สร้างความยำเกรงเทียบเท่ากับรัตนะ คือ พระตถาคตเจ้า

เพราะพระตถาคตเสด็จอุบัติแล้ว เทวดาแลมนุษย์ผู้มีศรัทธามากทุกหมู่เหล่า เทวดาและมนุษย์เหล่านั้น ย่อมไม่ทำความเคารพยำเกรงในรัตนะอื่น ย่อมไม่บูชารัตนะใดๆ อื่น. ท้าวสัทมบดีพรหมก็บูชาพระตถาคตด้วยพวงรัตนะขนาดเท่าภูเขาสิเนรุ และเทวดาเหล่าอื่นและมนุษย์ทั้งหลายมีพระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าโกศลและท่านอนาถบิณฑิกะเป็นต้น ก็บูชาตามกำลัง. พระเจ้าอโศกมหาราชทรงสละพระราชทรัพย์ ๙๖ โกฏิ ทรงสร้างวิหาร ๘๔,๐๐๐ หลังทั่วชมพูทวีป อุทิศถวายพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะความยำเกรงในรัตนะคือ พระตถาคตเจ้า

อนึ่ง แม้สังเวชนียสถาน คือ ที่ประสูติ ที่ตรัสรู้ ที่ประกาศพระธรรมจักร และสถานที่ปรินิพพาน หรือเจดีย์ คือพระปฐม [พระพุทธรูป] ก็มีมหาชนสักการะ กราบไหว้บูชา ขอพรอธิษฐานเพื่อให้ประสบสิ่งที่ปรารถนา เพราะความยำเกรงในรัตนะคือพระตถาคต จึงไม่มีรัตนอื่นที่ทำให้เกิดความเคารพยำเกรงได้

๒) หมายความว่า มหคัมภ์ มีค่ามาก

รัตนะ ที่มีค่ามาก คือ พระตถาคต บรรดาของมีค่าทั้งหลาย แคว้นกาสิ ได้รับการยกย่องว่ามีค่าที่สุด ดีที่สุด ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ผ้าแคว้นกาสิแม้เก่าก็ยังมียี่สิบ สิบสาม สิบสี่ และมียี่สิบห้า^{๑๑๘} แม้อย่างนี้ ก็ยังเทียบค่ากับพุทธรัตนะไม่ได้ เพราะความที่พระพุทธเจ้าเป็นผู้หาค่ามิได้ ทานที่ถวายในพระองค์ จึงมีค่ามาก มีอานิสงส์มาก ดังปรากฏในพระสูตรว่า “ตถาคตนั้น รับจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และ คิลานปัจจัยเภสัชบริขารของชนเหล่าใด ทาน

^{๑๑๘} อัง. ตีก. (ไทย) ๒๐/๕๓๙/๓๒๐.

นั้นของ คนเหล่านั้น ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก เรากล่าว ดังนั้น ก็เพราะพระตถาคตนั้นมีค่ามาก
 คู่ก่อนภิกษุทั้งหลายเปรียบเหมือนผ้าแคว้นกาสินีนั้น มีค่ามาก แม้ฉันใด เราก็กล่าวว่า บุคคลนี้มีอุปมา
 ฉะนั้น”^{๑๑๙}

ฉะนั้น พุทธรัตนะ จึงมีค่ามากกว่ารัตนอื่น คือไม่มีรัตนอื่นเสมอด้วย เพราะพร
 พุทธองค์เป็นผู้มีค่ามาก ทาน การบูชา การปฏิบัติตามเป็นต้น จึงมีค่ามากด้วยเช่นกัน

๓) หมายความว่า อตุล ชั่งไม่ได้

รัตนะ ที่ชั่งไม่ได้ ชาวโลกยอมรับว่า จักรรัตนะของพระเจ้าจักรพรรดิมีคุณเป็นมณี
 อินทนิล มีชื่อเป็นรัตนะ ๗,๐๐๐ ชื่อ มีกงแก้วประพาฬ มีที่ต่อเป็นทองสีแดง เกิดขึ้นซึ่งซึ่งกำเกลี้ยงวาง
 บนซึ่งทุกสิบชื่อ รับลมแล้วจะทำเสียงเป็นเหมือนเสียงดนตรีเครื่อง ๕ ที่ผู้ชำนาญบรรเลงแล้ว ทั้งสอง
 ข้างของคุมมีหน้าราชสีห์สองหน้า ข้างในล้อมมีรู ไม่มีคนทำหรือคนให้ทำ มันตั้งขึ้นแต่อุตุ มีกรรม
 เป็นปัจจัย ซึ่งพระราชาทรงบำเพ็ญจักรวรรดิวัตร ๑๐ ประการแล้ว วันอุโบสถ ๑๕ คำ ทรงสนาน
 พระเศียรแล้ว ทรงถืออุโบสถ เสด็จขึ้นบนพระมหาปราสาท ทรงชำระศีล ประทับนั่งแล้วจะ
 ทอดพระเนตรเห็นจักรรัตนะปรากฏขึ้น เหมือนดวงจันทร์เพ็ญและดวงอาทิตย์ จะทรงได้ยินเสียงมา
 ตั้งแต่ ๑๒ โยชน์ เห็นสีสันมาแต่ ๓ โยชน์ ซึ่งมหาชนแลเห็นจะพากันแตกตื่นอย่างเหลือเกินว่า
 ชะรอยดวงจันทร์หรือดวงอาทิตย์ดวงที่ ๒ เกิดขึ้นแล้ว แล่นมาเหนือพระนคร ไม่สูงนัก ไม่ต่ำนัก
 ทางด้านทิศตะวันออก ภายในพระราชนิเวศน์แล้วหยุดอยู่เหมือนเพลาคัก ในที่ที่มหาชนควรบูชาด้วย
 ของหอมและดอกไม้เป็นต้น

รัตนะ ๗ คือ ข้างแก้ว อัสสรัตนะ มณีรัตนะ อิตถิ คหปติรัตนะ ปริณายกรัตนะ
 รัตน ของพระเจ้าจักรพรรดินี้ ยังได้สามารถพิจารณาตราค่าว่ามีค่าร้อยหนึ่ง พันหนึ่ง หรือโกฏิ
 หนึ่ง ความมีค่ามากในรัตนเหล่านั้น ยังเทียบค่าไม่ได้กับพุทธรัตนะ เพราะพระตถาคต เป็นผู้มืค่า
 มาก โดยศีล โดยสมาธิหรือโดยบรรดาปัญญาเป็นต้น อันมีค่าหาประมาณมิได้ กำหนดไม่ได้ว่า ทรงมี
 พระคุณเท่านี้ ทรงเสมอ หรือเทียบเคียงกับผู้นี้ แท้จริงแล้ว พระองค์ทรงมีพระคุณชั่งไม่ได้ ด้วย
 เครื่องนับใดๆ จึงไม่มีรัตนอื่นยิ่งกว่า

๔) หมายความว่า ทุลลภทสสน์ เห็นได้ยาก

รัตนะ ที่เห็นได้ยาก หรือ เป็นของปรากฏได้ยาก ได้แก่ พระเจ้าจักรพรรดิ และ
 รัตนะ ๗ ประการของพระเจ้าจักรพรรดิ รัตนะแม่เหล่านั้น ที่เห็นได้ยาก หรือปรากฏได้ยาก แต่

^{๑๑๙} อิง. ตัก. (ไทย) ๒๐/๕๓๙/๓๒๐.

สามารถเกิดขึ้นเป็นอันมาก ในกัปเดียวเท่านั้น ดังนั้นจะชื่อว่า เห็นได้ยากก็หาไม่ แต่รัตนะ คือพระตถาคต เป็นสิ่งที่เห็นได้ยาก และเกิดขึ้นได้ยากยิ่ง เพราะเหตุที่โลกต้องว่างเปล่าจากพระตถาคต นับเป็นอสงไขยกัป ฉะนั้น พระตถาคตเท่านั้น ชื่อว่าเห็นได้ยาก เพราะพระองค์เกิดขึ้นบางครั้งบางคราวเท่านั้น สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในสมัยปรินิพพาน ดังนี้ว่า “อานนท์ เทวดาทั้งหลายกล่าวโทษว่า พวกเราพากันมาแต่ไกล หมายถึงเฝ้าพระตถาคต เพราะตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติในโลก ในกาลบางครั้งบางคราว วันนี้แหละ ยามท่ายแห่งราตรี พระตถาคตก็จักเสด็จปรินิพพาน แต่ภิกษุผู้มีศักดิ์มากรูปนี้ ยืนอยู่เบื้องพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า กัดขวางอยู่ พวกเราไม่ได้โอกาสจะเฝ้าพระตถาคต”^{๑๒๐}

ดังนั้น รัตนะที่เห็นได้ยากในโลกนี้ จะเสมอด้วยพระตถาคต ย่อมไม่มี แม้จะมีรัตนะของพระเจ้าจักรพรรดิมาเปรียบเทียบกับไม่อาจจะเทียบได้โดยประการทั้งปวง

๕) หมายความว่า อนโมสตุตปริโภค เป็นเครื่องบริโภคใช้สอยของสัตว์ผู้ไม่ต่ำ

ทราหม

รัตนะ ที่เป็นเครื่องบริโภคใช้สอยของสัตว์ผู้ไม่ต่ำทราหม ได้แก่ รัตนะเป็นต้นของพระเจ้าจักรพรรดิ. เพราะรัตนะนั้นไม่ใช่งบเกิด เพื่อเป็นเครื่องบริโภค แม้ด้วยความฝัน ของบุรุษต่ำทราหม ผู้มีตระกูลต่ำ เช่นคนจันทาล ช่างจักสาน พราน ช่างรถ และ คนเทษยะเป็นต้น ซึ่งมีทรัพย์ตั้งแสน โกฏิก็ดี อยู่บนมหาปราสาท ๗ ชั้นก็ดี แต่เป็นเครื่องบริโภคของสัตว์ผู้ไม่ต่ำทราหม เพราะบังเกิดเพื่อเป็นเครื่องบริโภคของพระราชามหากษัตริย์ ผู้เป็นอุภโตสุชาติ บำเพ็ญจักรวรรดิวัตร ๑๐ ประการ บริบูรณ์ แต่รัตนะเหล่านั้น ก็ไม่อาจเทียบกับรัตนคือพระตถาคตได้เลย เพราะพระตถาคต มิใช่เป็นเครื่องบริโภคแม้ด้วยความฝันของครุทั้ง ๖ มีบุรณกัสสปเป็นต้น ซึ่งสมมติกันว่าเป็นสัตว์ต่ำทราหม ผู้ไม่ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย มีทสสนะอันวิปริต และของสัตว์เหล่าอื่นเห็นปานนั้น แต่เป็นเครื่องบริโภคของเหล่าท่านผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัยผู้สามารถบรรลุพระอรหัต เมื่อจบคาถาแม่ ๔ บท ผู้มีญาณทสสนะทำลายกิเลส มีท่านพระพาหิยทวารุจิริยะเป็นต้น และของพระมหาสาวกทั้งหลายอื่นๆ ผู้เป็นบุตรของตระกูลใหญ่ เหล่าสัตว์ผู้ไม่ต่ำทราหมเหล่านั้น เมื่อยังทสสนานุตตริยะ สวานานุตตริยะ และปาริจryanานุตตริยะเป็นต้นให้สำเร็จ ชื่อว่าเป็นเครื่องบริโภคใช้สอยของสัตว์ผู้ไม่ต่ำทราหม

ฉะนั้น รัตนะที่เสมอด้วยพระตถาคต แม้เพราะอรรถว่า เป็นเครื่องบริโภคของสัตว์ผู้ไม่ต่ำทราหม ไม่มีเลยด้วยประการฉะนี้.

^{๑๒๐} ที. มหา. (ไทย) ๑๐/๒๐๐/๑๔๙.

๖) หมายความว่า ให้เกิดความยินดี

รัตนะ ที่ให้เกิดความยินดี คือจักรรัตนะของพระเจ้าจักรพรรดิ พระเจ้าจักรพรรดิ ทรงเห็นจักรรัตนะนั้นแล้ว ก็ทรงดีพระราชหฤทัย จักรรัตนะนั้นนำความยินดีมาให้แก่พระองค์ พระองค์ทรงจับพระสุวรรณภิงคารด้วยพระหัตถ์ซ้าย ทรงประพรมด้วยพระหัตถ์ขวา มีพระราชโองการว่า จักรรัตนะจงดำเนินไป จักรรัตนะจงมีชัยชนะ แต่รัตนะ คือ พระตถาคต ย่อมยังความยินดีให้เกิดขึ้นยิ่งกว่าจักรรัตนะนั้น เพราะเปี่ยมด้วยความยินดีในปฐมฌาน ความยินดีในปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน และปัญจฌาน ความยินดีในอากาสนัญญายตนฌาน วิญญานัญญายตนฌาน อากิญจัญญายตนฌาน และเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ความยินดีในโสตาปัตติมรรค ความยินดีในโสตาปัตติผล และสกทามิมรรค สกทาคามิผล อนาคามิมรรค อนาคามิผล อรหัตมรรค และอรหัตผลแก่เทวดาและมนุษย์ นับจำนวนไม่ได้ ผู้รับสนองพระโอวาทของพระองค์. ยิ่งกว่า ประณีตกว่า ความยินดีของจักรรัตนะนั้น ดังนั้น รัตนะที่ให้เกิดความยินดี ยิ่งกว่ารัตนะคือพระตถาคตย่อมไม่มี

อย่างไรก็ตาม พระอรรถกถาจารย์สรุปความที่พระพุทธเจ้า จัดเป็น “รัตนะ” ว่า รัตนะที่เกี่ยวพันโดยวิธีใดๆ ก็ตาม ที่นับว่าเป็นประโยชน์ มีผู้คนทำความเคารพยำเกรงเป็นต้น มีอยู่ในสิ่งใด เพราะเหตุที่สิ่งนั้น ท่านมุ่งหมายเอาความเป็นรัตนะ จึงบัญญัติว่ารัตนะ ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงได้รับการยกย่องว่าเป็นรัตนะ คือ พุทธรัตนะ อันไม่มีรัตนะใดยิ่งกว่า

๓.๒.๒.๓ บุคคล ๑๐๘

คำว่า บุคคล ๑๐๘ ปรากฏในพระคาถาข้อที่ ๖ ว่า

เย บุคฺคลา อฏฺฐสฺสํ ปสฺมฺจา

แปลว่า บุคคล ๑๐๘ จำพวก ที่สัตบุรุษสรรเสริญ

คำว่า บุคคล เป็นคำกลางๆ มีความหมายหลายอย่าง บรรดาความหมายเหล่านั้น พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ประมวลความหมาย ดังนี้

๑) หมายถึง สัตว์, บุคคล เป็นคำกลางๆ ไม่เจาะจงว่าเป็นประเภทใด เช่น สพฺเพ สตฺตา อาหารภูตติกา สัตว์ทั้งหลายดำรงอยู่ได้เพราะอาหาร สตฺตา ในพระบาลีนี้แสดงให้เห็นถึงว่าเป็นสิ่งมีชีวิตที่ต้องกินอาหาร เพื่อดำรงชีพได้

๒) หมายถึง ผู้กลืนกินอาหารอันทำอายุให้ครบเต็ม ดังรูปวิเคราะห์ว่า สัตตานํ आयํ ปูเรนโต คจจตติ ปุคโค, ตํ ลาติ ภกขตติ ปุคคโล ผู้กินอาหารที่ยังอายุของสัตว์ให้เต็มเป็นไป หรืออีกความหนึ่ง คือ ผู้กลืนกินอาหาร ดังวิเคราะห์ว่า อาหารํ คลติ อทตติ ปุคคโล ผู้กลืน คือ กินอาหาร ชื่อว่า บุคคล บุคคลผู้ยังอรรถภาพให้เป็นไปได้ ก็ย่อมบริโภคนาหาร ดังพระบาลีที่ยกแสดงในความหมายที่ ๑ แม้ในสมุทตฺตสูตรที่ ๒ พระพุทธองค์ให้ความสำคัญของการมีชีวิตรอดไว้ว่า เพราะอาหารเกิด กายจึงเกิด เพราะอาหารดับกายจึงดับ^{๑๒๑}

๓) หมายถึง คนแต่ละคน ในอัครปัปสาสูตร ได้แสดงบุคคลในข้อความเดียวกัน แต่หมายถึงประเภทที่ต่างกันว่า หมูก็ดี คนะก็ดี มีประมาณเท่าใด พระสงฆ์สาวกของตถาคต ได้แก่ “อริยบุคคล ๔ คู่ คือ ๘ บุคคล พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคนี้เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก บัณฑิตกล่าววว่า เลิศกว่าหมูหรือคนะเหล่านั้น บุคคลผู้เลื่อมใสในสงฆ์ ชื่อว่าเลื่อมใสในสิ่งที่เลิศ และวิบากที่เลิศย่อมมีแก่บุคคลผู้เลื่อมใสในสิ่งที่เลิศ”^{๑๒๒}

จะเห็นได้ว่า คำว่า บุคคล ในคำว่า อริยบุคคล และ บุคคล ๘ จำพวก เป็นพระอริยสงฆ์ หรือพระภิกษุในพระพุทธศาสนา ส่วน คำว่า บุคคล ในคำว่า บุคคลผู้เลื่อมใส หมายถึง บุคคลทั่วไป เป็นคำกลาง ผู้หญิงก็ได้ ผู้ชายก็ได้ เด็กก็ได้ ผู้ใหญ่ก็ได้

๔) หมายถึง คนรายตัว ในความหมายนี้ เป็นการกล่าวระบุดังไปว่า ผู้นี้ คนนี้ ไม่ใช่คนอื่น เช่น บุคคลใดเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ ฯลฯ เป็นสัมมาทิฐิ บุคคลนั้นทั้งหมดหลังจากตายแล้วจะไปเกิด ในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก^{๑๒๓} แสดงความหมายให้เห็น บุคคลนี้ ทำอะไรไว้ ก็จะได้รับผลอันนั้นไป ไม่ใช่คนอื่นมารับแทน

๕) หมายถึง อัตตา บุคคล ท่านหมายถึง ตน เพราะกล่าวถึงร่างกายที่ดำรงอยู่ได้ด้วย อารมณ์สุขและทุกข์ อันเป็นอารมณ์ที่มีอยู่ในตัวบุคคล ดังรูปวิเคราะห์ว่า สุขทุกข์ อทติ ภกขตติ อตตา โย กาโย^{๑๒๔} กายใด ย่อมกลืน คือกินสุขและทุกข์ กายนั้นชื่อว่า ตน และในมังคลัตถทีปนี ได้

^{๑๒๑} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๔๐๘/๒๖๖.

^{๑๒๒} พ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๙๐/๔๖๒.

^{๑๒๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๐๒/๓๖๖.

^{๑๒๔} อภิธมมตถิภาวินิยา ปณจิกา นาม อตถโยชนา (ทตฺติโย ภาค. ๒/๖/๓).

แสงรูปวิเคราะห์ว่า อตติ สุขทุกข์ อนุภาตติ จ อตตา^{๑๒๕} สภาพที่กิน คือ เสวยสุขและทุกข์ ชื่อว่า ตน จากความหมายดังกล่าว อตตา ตน จึงมีความหมายถึงบุคคลด้วย

๖) หมายถึง ภิกษุรูปเดียวในสังฆกรรม ในพระวินัยที่เกี่ยวกับสังฆกรรม ท่านใช้คำว่า บุคคล แต่หมายถึงพระภิกษุในการประกอบสังฆกรรม เช่น กฐิน เป็นต้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้ “สงฆ์หาได้กรานกฐินไม่ คณะหาได้กรานกฐินไม่ แต่บุคคลกรานกฐิน หากสงฆ์หาได้กรานกฐินไม่ คณะหาได้กรานกฐินไม่ แต่บุคคลกรานกฐิน จึงชื่อว่า สงฆ์ไม่ได้กรานกฐิน คณะไม่ได้กรานกฐิน แต่บุคคลกรานกฐิน”^{๑๒๖}

คำว่า “บุคคล” ที่ปรากฏในรัตนสูตร ท่านหมายถึง สัตว์ทั้งหลาย^{๑๒๗} โดยแสดงจำนวนของสัตว์เหล่านั้นว่า มี ๑๐๘^{๑๒๘} ดังนี้

๑) พระโสดาบัน ๓ พวก คือ เอกพิชี โกลังโกละและสัตตตักขัตตปุรณะ ($3 \times 4 = 12$)

๒) พระสกทาคามี ๓ พวก ผู้บรรลุผลในกามภพ รูปภพและอรุภพ. พระโสดาบันและพระสกทาคามีเหล่านั้นทั้งหมดมี ๒๔ พวกโดยปฏิบัติ ๔. ($3 \times 4 = 12$) ($12 + 12 = 24$)

๓) พระอนาคามีในเทพชั้นอวิหามี ๕ พวก คืออันตรปรินิพพายี อุปัจจปรินิพพายี สสังขารปรินิพพายี อสังขารปรินิพพายี อุทังโสโตกนิภูคามี. ($24 + 5 = 29$)

๔) พระอนาคามีในเทพชั้นอตัปปา สุทัสสา สุทัสสี ก็มีชั้นละ ๕ พวกเหมือนกัน. ($29 + 15 = 44$)

๕) เทพชั้นนอกนิชฐ์ มี ๔ พวกเว้นอุทังโสโต รวมพระอนาคามี ๒๔ พวก. ($44 + 4 = 48$)

๖) พระอรหันต์มี ๒ พวก คือสุกขวิปัสสกะและสมณยานิก. ($48 + 2 = 50$)

๗) พระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในมรรคมี่ ๔ พวก รวมเป็นพระอริยบุคคล ๕๔ พวก. ($50 + 4 = 54$)

^{๑๒๕} มงคล. (บาลี) ๑/๑๐๖/๑๑๗.

^{๑๒๖} วิ.ปริ. (ไทย) ๘/๔๑๔/๕๘๓.

^{๑๒๗} ปุคฺคฺลาติ สตฺตา. ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๒๔๓.

^{๑๒๘} อภฺรฺรฺสฺตํ. ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๒๔๓.

๘) พระอริยบุคคลเหล่านั้นทั้งหมดคูณด้วย ๒ พวกคือ ฝ่ายสัทธาฐานะและฝ่ายปัญญาฐานะ รวมเป็น ๑๐๘ พวก. (๕๔ + ๕๔ = ๑๐๘)

สรุปความว่า พระผู้มีพระภาค ทรงหมายเอาบุคคลในรตนสูตรนี้ว่า เป็นพระอริยบุคคล จึงตรัสเป็นบทสังเขปคุณด้วยบทว่า เย บุคฺคลา ซึ่งหมายถึง พระอริยบุคคล^{๑๒๙} นั้นเอง บุคคลที่ทรงยก อุเทศไว้โดยพิศดารว่า พระอริยบุคคลเหล่านั้นทั้งหมดมี ๘ พวกก็ดี ๑๐๘ พวกก็ดี ว่าโดยสังเขป พระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค พระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล รวมเป็น ๑ คู่ อย่างนี้จนถึงพระผู้ตั้งอยู่ใน อรหัตมรรค พระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตผล รวมเป็น ๑ คู่ รวมทั้งหมดเป็น ๔ คู่ ดังนั้น บุคคล จึงหมายถึง พระอริยบุคคล ๘ จำพวก

๓.๒.๒.๔ สัตบุรุษ

คำว่า สัตบุรุษ ปรากฏในพระคาถาข้อที่ ๖ ว่า

เย บุคฺคลา อฏฺฐสฺถํ ปสฺมฺจฺจา

แปลว่า บุคคล ๑๐๘ จำพวก ที่สัตบุรุษสรรเสริญ

คำว่า สัตบุรุษ หมายถึง คนสงบ คนดี คนมีศีลธรรม คนที่ประกอบด้วยสัปปริสธรรม ในสังคิสิสูตร^{๑๓๐} ปรากฏหลักสัปปริสธรรม คือ ธรรมสำหรับสัตบุรุษ ๗ ประการ และพระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายความหมายเพิ่มเติมดังนี้

ชนใดรู้ธรรม ในบรรดาสัปปริสธรรมเหล่านั้นมีสุตตะและเคยยะเป็นต้น เพราะเหตุนั้น ชนนั้นชื่อว่าอัมมัญญ (รู้จักเหตุ) ชนใดรู้อรรถแห่งภาษิตนั้นๆ นั้นแล เพราะเหตุนั้น ชนนั้นชื่อว่าอัตถัญญ (รู้จักผล) ชนใดรู้จักตนอย่างนี้ว่า เราเป็นผู้มีประมาณเท่านี้ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา เพราะเหตุนั้น ชนนั้นชื่อว่าอัตตัญญ (รู้จักตน). ชนใดรู้จักประมาณในการรับและการบริโภค เพราะเหตุนั้น ชนนั้นชื่อว่ามัตตัญญ (รู้จักประมาณ). ชนใดรู้จักกาลอย่างนี้ว่า นี้กาลแสดง นี้กาลได้ถาม นี้กาลบรรลุโยคธรรม เพราะเหตุนั้น ชนนั้นชื่อว่ากาลัญญ (รู้จักกาล).^{๑๓๑}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ขยายความสัปปริสธรรม ๗ ประการไว้ว่า

^{๑๒๙} ชุ.ชุ.อ. (บาลี) ๒๔๓.

^{๑๓๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๐/๓๓๓.

^{๑๓๑} ที.ปา.อ. (บาลี)

๑. อัมมัญญตา ความรู้จักธรรม รู้หลัก หรือ รู้จักเหตุ คือ รู้หลักความจริง รู้หลักการ รู้หลักเกณฑ์ รู้กฎแห่งธรรมตา รู้กฎเกณฑ์แห่งเหตุผล และรู้หลักการที่จะทำให้เกิดผล เช่น ภิกษุรู้ว่าหลักธรรมข้อนั้นๆ คืออะไร มีอะไรบ้าง พระมหากษัตริย์ทรงทราบว่าการปกครองตามราชประเพณีเป็นอย่างไร มีอะไรบ้าง รู้ว่าจะต้องกระทำเหตุอันนี้ๆ หรือกระทำตามหลักการข้อนี้ๆ จึงจะให้เกิดผลที่ต้องการอันนั้นๆ เป็นต้น

๒. อัตถัญญตา ความรู้จักอรรถ รู้ความมุ่งหมาย หรือ รู้จักผล คือ รู้ความหมาย รู้ความมุ่งหมาย รู้ประโยชน์ที่ประสงค์ รู้จักผลที่จะเกิดขึ้นสืบเนื่องจากการกระทำหรือความเป็นไปตามหลัก เช่น รู้ว่าหลักธรรมหรือภาสิตข้อนั้นๆ มีความหมายว่าอย่างไร หลักนั้นๆ มีความมุ่งหมายอย่างไร กำหนดไว้หรือพึงปฏิบัติเพื่อประสงค์ประโยชน์อะไร การที่ตนกระทำอยู่มีความมุ่งหมายอย่างไร เมื่อทำไปแล้วจะบังเกิดผลอะไรบ้างดังนี้ เป็นต้น

๓. อัตตัญญตา ความรู้จักตน คือ รู้ว่า เรานั้น ว่าโดยฐานะ ภาวะ เพศ กำลังความรู้ความสามารถ ความถนัด และคุณธรรม เป็นต้น บัดนี้ เท่าไร อย่างไร แล้วประพฤติให้เหมาะสม และรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุงต่อไป

๔. มัตถัญญตา (ความรู้จักประมาณ คือ ความพอดี เช่น ภิกษุรู้จักประมาณในการรับและบริโภคปัจจัยสี่ ศฤงษ์รู้จักประมาณในการใช้จ่ายโภครทรัพย์ พระมหากษัตริย์รู้จักประมาณในการลงทัณฑ์อาชญาและในการเก็บภาษี เป็นต้น

๕. กาลัญญตา ความรู้จักกาล คือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสม และระยะเวลาที่จะต้องใช้ในการประกอบกิจ กระทำหน้าที่การงาน เช่น ให้ตรงเวลา ให้เป็นเวลา ให้ทันเวลา ให้พอเวลา ให้เหมาะสมเวลา เป็นต้น

๖. ปริสสัญญตา ความรู้จักบริษัท คือ รู้จักชุมชน และรู้จักที่ประชุม รู้กิจที่ประพฤติดต่อชุมชนนั้นๆ ว่า ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหา จะต้องทำกิจอย่างนี้ จะต้องพูดอย่างนี้ ชุมชนนี้ควรสงเคราะห์อย่างนี้ เป็นต้น

๗. ปุคคลัญญตา หรือ ปุคคลปโรปรัญญตา ความรู้จักบุคคล คือ ความแตกต่างแห่งบุคคลว่า โดยอรรถาศัย ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น ใครๆ ยิ่งหรือหย่อนอย่างไร และรู้ที่จะปฏิบัติต่อบุคคลนั้นๆ ด้วยดี ว่าควรจะคบหรือไม่ จะใช้จะตำหนิ ยกย่อง และแนะนำสั่งสอนอย่างไร เป็นต้น

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้สรุปตอนท้ายไว้ว่า “ภิกษุผู้ประกอบด้วยสัปปุริสธรรม ๗ ข้อนี้ ชื่อว่า เป็นผู้ประกอบด้วยสังฆคุณครบ แม้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระเจ้าจักรพรรดิ ก็ทรงประกอบด้วยธรรมเหล่านี้ ดังนั้น หลักธรรมนี้ จึงชื่อว่า เป็นธรรมของสัตบุรุษที่บุคคลอัครบุคคลของโลกได้ปฏิบัติมาโดยตลอด”^{๑๓๒} ดังนั้น สัตบุรุษ ในรตนสูตรนี้ จึงมีความหมายเหมือนๆ กับที่อธิบายในเบื้องต้นแล้ว เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยธรรม อันเป็นเครื่องหมายของคนดี

๓.๒.๒.๕ ภพ

คำว่า ภพ ปรากฏในพระคาถาข้อที่ ๙ ว่า

น เต ภว อฏฺฐมมาทียนติ

แปลว่า ท่านเหล่านั้น จะไม่ถือกำเนิดในภพที่ ๘

คำว่า ภพ หมายถึง ความเป็น ภาวะที่เจริญ เหตุเป็นเครื่องเจริญแห่งเหล่าสัตว์ ที่เป็นที่เกิดขึ้น พระธรรมกิตติวงศ์^{๑๓๓} ได้แสดงรูปวิเคราะห์ของภพ ไว้ และแปลความหมายได้ดังนี้

- ๑) ความมี ความเป็น ชื่อว่า ภพ เพราะวิเคราะห์ว่า ภวนํ ภโว
- ๒) ภาวะที่เจริญ ชื่อว่า ภพ เพราะวิเคราะห์ ภวติ วฑฺฒติติ ภโว
- ๓) เหตุที่เจริญแห่งสัตว์ทั้งหลายชื่อว่า ภพ เพราะวิเคราะห์ว่า ภวณติ วฑฺฒณติ สตุตา เอเตนาติ ภโว
- ๔) ที่เป็นที่เกิดขึ้น ชื่อว่า ภพ เพราะวิเคราะห์ว่า เอตฺถุปฺตติ ภวติติ ภโว

จากรูปวิเคราะห์ดังกล่าว จึงสรุปได้ว่า คำว่า ภพ หมายถึง การเกิดขึ้น การเจริญขึ้น การมีขึ้น ของสรรพสัตว์ทั้งหลาย พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)^{๑๓๔} ได้สรุปความหมายของ ภพ ๒ ประการ คือ

- ๑) โลกที่อยู่ของสัตว์
- ๒) ภาวะของชีวิตสัตว์

ที่อยู่ของสัตว์ หรือของสิ่งมีชีวิตในโลกนี้ เรียกว่า ภพ จำแนกเป็น ๓ กลุ่ม ดังนี้

^{๑๓๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๓๒.

^{๑๓๓} พระธรรมกิตติวงศ์, ศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๔๘๓.

^{๑๓๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๗๙.

(๑) กามภพ ภพของผู้ยังเสวยกามคุณ

กามภพ ที่เกิดของผู้ที่ยังเกี่ยวข้องกับกาม, โลกเป็นที่อยู่อาศัยของผู้เสพกาม ได้แก่อายภูมิ ๔ มนุษยโลก และสวรรค์ ๖ ชั้น ตั้งแต่ชั้นจาตุมหาราชิกา ถึงชั้นปรนิมมิตวสวัตดีรวมเป็น ๑๑ ชั้น

(๒) รูปภพ ภพของผู้เข้าถึงรูปฌาน

พรหมโลก ที่อยู่ของพรหม ตามปกติหมายถึงรูปพรหม ซึ่งมี ๑๖ ชั้น (เรียกว่ารูปโลก) ตามลำดับดังนี้

๑.พรหมปารีสัชชา

๒.พรหมบุโรหิตา

๓.มหาพรหม

๔.ปริตรตาภา

๕.อัปมานาภา

๖.อาภัสสรา

๗.ปริตตสุภา

๘.อัปมาณสุภา

๙.สุภิกิณหา

๑๐.อัสัญญิตตา

๑๑.เวหัพผลา

๑๒.อวิหา

๑๓.อตัปปา

๑๔.สุทสสา

๑๕.สุทสสี

๑๖.อกนิฐฐา

(๓) ภพของผู้เข้าถึงอรูปฌาน

อรูปฌานมีรูปธรรมเป็นอารมณ์ ได้แก่ อรูปฌาน, ภพของสัตว์ผู้เข้าถึงอรูปฌาน, ภพของอรูปพรหม มี ๔ คือ

๑. อากาสนัญญายตนะ กำหนดที่ว่างหาที่สุดมิได้ เป็นอารมณ์

๒. วิญญาณัญญาตนะ กำหนดวิญญาณหาที่สุดมิได้ เป็นอารมณ์
 ๓. อากิญจัญญาตนะ กำหนดภาวะที่ไม่มีอะไรๆ เป็นอารมณ์
 ๔. เนวสัญญานาสัญญาตนะ ภาวะมีสัญญาไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่

คำว่า ภพ ในรตนสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอาศัยคุณ คือการบรรลุอนุปาติเสสนิพพานของพระสาวกทั้งหลาย ซึ่งได้สดับปริยัตติธรรมนั้น และปฏิบัติตามแนวที่ได้สดับมาแล้ว ได้บรรลุโลกุตระธรรมทั้ง ๔ ประการ จึงทรงเริ่มตรัสสังฆัตตะด้วยพระดำรัสว่า ชีณํ ปุราณํ

ดังนั้น คำว่า ภพ คือการเกิด แต่ดั้งเดิม ได้ขาดแล้ว อีกทั้งการเกิดใหม่ ก็ไม่มีเพราะ พระอริยสาวกเหล่านั้นเป็นผู้สิ้นกรรมภพเก่า ไม่มีกรรมภพใหม่ และมีจิตปราศจากความกำหนัดในภพต่อไป จึงได้ชื่อว่า มีพืชถูกถอนแล้ว เว้นจากฉันทะที่งอกขึ้นได้ กรรมเก่าที่ทำให้เกิดภพใหม่ของพระชินาสพท่านละได้แล้วด้วยอรหัตตมรรค ส่วนกรรมใหม่ที่เป็นไปในปัจจุบันด้วยอำนาจพุทธานุชาเป็นต้นของท่าน ก็ไม่สามารถก่อภพได้ เพราะไม่สามารถให้ผลต่อไปได้ ภิกษุชินาสพทั้งหลายมีจิตหน่ายแล้วในภพต่อไป เพราะละตัณหาได้นั่นเอง^{๑๓๕}

๓.๒.๒.๖ อบาย ๔

คำว่า อบาย ปรากฏในพระคาถาข้อที่ ๑๑ ว่า

จตุปปาเยหิ จ วิปมุตโต

แปลว่า พระโสดาบันนั้น พ้นแล้วจากอบายทั้ง ๔

อบาย หมายถึงภาวะหรือที่อันปราศจากความเจริญ ๔ คือ (๑) นรก (๒) กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน (๓) แดนเปรต (๔) อสุรกาย^{๑๓๖} ท่านแสดงรูปวิเคราะห์ไว้ว่า

สคฺคโมกฺขเหตุภูตา วา ปุณฺณสมมตา อया อเปโตติปิ อปาโย ฯ อยสงฺขาตา สุขา อเปโตติ อปาโย^{๑๓๗} แปลว่า ชื่อว่า อบาย เพราะไปปราศจากความเจริญที่สมมติว่าเป็นบุญ อันเป็นเหตุแห่งสวรรค์และนิพพาน หรือเพราะไม่มีความเจริญขึ้นแห่งความสุข. และที่ไปเกิดหรือแดนกำเนิดไม่ดีนี้ ที่เรียกว่า อบาย หรืออบายภูมิ แต่อบายภูมินั้นมี ๔ คือ นรก เปรต อสุรกาย ดิรัจฉาน, เหตุให้จำนวนไม่เท่ากันนั้น เพราะ รวม อสุรกาย เข้าในจำพวกเปรตด้วย จึงเป็นทุกคติ ๓

^{๑๓๕} คุรยลละเอียดใน ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๒๖๐-๒๖๑.

^{๑๓๖} ที.ม.อ (บาลี) ๙๕/๙๔, ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๖/๖๐/๑๑๐.

^{๑๓๗} วิ.ม.อ. (บาลี) ๑/๒๒๓.

๑) นิรยะ นรก ที่ชื่อว่า นิรยะ เพราะอรรถว่า เป็นสถานที่ไม่มีความเจริญที่รู้จักกันว่า ความยินดี อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานด้วยอบายศัพท์ จจริงอยู่ กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน จัดเป็นอบาย เพราะปราศจากสุขคติ แต่ไม่จัดเป็นทุกคติ เพราะเป็นสถานที่เกิด แห่งสัตว์ทั้งหลายมีพยานาคเป็นต้น ผู้มีศักตามาก พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงเปตวิสัย ด้วยทุกติ ศัพท์ จจริงอยู่ เปตวิสัยนั้น จัดเป็นอบายด้วย เป็นทุกติด้วย เพราะปราศไปจากทุกคติและเพราะเป็นคติ แห่งทุกข์ แต่ไม่เป็นวินิบาต เพราะไม่มีความตกไป เช่นกับพวกอสุร แท้จริง แม้วิมานทั้งหลาย ย่อม เกิดขึ้นแก่พวกเปรตผู้มีฤทธิ์มาก พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงอสุรกาย ด้วยวินิบาตศัพท์ ความจริง อสุรกายนั้น ท่านเรียกว่า เป็นอบายด้วย เป็นทุกติด้วย เพราะอรรถตามที่กล่าวแล้ว และว่า เป็น วินิบาต เพราะเป็นผู้มีความตกไปจากความสุขขึ้นแห่งสมบัติทั้งปวง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง นิรยนั้นแล มือเนกประการมีอเวจีเป็นต้นด้วย นิรยะ ศัพท์^{๑๓๘}

๒) ดิรัจฉานโยนิ กำเนิดดิรัจฉาน ท่านจัดเป็นอบายเพราะปราศจากสุขคติ แต่ไม่ จัดเป็นทุกคติ เพราะเป็นสถานที่เกิดแห่งสัตว์ทั้งหลายมีพยานาคเป็นต้น ผู้มีศักตามาก.

๓) ปิตติวิสัย ภูมิแห่งเปรต เปตวิสัยนั้นจัดเป็นอบาย ด้วย เป็นทุกติด้วย เพราะ ปราศไปจากสุขคติ และเพราะเป็นคติแห่งทุกข์, แต่ไม่เป็นวินิบาต เพราะไม่มีความตกไป เช่นกับพวก อสุร.

๔) อสุรกาย พวกอสุรกาย สถานที่เช่นเดียวกันกับจำพวกเปตวิสัย^{๑๓๙}

จากความหมายที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ทำให้ทราบ ว่า คำว่า อบาย คือ ทางแห่งความเสื่อมที่ ปราศจากความเจริญ และยากที่จะให้มีความเจริญก้าวหน้าได้ ในรัตนสูตรนี้ หมายถึงอบาย ๔ ที่ กล่าวเบื้องต้นนั่นเอง เพราะพระอริยบุคคลจะกระทำบาปโดยเจตนาอันไม่มี บาปอุกุศล เป็นเหตุ ให้ไปสู่อบายภูมิ ตกไปสู่ความลำบาก ส่วนพระโสดาบันนั้น แม้จะกลับมาเกิดอีกก็ไม่เกิน ๗ ขาติ และ ในพระสูตรนี้กล่าวเน้นถึงรัตนะอันประเสริฐ คือ พุทธรัตนะ ธรรมะรัตนะ และสังฆรัตนะ ฉะนั้น พระโสดาบันจึงชื่อว่า ผู้พ้นแล้วจากอบายทั้ง ๔

^{๑๓๘} วิมหา.อ. (ไทย) ๑/๙/๓๐๒.

^{๑๓๙} อง.ฎี. (บาลี) ๓/๓๑/๒๘๙.

๓.๒.๒.๗ บาปกรรม

คำว่า บาปกรรม ปรากฏในข้อที่ ๑๒ ว่า

กิญจาปี โส กมมํ กโรติ ปापํ

กาเยน วาจาเยห เจตสา วา

แปลว่า ถึงแม้ว่า พระโสดาบันนั้น จะทำบาปกรรม ทางกาย ทางวาจา หรือทางใจ

คำว่า บาป มาจากภาษาบาลี แปลว่า ชั่ว, ลามก^{๑๔๐} สิ่งที่ไม่ดี ถ้าหากว่า มีอยู่กับบุคคลใด ก็จะทำให้บุคคลนั้นได้รับทุกข์เดือดร้อน เสียเกียรติชื่อเสียงทั้งปัจจุบันและอนาคต^{๑๔๑} ดังนั้น เมื่อนำคำว่า ปาป มาประกอบกับศัพท์อื่นๆ ศัพท์นั้นก็จะเปลี่ยนไปในทางไม่ดี ดังความหมายต่อไปนี้

๑) สมาสกับบุคคล

คำว่า ปาป นำไปสมาสกับบุคคล ก็จะได้ความหมายในทางเสื่อมเสีย บุคคลใดทำผิดมนุษยธรรม ก็จัดว่าบุคคลนั้นเป็นชั่ว คนลามก ตรงดั่งภาษาบาลีว่า ปาปบุคฺคโล หรือ ปาโป^{๑๔๒}

๒) สมาสกับกรรม

คำว่า ปาป นำไปสมาสกับกรรม กรรมหรือการกระทำใดที่ผิดหลักธรรมจรรยา เป็นไปเพื่อความเดือดร้อน เปียดยื่นผู้อื่น ไม่ใช่แนวทางสงบ ไม่ใช่แนวทางที่ประเสริฐที่บัณฑิตนักปราชญ์สรรเสริญ การกระทำนั้นๆ ก็จัดว่า เป็นกรรมชั่ว กรรมลามก ตรงกับภาษาบาลีว่า ปาปกมฺม^{๑๔๓}

เมื่อสมาสกับมิตร มิตรที่ไม่ดี ที่นำความเสื่อม ความเสียหาย หรือชักนำไปในทางไม่ดี เช่น ชักชวนให้เสพสุรา เล่นการพนัน ให้อภัย ให้อภัยสัตว์ พุคฺเทจ ชื่อว่า มิตรชั่ว มิตรลามก ตรงกับภาษาบาลีว่า ปาปมิตฺโต^{๑๔๔}

^{๑๔๐} วิ.ญ. ๖/๖๕/๘๕., พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๒๕/๔๑.

^{๑๔๑} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๑๗/๓๙.

^{๑๔๒} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๑๙/๓๙.

^{๑๔๓} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๒๖/๔๑.

^{๑๔๔} อัง.อฎฐก. (บาลี) ๒๓/๕๔/๓๐๙.

๓) สมาสกับธรรม

คำว่า ปาป นำไปสมาสกับธรรม ธรรมประเภทใดที่อยู่ในฝักฝ่ายให้เกิดความชั่ว ความเดือดร้อนแก่ตนและผู้อื่น ก็ชื่อว่าธรรมชั่ว ธรรมลามก เช่น เจตสิกธรรม โดยธรรมที่อยู่ในฝ่าย อกุศล มีโลภะ โทสะ โมหะ เป็นมูล ก็ชื่อว่า ธรรมชั่ว ธรรมลามก เพราะผู้ที่มีธรรมเหล่านี้อยู่ในจิตใจ แล้ว ย่อมจะทำความชั่วเสมอ ฉะนั้นธรรมฝ่ายที่เป็นอกุศล เรียกว่า ธรรมชั่ว ธรรมลามก ภาษาบาลี ว่า ปาปธมฺโม ปาปธมฺมา^{๑๔๕}

๔) สมาสกับกรรม

คำว่า บาป นำไปสมาสกับกรรม กรรมมีทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว โดยปกติแล้วกรรม เป็นคำกลางๆ แต่เมื่อสมาสกับ กลยาณ เป็น กลยาณกมฺม แปลว่า กรรมดี เมื่อสมาสกับ ปาป เป็น ปาปกมฺม แปลว่า กรรมชั่ว ในที่นี้ จักกล่าวถึง ปาปกมฺม ปราภฺวในขุททกนิกาย ธรรมบท ว่า คนชั่ว ไม่ว่าจะอยู่ที่ไหน อยู่ในอากาศ ท่ามกลางสมุทร เข้าไปในซอกเขาอยู่บนแผ่นดิน ทุกแห่งหน ก็ไม่พ้น จากกรรมชั่วไปได้^{๑๔๖}

จากความหมายดังกล่าว คำว่า บาป หมายถึง ความชั่ว ความลามก ปราภฺวในขุททกนิกาย ธรรมบทว่า

ปาปญฺเจ ปุริโส กยิรา น นํ กริา ปุนปฺปุนํ
น ตมฺหิ ฉนฺทํ กยิรา ทุกฺโข ปาปสฺส อจฺจโย^{๑๔๗}

แปลว่า ถ้าบุคคลพึงทำบาป ก็ไม่พึงทำบาปนั้นบ่อยๆ ไม่พึงทำความพอใจในบาปนั้น เพราะการสั่งสมบาปนำทุกข์มาให้.

สรุปความว่า คำว่า ปาป แปลว่า ชั่ว, ลามก อันเป็นไปในทางไม่ดี และเมื่อสมาสกับคำอื่นแล้ว ก็ทำให้ความหมายของคำนั้นๆ เปลี่ยนไปจากเดิม เป็นไปในทางเสียหาย เช่น บุคคลชั่ว ธรรมชั่ว เป็นต้น

ส่วนประเภทของกรรมนั้น ผู้วิจัยจะกล่าวเฉพาะกรรมที่เกิดทางทวาร ๓ จำแนกออกเป็นประเภทดังนี้

^{๑๔๕} ขุ.มหา. (ไทย) ๒๙/๑๕๑/๔๑๒.

^{๑๔๖} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๒๗/๔๑.

^{๑๔๗} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๑๗/๓๙.

๑) บาปกรรมที่เกิดขึ้นทางกาย เรียกว่า กายทวาร มี ๓ อย่าง คือ

- ก. ข่มสัตรี
- ข. ลักทรัพย์
- ค. ประพฤติผิดในกาม

๒) บาปกรรมที่เกิดขึ้นทางวาจา เรียกว่า วาจิทวาร มี ๔ อย่าง คือ

- ก. พูดเท็จ
- ข. พูดส่อเสียด
- ค. พูดคำหยาบ
- ง. พูดเพ้อเจ้อ

๓) บาปกรรมที่เกิดขึ้นทางใจ เรียกว่า มโนทวาร มี ๓ อย่าง คือ

- ก. อภิขณา เพ่งจับผิดคนอื่น
- ข. พยาบาท คิดมุ่งทำร้ายคนอื่น
- ค. มิจฉาทิฎฐิ มีความคิดผิด^{๑๔๘}

บาปกรรม ที่เป็ความหมายในรตนสูตรนี้ พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายความไว้ว่า หมายถึง บาปกรรม ที่พระโสดาบันไม่ทำในพระสูตรนี้ คืออภิฐาน ๖ อย่าง นอกจากนี้แล้ว แม้กรรมเล็กน้อย ท่านก็ได้ล่วงละเมิด พระโสดาบันนั้นถึงพร้อมด้วยทศสนะ อาศัยการอยู่อย่างประมาทด้วยหลงลืมสติ เว้นสิกขาบทที่เป็นโลกวัชชะ ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายถึงการจงใจล่วงละเมิดตรัสไว้ว่า สิกขาบทใด เราบัญญัติแก่สาวกทั้งหลาย สาวกทั้งหลายย่อมไม่ล่วงละเมิดสิกขาบทนั้นของเรา แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต^{๑๔๙}

พระโสดาบันนั้น ย่อมทำบาปกรรมอย่างอื่นทางกาย ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงรังเกียจ กล่าวคือ การล่วงละเมิดสิกขาบทที่เป็นปณณัติวัชชะ มีกฎการสิกขาบทและสหเสยยสิกขาบทเป็นต้น ก็ดี ทำบาปกรรมทางวาจา มีสอนธรรมแก่นุสสัมบันว่าพร้อมกัน แสดงธรรมแก่มาตุคามเกิน ๕-๖ คำ การพูดเพ้อเจ้อ พูดคำหยาบเป็นต้นก็ดี ทำบาปกรรมทางใจ ไม่ว่าในที่ใดๆ คือ การทำให้เกิดโลภะ โทสะ การยินดีทองเป็นต้น การไม่พิจารณา ในการบริโภคจีวรเป็นอาทิก็ดี พระโสดาบันนั้น ก็ไม่ควรปกปิดบาปกรรมนั้น คือพระโสดาบันนั้น รู้ว่ากรรมนี้ไม่สมควร ไม่ควรทำ ก็ไม่ปกปิดบาปกรรม

^{๑๔๘} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๔๑๒/๓๕๓.

^{๑๔๙} อัง. อญฺจก. ๒๓/๑๐๙/๒๐๓.

นั้น แม้แต่ครูเดียว ในทันใดนั้นเอง ก็กระทำให้แจ้งคือเปิดเผยในพระศาสนา หรือในเพื่อนสหธรรมิกผู้เป็นวิญญูชนแล้ว กระทำคืนตามธรรม หรือระงับข้อที่ควรระงับ อย่างนี้ว่าข้าพเจ้าจักไม่ทำอีก

แม้เมื่อพระโสธำบั้นกระทำบาปกรรมลงไป บาปกรรมแม้เห็นปานนั้น ก็จะถูกเปิดเผย ไม่ปกปิดเอาไว้ สมดังพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เด็กเยาว์อ่อนนงนพ เอมือเอม เท้าเหยียบถ่านไฟ ย่อมหดกลับจับพลัน ฉนใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถึงแม้ว่า พระโสธำบั้น ต้องอาบัติเห็นปานนั้น การออกจากอาบัติเห็นปานนั้น ย่อมปรากฏ ที่นั่นแหละ พระโสธำบั้นย่อมรีบ แสดงเปิดเผย ทำให้ง่าย ในพระศาสนา หรือใน เพื่อนสหธรรมิกผู้เป็นวิญญูชน ครั้นแล้วก็สำรวม ระงับต่อไป นี่เป็นธรรมดาของบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยวิญญู ก็ฉนนั่นเหมือนกัน^{๑๕๐}

สรุปความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงเริ่มตรัสโดยคุณ คือพระโสธำบั้นผู้ถึงพร้อมด้วยทศสนะ แม้อยู่ด้วยความประมาท ก็ไม่มีการปกปิดกรรมที่ทำมาแล้วว่า กิณจาปี โส กมม กโรติ ปาปกัม พระโสธำบั้นนั้น แม้ทำบาปกรรมก็จริง บาปกรรมคือ บาปกรรมเล็กน้อยทั้งที่ลับและที่แจ้ง แม้ทำแล้ว ก็ไม่ปกปิดไว้ อันเป็นความหมายในรัตนสูตรนี้

๓.๒.๒.๘ พืช

คำว่า พืช ปรากฏในพระคาถาข้อที่ ๑๕ ว่า

ชีณ ปุราณ นว นตฺถิ สมภว

วิรตฺตจิตฺตตายติเก ภาวสฺมี

เต ชีณพีชา อวิรุฬฺหิณฺหา

นิพฺพนฺติ ธีรา ยถายมฺปทีโป

แปลว่า พระชีณาสพเหล่าใดสิ้นภพเก่าแล้ว ไม่มีการเกิดใหม่ ทั้งมีจิตเบื่อหน่ายในภพที่จะเกิดต่อไปท่านเหล่านั้นชื่อว่า มีพืชสิ้นแล้ว ไม่มีฉันทะงอกขึ้นเป็นปราชญ์ ย่อมดับสนิทเหมือนประทีปดวงนี้ดับไป

คำว่า พืช ตามนัยแห่งคัมภีร์พระพุทธศาสนา ได้ความหมายไว้ ดังนี้

^{๑๕๐} ม. มุ. ๑๒/๕๔๖/๕๘๖

๑) หมายถึง พืชคาม

พืช หมายถึง พืชคาม ที่กล่าวถึงการรักษาศีลของพระศาสดา ดังปรากฏใน มัชฌิมคัมภีร์ว่า พระสมณโคตมทรงเว้นขาดจากการพรากพืชคามและภุตคาม เช่น ที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังพรากพืชคาม และภุตคาม เหล่านี้ คือ พืชเกิดจากเหง้า เกิดจากลำต้น เกิดจากตา เกิดจากยอด เกิดจากเมล็ด^{๑๕๑} พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบาย พืชคามในที่นี้ว่า เป็นพืชพันธุ์ที่ถูกพรากแล้วสามารถงอกขึ้นได้อีก^{๑๕๒}

ฉะนั้น พืช จึงหมายถึง พืชพันธุ์ที่ถูกตัดก็ดี ถูกถอนก็ดี แล้วสามารถงอกใหม่ จนเกิดความเขียวจี มีการขยายพันธุ์ต่อไปได้ ถ้าพระภิกษุพราก ตัด ถอน ก็จะต้องอาบัติปาจิตตีย์ในเพราะพรากของเขียวได้

๒) หมายถึง ชีว

ชีว ที่ใช้แทนความหมายของพืชนั้น ท่านกล่าวหมายถึงพืช ของเขียวทุกชนิด ดังปรากฏว่า สัตว์ทั้งหลายบริสุทธฺิเอง ไม่ใช่เพราะการกระทำของตนและไม่ใช่เพราะการกระทำของผู้อื่น ไม่ใช่เพราะการกระทำของมนุษย์ ไม่มีกำลัง ไม่มีความเพียร ไม่มีความสามารถของมนุษย์ ไม่มีความพยายามของมนุษย์ สัตว์ ปาณะ ภู่ตะ ชีวะ ทั้งปวงล้วนไม่มีอำนาจ ไม่มีกำลัง ไม่มีความเพียร ผันแปรไปตามโชคชะตา ตามสถานภาพทางสังคมและตามลักษณะเฉพาะตน^{๑๕๓} ๓) หมายถึง ธัญพืช

พืช ใช้ในความหมายว่า ธัญพืช ท่านได้กล่าวหมายถึง พืช ๖ ชนิด ดังปรากฏว่า

ภิกษุทั้งหลาย อุณฺมิปาก ๒ ข้าง เต็มไปด้วยธัญพืชชนิดต่าง ๆ คือ ข้าวสาลี ข้าวเปลือก ถั่วเขียว ถั่วเหลือง เมล็ดงา ข้าวสาร^{๑๕๔} และธัญพืชเหล่านี้ เป็นการแสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ของบ้านเมืองอีกด้วยเช่นกัน ท่านใช้แสดงความสมบูรณ์เหล่านั้น เช่นในปายาสีสูตรเป็นต้นว่า สมัยนั้น เจ้าปายาสีปกครองเมืองเสตัพพะ ซึ่งมีประชากรและสัตว์เลื้อยมากมาย มีพืชพันธุ์ธัญญาหาร และน้ำ หญ้าอุดมสมบูรณ์ มีพระราชทรัพย์ที่พระเจ้าปเสนทิโกศลพระราชทานปูน

^{๑๕๑} ที.สี. (ไทย) ๙/๑๑/๕.

^{๑๕๒} ที.สี.อ. ๑๑/๗๘.

^{๑๕๓} ที.สี. (ไทย) ๙/๑๖๘/๕๔-๕๕.

^{๑๕๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๗/๓๐๖.

บำเหน็จให้เป็นพรหมไทย^{๑๕๕} ความอุดมสมบูรณ์เหล่านี้ ปรากฏในพระไตรปิฎกที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมืองในยุคนั้น ด้วยคำว่า พืชพันธุ์ธัญญาหาร

๕) หมายถึง เมล็ดพันธุ์

นอกจากธัญพืชเหล่านี้ คำว่า พืช ยังหมายถึง เมล็ดพันธุ์พืชด้วย เช่น ผู้รับก็เป็นผู้มีสัมมาทิฐิ มีสัมมาสังกัปปะ มีสัมมาวาจา มีสัมมากรรมันตะ มีสัมมาอาชีวะมีสัมมาวายามะ มีสัมมาสติ มีสัมมาสมาธิเช่นนี้ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มากมีความเจริญรุ่งเรืองมาก มีความแพร่หลายมาก เปรียบเหมือนชาวนาถือเมล็ดพืชและไถไปป่าแล้วหว่านเมล็ดพืชที่ไม่หัก ไม่เนา ไม่ถูกลมแดดแผดเผา มีเมล็ดสุกตีสลงในนาไรที่ตีมีพื้นที่เหมาะสม แฉ่วถางต่อและหนามให้หมดไป ทั้งฝนก็ตกตามฤดูกาลพืชเหล่านั้นจะเจริญงอกงามไพบูลย์ หรือชาวนาจะได้รับผลอันไพบูลย์หรือ^{๑๕๖}

๖) หมายถึง พันธุ์ไม้

พืช ใช้ในความหมายว่า พันธุ์ไม้ อันหมายถึง ต้นไม้ที่มีขนาดใหญ่ขึ้น ต่างจากความหมายก่อนหน้านี้ ที่กล่าวถึงเมล็ดพันธุ์ของพืชต่างๆ ดังที่อัคคิเวสณะได้กราบทูลกับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ท่านพระโคตม พืชพันธุ์ไม้เหล่าใดเหล่าหนึ่งถึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์พืชพันธุ์ไม้เหล่านั้นทั้งหมดต้องอาศัยแผ่นดิน อยู่ในแผ่นดิน จึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ได้^{๑๕๗}

๗) หมายถึง พระโสดาบัน

เอกพิชิสูตตรได้กล่าวถึงพระอริยบุคคล ๑๒ จำพวก ที่มีอินทรีย์ครบทั้ง ๕ บริบูรณ์แล้ว จำนวนพระอริยบุคคลเหล่านั้น คำว่า พืช ท่านหมายถึงพระโสดาบันประเภทเอกพิชี เพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระสกทาคามีนั้น^{๑๕๘} พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายไว้ว่า เป็นผู้ที่มีพืชคืออตภาพอันเดียว คือเกิดอีกครั้งเดียวก็จักบรรลอรุหัตตผล^{๑๕๙}

๗) หมายถึง วิญญาน

ปฐมภาสูตตร พระอานนตเถระได้ทูลถามถึงเรื่องภพกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เกี่ยวกับการเกิด พระองค์ได้ตรัสถึงเชื้อที่ให้เกิดว่า อานนต เพราะเหตุนี้แล กรรมจึงชื่อว่าเป็นไร่นา

^{๑๕๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๖/๓๔๑.

^{๑๕๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๓๘/๓๖๘.

^{๑๕๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๖/๓๙๒.

^{๑๕๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙๔/๓๐๔.

^{๑๕๙} ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๔๙๔/๓๑๓.

วิญญานจึงเชื่อว่าเป็นพีช ตัณหาจึงเชื่อว่าเป็นยางเหนียว วิญญานดำรงมั่นอยู่ได้เพราะธาตุอย่างหยาบของสัตว์ที่มีอริขะเป็นเครื่องปิดกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกใจ การเกิดในภพใหม่จึงมีต่อไปอีกด้วยประการฉะนี้^{๑๖๐} พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายความหมายของพีชในที่นี้ว่า หมายถึง อภิสังขาร วิญญานที่เกิดร่วม คือเกิดพร้อมกับกรรม^{๑๖๑}

คำว่า พีช ในรัตนสูตรนี้ ได้ในพระบาลีว่า ชินพีชา แปลว่า ผู้มีพีชสิ้นแล้ว ภิกษุชีณาสพเหล่านั้น เชื่อว่ามีพีชสิ้นแล้ว เพราะปฏิสนธิวิญญานสิ้นไปแล้ว เพราะสิ้นกรรมนั่นเอง ฉันทะแม้อันใดของความเกิด กล่าวคือ ภพใหม่ได้มีมาแล้วแต่กาลก่อน ภิกษุชีณาสพทั้งหลาย เชื่อว่ามีฉันทะไม่ออก เพราะไม่เกิดในเวลาจุติเหมือนแต่ก่อน เพราะฉันทะแม้อันนั้น ละได้แล้ว เพราะละสมุทัยนั่นเอง พระชีณาสพเหล่านั้น จึงได้ชื่อว่า เป็นปราชญ์ เพราะถึงพร้อมด้วยอิติปัญญา ย่อมดับเหมือนประทีปดวงนี้ดับไปฉะนั้น เพราะจรมิวิญญานดับไป ย่อมล่องทางแห่งบัญญัติเป็นต้นอย่างนี้ว่า มีรูปหรือไม่มีรูปอีกต่อไป เหมือนบรรดาประทีปหลายดวง ที่เขาตามไว้เพื่อบูชาเทวดาประจำเมืองในสมัยนั้น ประทีปดวงหนึ่งดับไปแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงชี้ประทีปดวงนั้น จึงตรัสว่า ยถา ยมปิโต เหมือนประทีปดวงนี้ ฉะนั้น^{๑๖๒}

สรุปความว่า หลักธรรมและคำสำคัญในรัตนปริตรที่แสดงมานี้ เป็นทัศนะของผู้วิจัย โดยหลักฐานทางพระพุทธศาสนาแล้ว พระพุทธดำรัส หรือพระพุทธพจน์ จัดเป็นหลักธรรมและคำสำคัญทั้งหมด พระองค์จึงทรงได้รับขนานพระนามว่า “สุคโต” เพราะเป็นผู้ตรัสดีแล้ว ดังปรากฏในอภยราชกุมารสูตรว่า

ตถาคตก็อย่างนั้นเหมือนกัน รู้วาจาที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบ ด้วยประโยชน์ และวาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น อนึ่ง ตถาคตรู้วาจาที่จริง ที่แท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้น ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น ตถาคตรู้วาจาที่จริง ที่แท้ และประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นไม่เป็น ที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ในข้อนี้ ตถาคตรู้กาลที่จะกล่าววาจานั้น ตถาคตรู้วาจาที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นเป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น ตถาคตรู้วาจาที่จริง ที่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นเป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น อนึ่ง ตถาคตรู้วาจาที่จริง ที่แท้ ที่

^{๑๖๐} อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๗๗/๓๐๐.

^{๑๖๑} อง.ติก.อ. (บาลี) ๒/๗๗/๒๒๘

^{๑๖๒} ดูรายละเอียดใน ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๒๖๐-๒๖๒.

ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นเป็นที่รัก เป็นที่พอใจของคนอื่น ในข้อนั้น ตถาคตรู้
กาลที่จะกล่าววาจานั้น ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะตถาคตมีความเอ็นดูในหมู่สัตว์ทั้งหลาย^{๑๖๓}

จากการศึกษาวิจัย พบว่า รตนปริตร มีสาเหตุแห่งการตรัส คือ เพื่อระงับภัย ๓
ประการ ในเมืองเวสาลี มีเนื้อหาทั้งหมด ๑๘ พระคาถา โดย ๓ คาถาหลัง เป็นคาถาที่ท้าวสักก
เทวราชการสรรเสริญพระคุณพระพุทธเจ้า ในลักษณะของพระดำรัสเป็นรูปแบบคาถา เรียกว่า ฉันท
ลักษณ์ ด้านหลักธรรม ผู้วิจัยเลือกเฉพาะหลักธรรมที่มีความโดดเด่น และที่เข้าใจยากมาอธิบายไว้ มี
๑๐ ประการ คือ เมตตา ความไม่ประมาท สมานี ทาน อริยสัจ สัจยชน อภิฐาน กรรม นิพพาน และ
การวะ และคำสำคัญเป็นธรรมที่บริสุทธิ์ ควรแก่การพิสูจน์ เพราะเป็นพุทธพจน์ ตามหมาย มี
ความสำคัญที่ต้องทำความเข้าใจ คือ ภูต รัตนะ บุคคล ๑๐๘ สัตบุรุษ ภพ อบาย กรรม พิช ได้ยก
กล่าวไว้ในงานวิจัยนี้แล้ว ส่วนคุณค่าของรตนปริตรนี้ ที่มีต่อสังคมไทย จะได้กล่าวในบทต่อไป

^{๑๖๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๖/๘๘